

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Т. А. Пушкар

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни

МІЖНАРОДНІ
ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

*(для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
напряму підготовки 6.030601 – Менеджмент
і слухачів другої вищої освіти
спеціальності 7.03060101 – Менеджмент організацій і адміністрування
(за видами економічної діяльності))*

Харків – ХНУМГ – 2014

Пушкар, Т. А. Конспект лекцій з дисципліни «МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ» (для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напрямку підготовки 6.030601 – Менеджмент і слухачів другої вищої освіти спеціальності 7.03060101 – Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)) / Т. А. Пушкар; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ, 2014. – 106 с.

Автор: Т. А. Пушкар

Рецензент: д.е.н., проф. В. Б. Родченко

Затверджено на засіданні кафедри економіки підприємств міського господарства, протокол № 3 від 27 вересня 2014 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Змістовий модуль 1 Теоретичні засади та форми розвитку міжнародних економічних відносин.....	5
Тема 1 Предмет і завдання дисципліни «Міжнародні економічні відносини».....	5
Тема 2 Світове господарство та особливості його розвитку	8
Тема 3 Еволюційні періоди формування міжнародних економічних відносин.....	19
Тема 4 Середовище міжнародних економічних відносин	29
Тема 5 Міжнародний поділ праці та кооперація виробництва	32
Тема 6 Міжнародна торгівля як провідна форма міжнародних економічних відносин.....	35
Тема 7 Міжнародні економічні відносини у сфері послуг	44
Тема 8 Міжнародна інвестиційна діяльність і виробниче співробітництво	48
Тема 9 Міжнародна міграція робочої сили	54
Тема 10. Міжнародний науково-технічний обмін	60
Змістовий модуль 2 Валютно-фінансові та інституціональні засади розвитку МЕВ в умовах глобалізації та міжнародної економічної інтеграції.....	65
Тема 11 Світова валютна система і міжнародні валютно-фінансові відносини.....	65
Тема 12 Міжнародні кредитні відносини	75
Тема 13. Міжнародна економічна інтеграція	83
Тема 14. Міжнародні економічні організації у багатосторонньому економічному співробітництві і регулюванні міжнародних економічних відносин.....	90
Тема 15. Економічна єдність світу і глобальні проблеми міжнародних економічних відносин.....	98
Перелік джерел	105

ВСТУП

Економічний, соціально-політичний та культурний розвиток в сучасних умовах відбувається під зростаючим впливом глобалізації і інтернаціоналізації виробництва. Основними формами прояву цих процесів є зростання обсягів міжнародної торгівлі та інвестицій, диверсифікація світових фінансових ринків та ринків робочої сили, значне зростання впливу транснаціональних корпорацій на світові господарські процеси, загострення світової конкуренції тощо. Все це призводить до подальшої єдності світу. Особливу цікавість викликає економічна єдність, її передумови формувалися протягом тисячоліть.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є розміри й кількісні співвідношення масових явищ і процесів в економіці.

Міждисциплінарні зв'язки:

Статистика.

Економічна теорія.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Теоретичні засади та форми розвитку міжнародних економічних відносин.

2. Валютно-фінансові та інституціональні засади розвитку МЕН в умовах глобалізації та міжнародної економічної інтеграції.

Результатом вивчення дисципліни є: формування цілісного уявлення про процеси, які характеризують міжнародний рівень взаємодії національних економік; оволодіння новітніми підходами щодо оцінки еволюційного характеру розвитку системи МЕН; оволодіння культурою сучасного економічного мислення; формування у студентів умінь і навичок щодо використання набутих знань для самостійного аналізу світогосподарських процесів; уміння визначати показники обсягів, динаміки, результативності та ефективності міжнародних торговельних, інвестиційних, валютно-фінансових відносин на різних рівнях господарювання; засвоєння методичних підходів до оцінки поточного стану та прогнозування тенденцій розвитку-основних форм МЕН; уміння використовувати емпіричний та статистичний аналіз стану міжнародного середовища для обґрунтування стратегій ЗЕД на рівні окремих підприємств; володіння методиками проведення порівняльного аналізу щодо загроз та переваг для вітчизняних підприємств при виході на різні сегменти міжнародних товарних, фінансових, валютних ринків.

Змістовий модуль 1 Теоретичні засади та форми розвитку міжнародних економічних відносин

Тема 1 Предмет і завдання дисципліни «Міжнародні економічні відносини»

План

1. Міжнародні економічні відносини (МЕВ) як навчальна дисципліна.
2. МЕВ як економічна категорія.

1. Міжнародні економічні відносини (МЕВ) як навчальна дисципліна

Міжнародні економічні відносини як одна з дисциплін, що викладаються у вищій школі, має свою специфіку. Із одного боку, це дисципліна, яка після економічної теорії, макроекономіки та мікроекономіки завершує базову економічну підготовку. Із іншого – вона є вихідною, такою, що закладає теоретичний фундамент для подальшого вивчення предметів, у межах яких більш детально розкриваються різні напрями зовнішньоекономічної діяльності.

Об'єктом вивчення міжнародних економічних відносин є не одиничні, випадкові явища, процеси в міжнародній сфері, а ті, що постійно відновлюються, повторюються. Тобто виявляються закономірності взаємодії господарських суб'єктів різних держав у міжнародному обміні товарами, русі факторів виробництва, формуванні міжнародної економічної політики.

Теоретичною основою вивчення дисципліни є політична економія, мікро- і макроекономіка. Об'єднання цих дисциплін з теоріями міжнародного бізнесу, міжнародного маркетингу і менеджменту, міжнародних фінансів дало можливість створити теорію міжнародної економіки.

Основними поняттями теорії міжнародної економіки є: світовий ринок, світове господарство, відкритість національної економіки, лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків, міжнародний поділ праці, міжнародна торгівля, міжнародний рух капіталу, міжнародна міграція робочої сили.

Мета викладання дисципліни полягає у формуванні у майбутніх менеджерів системи спеціальних знань з проблем та перспектив розвитку міжнародних економічних відносин (МЕВ) для фундаментальної й спеціальної освіти та практичної діяльності за фахом.

На досягнення зазначеної мети спрямовані такі завдання вивчення дисципліни студентами:

- розуміти сутність МЕВ, їх еволюцію, чинники і рівні розвитку;
- засвоїти категоріальний апарат, що застосовується для аналізу процесів та явищ сучасного світового економічного розвитку;
- знати форми МЕВ, особливості розвитку інтеграційних процесів та діяльності міжнародних економічних організацій;
- уміти творчо аналізувати стан і тенденції розвитку системи міжнародних економічних відносин, визначати проблеми й перспективи їх розвитку.

Результатом вивчення дисципліни є: формування цілісного уявлення про процеси, які характеризують міжнародний рівень взаємодії національних економік; оволодіння новітніми підходами щодо оцінки еволюційного характеру розвитку системи МЕВ; оволодіння культурою сучасного економічного мислення; формування у студентів умінь і навичок щодо використання набутих знань для самостійного аналізу світогосподарських процесів; уміння визначати показники обсягів, динаміки, результативності та ефективності міжнародних торговельних, інвестиційних, валютно-фінансових відносин на різних рівнях господарювання; засвоєння методичних підходів до оцінки поточного стану та прогнозування тенденцій розвитку-основних форм МЕВ; уміння використовувати емпіричний та статистичний аналіз стану міжнародного середовища для обґрунтування стратегій ЗЕД на рівні окремих підприємств; володіння методиками проведення порівняльного аналізу щодо загроз та переваг для вітчизняних підприємств при виході на різні сегменти міжнародних товарних, фінансових, валютних ринків.

2. МЕВ як економічна категорія

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) виникають у зв'язку з виходом економічної діяльності за кордони держав і утворюються у процесі взаємодії економічних суб'єктів різних країн з приводу привласнення засобів і результатів виробництва, а також організації міжнародних відтворювальних процесів.

Історично міжнародні економічні відносини є вторинними по відношенню до національних, але в сучасних умовах вони мають власну логіку розвитку і нерідко домінують над національними.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) мають яскраво виражений системний характер та виступають як система економічних зв'язків з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання, які вийшли за межі національних кордонів.

Міжнародні економічні відносини здійснюються на основі загальних принципів, які зазначені в декларації Організації Об'єднаних Націй (ООН) «Новий економічний порядок». Концепція нового економічного порядку втілювалася в ряді резолюцій Генеральної Асамблеї ООН. Основними були прийняті в 1974 р. на шостій спеціальній Генеральній асамблеї ООН Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку і Хартія економічних прав і обов'язків держав.

Основними принципами здійснення МЕВ, які проголошені ООН є:

- принцип суверенітету;
- принцип мирного співіснування;
- принцип рівноправ'я;
- принцип усунення несправедливості, яка виникає в результаті застосування сили;
- принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань;
- принцип розвитку МЕВ;
- принцип мирного врегулювання спорів;

- принцип поваги прав та свобод людини;
- принцип взаємодопомоги;
- принцип взаємовигоди;
- принцип недопустимості дискримінацій;
- принцип свободи вибору здійснення міжнародних економічних відносин;
- принцип найбільшого сприяння країнам, що розвиваються;
- принцип національного режиму;
- принцип вільного доступу до моря і від нього.

В якості об'єктів сучасної системи МЕВ виступають:

а) товари й послуги, які обертаються в міжнародній торгівлі. Важлива особливість даного об'єкта МЕВ складається в стабільності й масштабності міжнародних товаропотоків;

б) фактори виробництва (робоча сила, капітал, земля, інтелектуальна власність і т.д.);

в) міжнародні проблеми співіснування (екологічні, демографічні, військово-політичні та ін.).

Суб'єкти МЕВ – це їх учасники, які здатні відносно незалежно і активно діяти з метою реалізації своїх переважно економічних інтересів.

До суб'єктів міжнародних економічних відносин відносять:

Суб'єкти мікрорівня. Суб'єктами МЕВ на цьому рівні виступають організації, діяльність яких (торгівля, виробничо-інвестиційна, валютно-фінансова) має міжнародний характер (підприємства, фірми, держава (як господарський суб'єкт), транснаціональні корпорації і транснаціональні банки). Мікроекономічний рівень – це рівень зовнішньоекономічних операцій.

Суб'єкти макрорівня. Основними суб'єктами цього рівня виступають національні держави;

Суб'єкти наднаціонального рівня, де діють міжнародні організації й наднаціональні інститути.

Специфічними суб'єктами МЕВ є транснаціональних корпорацій (ТНК).

Щодо структури сучасних міжнародних економічних відносин, то вона включає такі форми:

міжнародна торгівля товарами й послугами;

- міждержавна кооперація виробництва;
- міжнародний обмін у сфері науки й техніки;
- міжнародний рух капіталу й іноземних інвестицій;
- міжнародна міграція робочої сили;
- валютні відносини;
- міжнародні інтеграційні процеси;
- міжнародні платіжно-розрахункові відносини, включаючи різного роду трансфери;
- міжнародні внутрішньокорпоративні відносини.

За ступенем розвитку стосунків між суб'єктами МЕВ виділяють:

1) *міжнародні економічні контакти* - найпростіші, одиничні, випадкові економічні зв'язки, що мають епізодичний характер і регулюються переважно

разовими угодами. Такі зв'язки більш притаманні юридичним та фізичним особам;

2) *міжнародна економічна взаємодія*. Це добре відпрацьовані стійкі економічні зв'язки між суб'єктами міжнародної економіки, які базуються на міжнародних економічних угодах і договорах, укладених на тривалий період;

3) *міжнародне економічне співробітництво* - міцні й тривалі зв'язки кооперативного, партнерського типу, які мають у своїй основі спільні, наперед вироблені й узгоджені наміри, закріплені в довгострокових економічних договорах і угодах;

4) *міжнародна економічна інтеграція* виступає як вищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, який характеризується взаємопроникненням економік різних країн, проведенням узгодженої державної політики як у взаємних економічних відносинах, так і у відносинах з третіми країнами.

Кожний наступний рівень не являє собою щось протилежне до попереднього, а є його природним продовженням, містить у собі більшість його ознак.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте «Міжнародні економічні відносини» як навчальну дисципліну.
2. Що являється предметом навчальної дисципліни «Міжнародні економічні відносини»?
3. Надайте визначення міжнародних економічних відносин.
4. Назвіть основні принципи здійснення МЕВ, які проголошені ООН.
5. Назвіть основні об'єкти сучасних МЕВ.
6. Назвіть основних суб'єктів сучасних МЕВ.
7. Які основні форми МЕВ існують? Як вони характеризуються за рівнем розвитку МЕВ?

Тема 2 Світове господарство та особливості його розвитку

План

1. Світове господарство (СГ): сутність, елементи і суб'єкти, фактори розвитку
2. Типологізація країн – суб'єктів світового господарства.
3. Місце окремих угруповань країн у СГ і МЕВ.

1. Світове господарство (СГ): сутність, елементи і суб'єкти, фактори розвитку

Сфера функціонування міжнародної економічної системи - світове господарство. Варто розрізняти поняття «міжнародна економіка» й «світове господарство». Світове господарство є вищою, ніж світовий ринок, стадією розвитку ринкової економіки, яка включає, окрім міжнародної торгівлі, міжнародний рух факторів виробництва і міжнародні підприємства (транснаціональні корпорації, багатонаціональні корпорації, спільні підприємства та ін.).

Світове господарство – це сукупність національних економік країн світу, між якими існує міцний, стійкий взаємозв'язок і взаємозалежність.

В еволюції світового господарства найчастіше виділяють виділити 4 основних етапи:

- Великі географічні відкриття XV–XVI століть – промислова революція (кінець 18 – початок 19 ст.).
- Промислова революція - кінець XIX – початок XX ст.
- Кінець XIX – початок XX ст. – 60-ті роки XX ст.
- 60-ті роки XX ст. – теперішній час.

Важливою складовою міжнародної економічної системи є світовий ринок.

Світовий ринок – об'єднання всіх національних ринків, сфера сталих товарно-грошових відносин між країнами, що базується на міжнародному поділі праці та інших факторах виробництва.

Світове господарство відрізняється від світового ринку тим, що воно проявляється в основному не через міжнародний рух товарів, а через міжнародний рух (мобільність) факторів виробництва.

Класична, традиційна економічна наука виділяє такі головні фактори виробництва, як *земля, праця, капітал*. Останнім часом до них додають *менеджмент, технології* та ін. Наведені чинники очевидно є визначальними, провідними.

Фактори виробництва – це ресурси, які необхідно витратити для виробництва товару: праця, земля, капітал, технологія (рис. 1).

Факторами виробництва у теорії міжнародної економіки є:

За походженням фактори виробництва поділяються:

- основні – фактори виробництва, що дісталися від природи або стали результатом історичного розвитку;
- розвинуті – фактори виробництва, які країна набула в результаті інтенсивних пошуків і капіталовкладень.

За ступенем спеціалізації фактори виробництва розрізняють:

- загальні – фактори виробництва, які можна застосовувати у різних галузях для створення різноманітної продукції;
- спеціальні – фактори виробництва, які використовуються в одній галузі або для створення однієї групи продукції.

Міжнародна мобільність факторів виробництва – це їх здатність до переміщення з однієї країни в іншу. Ступінь міжнародної мобільності факторів виробництва залежить від функціонального типу до якого відноситься кожний конкретний фактор.

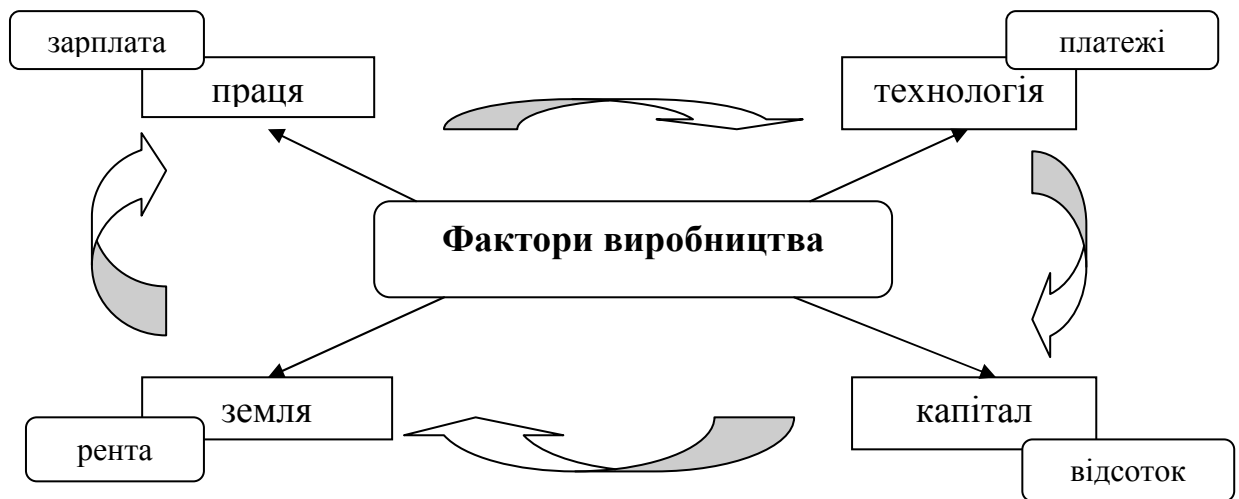

Рисунок 2.1 – Фактори виробництва та їх рух

Формування світового ринку, як і світового господарства, пов'язане зі стадіями промислового розвитку розвинутих країн:

1) підприємницька проста кооперація (від зародження підприємництва в промисловості й приблизно до середини XVI ст.);

2) мануфактурне виробництво (XVI-XVIII ст.); 3) велике машинне виробництво (XVIII-XX ст.). У період промислового перевороту в економічно більш розвинутих країнах (починаючи від середини XVIII ст.) і розгортання електротехнічної революції (остання третина XIX - початок XX ст.) в основному завершується формування світового ринку.

На сучасному етапі розвитку світового господарства світовий ринок характеризується наступними основними рисами:

а) він є категорією товарного виробництва, яке вийшло за рамки національних економік;

б) проявляється у міжнаціональному переміщенні товарів під впливом попиту та пропозиції на внутрішньому та зовнішньому ринках;

в) сприяє оптимізації використання факторів виробництва шляхом їх переміщення в більш вигідні та прибуткові сфери виробництва;

г) створює конкурентні умови як для виробників, так і для товарів, за яких на ринку залишаються ті товари і виробники, які можуть забезпечити міжнародний стандарт якості при відповідних цінах.

Необхідної умови розвитку світового ринку в цілому і міжнародних ринків конкретних товарів є відкритість національних економік.

Загальний рівень відкритості міжнародної економіки визначається ступенем відкритості її підсистем та суб'єктів: насамперед національних економік, інтеграційних регіональних угруповань, транснаціональних корпорацій, міжнародних економічних організацій.

Під відкритою економікою розуміється таке господарство, напрямок розвитку якого визначається тенденціями, що діють у світовому господарстві, а зовнішньоекономічні зв'язки підсилюються, при цьому зовнішньоторговельний

оборот досягає такого рівня, коли він починає стимулювати загальне економічне зростання. Вважається, що він починає робити стимулюючий і гальмуючий вплив на господарство з того моменту, коли досягає рівня близько 25% валового внутрішнього продукту.

До кількісних індикаторів відкритості економіки можна віднести питому вагу експорту й імпорту у ВВП. Їх комбінація дає уявлення про масштаби зв'язків окремих національних економік зі світовим ринком.

$$E_k = \frac{E}{\text{ВВП}} \times 100\% , \quad (2.1)$$

де E_k – експортна квота; E – обсяг експорту.

$$I_k = \frac{I}{\text{ВВП}} \times 100\% , \quad (2.2)$$

де I_k – імпортна квота, I – обсяг імпорту.

$$ZT_k = \frac{\text{ЗТО}}{\text{ВВП}} \times 100\% , \quad (2.3)$$

де ZT_k – зовнішньоторговельна квота,
ЗТО – обсяг зовнішньоторговельного обороту.

Відкритість економіки пов'язана з впливом участі країни в міжнародному поділі праці на формування структури її виробництва. У господарстві більш-менш замкнутого характеру структура виробництва залежить, з одного боку, від наявних у країні ресурсів, з іншого боку – від структури внутрішнього попиту. Для відкритої економіки характерно, що міжнародний поділ праці впливає на прийняття рішень, які стосуються формування внутрішньої структури виробництва.

2. Типологізація країн – суб'єктів світового господарства

Структуру міжнародної економіки можна подати через систематизацію сукупності національних економік країн світу за багатьма критеріями, головні з яких — регіональний, організаційний, соціально-економічний.

За регіональним критерієм, тобто розташуванням країн на певній території та (або) належністю до регіональних інтеграційних угруповань, національні економіки поділяються так:

– *За регіонально-континентальним критерієм* країни групуються за географічним розташуванням: наприклад, країни Східної, Західної, Південної

та Північної Європи; Північної та Латинської Америки, Південної, Південно-Східної, Східної та Центральної Азії; Близького та Середнього Сходу тощо.

– За *регіонально-економічним* критерієм виділення груп країн у межах регіону відбувається відповідно до спільних економічних інтересів, приблизно однакового рівня розвитку.

– За *регіонально-інтеграційним* критерієм, коли спостерігається спільність економічних інтересів, компліментарність національних господарських механізмів, достатній рівень індустріального розвитку, територіально-географічна близькість, країни формують інтеграційні угруповання. Так, найбільш сталими та впливовими є такі:

- а) європейське - ЄС;
- б) євразійське - СНД;
- в) північноамериканське - НАФТА;
- г) південно-східно-азійське - АСЕАН.

За *організаційним* критерієм систематизація країн світу відображає особливості сполучення форм міжнародних економічних відносин та їх регулювання. Наприклад:

За *ступенем інтеграції у світову господарську систему* виділяють національні економіки закритого та відкритого типу.

За *структурою господарства* розрізняють аграрно-індустріальні та індустріально-аграрні економіки.

– За *домінуванням певних технологічних укладів* виділяють доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні економіки.

– За *стадією розвитку ринкових відносин* розрізняють моделі економіки «традиційного» типу; економіки капіталізму (вільного, монополістичного, державно-монополістичного); економіки сучасного капіталізму (ринкова економіка, що регулюється, або змішана економіка); економіки, що централізовано управляються.

– За *моделлю координації господарських процесів* серед розвинутих країн виділяють ті, що використовують ліберально-капіталістичну модель (США, Великобританія), та ті, що спираються на державно-корпоративну модель (Німеччина, Японія, Південна Корея).

– За *участю в міжнародних організаціях, конвенціях, нарадах* виділяють відповідні країни-учасниці. Наприклад:

1. Європейський Союз.
2. СНД.
3. Європейська Асоціація вільної торгівлі.
4. Латиноамериканська Асоціація вільної торгівлі (Чилі, Аргентина, Болівія, Бразилія, Конго, Коста-Ріка, Еквадор, Гондурас, Угорщина, Мексика, Марокко, Нікарагуа, Перу, Філіппіни, Польща, Сенегал, Уругвай, Венесуела).
5. Північноамериканське інтеграційне об'єднання «НАФТА» (США, Канада, Мексика).
6. Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Об'єднує країни з високим прибутком: 9 європейських високорозвинених країн, США, Канаду, Японію, Австралію, Нову Зеландію.

7. Країни експортери нафти (ОПЕК). Експортери нафти (експорт нафти, газу не менше 30 % товарного експорту) – Алжир, Бруней, Камерун, Конго, Еквадор, Єгипет, Габон, Індонезія, Ірак, Іран, Кувейт, Лівія, Мексика, Нігерія, Норвегія, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Сирія, Тринідад і Тобаго, Венесуела, Об'єднані Арабські Емірати.

Структура міжнародної економіки за рівнем економічного розвитку країн передбачає поділ країн на розвинуті країни або промислово розвинуті країни, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються.

Промислово розвинені країни. Найпотужнішу групу серед цих країн (40 країн) складають країни так званої «Великої сімки». Великобританія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія, які виробляють найбільші обсяги ВВП у всьому світі і зосереджують у своїх руках значну частину міжнародної торгівлі. Їх вирізняють високий рівень розвитку продуктивних сил, інформаційних технологій, інтенсивний тип відтворення економіки, зрілі відносини підприємництва і конкуренції, високі стандарти життя й добробуту.

Країни з перехідною економікою – це 27 країн Центральної та Східної Європи та колишнього Радянського Союзу, що здійснюють перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки. У цій групі є підгрупа, яка має суттєві досягнення у реформуванні національних господарств. Більшість з цих країн, у тому числі Україна, рухаються від примітивного соціалізму з домінуванням тоталітарно-бюрократичної складової східного типу історичного розвитку до нового суспільства, образ якого визначається такими прогресивними перехідними процесами, що взаємодіють та переплітаються.

Країни, що розвиваються – 132 країни Азії, Африки, Латинської Америки. Через їх велику кількість і особливості соціально-економічного розвитку національних економік ці країни здебільшого систематизують за регіонами з урахуванням їх географічного положення.

Для цілей конкретного економічного аналізу країни, що розвиваються, поділяються на:

країни – чисті кредитори: Бруней, Катар, Кувейт, Лівія, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія;

країни – чисті боржники: всі інші країни, що розвиваються;

країни – експортери енергоресурсів: Алжир, Ангола, Бахрейн, Венесуела, В'єтнам, Габон, Єгипет, Індонезія, Ірак, Іран, Камерун, Катар, Колумбія, Конго, Кувейт, Лівія, Мексика, Нігерія, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Тринідад і Тобаго, Еквадор;

країни – імпортери енергоресурсів: всі інші країни, що розвиваються;

найменш розвинуті країни: Афганістан, Ангола, Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бурунді, Бутан, Вануату, Гаїті, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Джибуті, Демократична Республіка Конго (колишній Заїр), Замбія, Йемен, Кабо-Верде, Камбоджа, Кірібаті, Коморські та Соломонові острови, Лаос, Лесото, Ліберія, Мавританія, Мадагаскар, Руанда, Західне Самоа, Сан-Томе і Прінсіпі, Сомалі, Судан, Сьєрра-Леоне, Того, Тувалу, Уганда, Центральноафриканська Республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Ефіопія.

Досить часто до країн, що розвиваються використовують наступну класифікацію:

Група, яку утворюють відносно благополучні країни, що розвиваються: деякі з країн-експортерів енергоресурсів з відносно невеликим населенням, що дозволяє розділити доходи від експорту на усіх громадян (ОАЕ, Катар, Кувейт, Оман, Саудівська Аравія), острівні держави – туристичні і фінансові центри, податкові гавані, що володіють розвинутою інфраструктурою, політичною стабільністю і ліберальною економікою (Багамські, Бермудські, Кайманові острови, Ямайка, Кіпр, Мальта, Науру, Гваделупа і т. д.). Для країн групи характерний високий показник рівня ВВП на душу населення і сильний ступінь соціального захисту, що практично впритул наближає окремі держави до відповідних показників розвинутих країн.

«Класичні» держави, що розвиваються, з низьким рівнем економічного розвитку, розміром ВВП на душу населення менше 1 тис. дол. США в рік і аграрно-індустріальний тип економіки. Суспільний лад тут досить традиційний і консервативний, у промисловості одержав розвиток винятково комплекс видобувних галузей, а в сільському господарстві переважають примітивні, доіндустріальні форми праці. Більшість країн групи складають держави Африки регіону південніше Сахари, відсталі країни Азії і Латинської Америки. У деяких з них дотепер існують родоплемінні відносини.

Найменш розвинуті країни замикають класифікацію, оскільки саме вони плентаються в хвості світового прогресу. Багато хто з даних країн не мають виходу до моря, що стало ледве не вирішальним фактором, який вплинув на відсталість і нерозвиненість. Країни, що одержали статус найменш розвинутих, користуються особливою увагою світового співтовариства, що дає їм пільговий доступ до кредитів і позик, а також час від часу вони можуть розраховувати на надання гуманітарної допомоги з боку більш розвинутих держав.

Більшість країн, що розвиваються, утворилися завдяки національному визвольному руху і розпаду колоніальної системи в середині ХХ ст. За роки незалежності вони здійснили складні соціально-економічні перетворення, досягли певних успіхів у створенні основ національної економіки. Проте переважній більшості з них не вдалося істотно скоротити відставання від розвинутих країн.

Особливе місце у світовому господарстві посідають країни, які ще у 50-60 роках відносили до «класичних» країн, що розвиваються і які зробили значні науково-технологічні прориви – *«нові індустріальні країни»*.

Основним критерієм Світового банку для класифікації національних економік в операційних і аналітичних цілях є показник ВВП на душу населення. Крім того, використовуються інші аналітичні угруповання, в основі виділення яких лежать географічні фактори, експорт і рівень зовнішньої заборгованості. Основним критерієм класифікації країн за методикою Світового банку став показник ВВП на душу населення, що розраховується за особливою методикою Світового банку й обновляється щороку з урахуванням інфляції.

Світовий банк класифікує всі країни, що є його членами (182), а також всі інші країни з населенням, що перевищує 30 тисяч чоловік (у цілому – 210 країн).

Групи країн за рівнем доходів (за методикою Світового банку):

Національні економіки поділяються на дані групи відповідно до рівня ВВП на душу населення. Виділяються наступні групи:

- країни з низьким рівнем доходів (785 дол. або менше);
- країни з рівнем доходів нижче середнього (786 – 3125 дол.);
- країни з рівнем доходів вище за середній (3126 – 9655 дол.);
- країни з високим рівнем доходів (9 656 дол. і вище).

Групи країн за рівнем зовнішнього боргу:

Стандартна класифікація Світового банку поділяє країни на:

- держави з високим рівнем зовнішньої заборгованості;
- держави із середньою величиною зовнішнього боргу;
- держави з найменшою зовнішньою заборгованістю.

Високий рівень зовнішнього боргу означає, що в країни перевищені наступні критичні показники:

- відношення поточної вартості обслуговування зовнішнього боргу до ВВП більше 80%;
- відношення поточної вартості обслуговування боргу до обсягу експорту перевищує 220%.
- середній рівень зовнішньої заборгованості властивий країнам, у яких один або обидва показники перевищують 60%, але не досягають критичних величин.

Відображає відносну роль країн-учасниць МВФ у міжнародній економіці за допомогою визначення їхнього місця у світовому господарському комплексі. Місце або роль окремих країн у міжнародній економіці визначається на основі декількох ключових показників їхнього економічного розвитку, об'єднаних деякою взаємозалежністю. МВФ поєднує ці кілька показників у Квоту країн-учасниць, що переглядається 1 раз у 5 років. Це такі показники: обсяг виробництва, обсяг ВВП, розмір офіційних резервів країни, а також поточних платежів і надходжень. Потім робиться виправлення на експертну оцінку відносного політичного впливу кожної з країн на світову економіку.

3. Місце окремих угруповань країн у СГ і МЕ

Країни з розвинутою економікою, або промислово розвинуті країни закріпили своє панівне становище в міжнародній економіці. Це країни, які мають тривалу історію розвитку ринкової економіки, високі (рідше — середні) доходи на душу населення, стійкі фінансові ринки, широку і різноманітну структуру економіки, включаючи сектор обслуговування, значні експортно-імпортні можливості тощо. Їх вирізняють високий рівень розвитку продуктивних сил, інформаційних технологій, інтенсивний тип відтворення економіки, зрілі відносини підприємництва і конкуренції, високі стандарти життя й добробуту. Більшість з них вступили в постіндустріальну стадію суспільного розвитку.

До цієї групи країн належать:

а) головні економічно розвинуті країни («Велика сімка» - Великобританія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія);

б) «малі» економічно високо розвинуті країни Західної Європи - Австрія, Бельгія, Данія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція;

в) країни «переселенського типу» – Австралія, Ізраїль, Нова Зеландія, ПАР (у минулому разом із Канадою розвивалися як «білі» домініони Великобританії);

г) західноєвропейські країни середнього економічного розвитку - Греція, Іспанія, Ірландія, Португалія;

д) європейські «держави-карлики» (до цього типу країн їх можна відносити умовно).

При порівнянні національних економік розвинутих країн використовується комплекс «стандартних» значень макроекономічних показників, до якого, наприклад, належать: зростання ВВП - від 2–3% і вище; рівень інфляції - 4–5% на рік; дефіцит державного бюджету - до 9,5% ВВП; позитивне сальдо платіжного балансу країни.

У 1997 р. економічно розвинутими стали вважатися такі держави як Південна Корея, Гонконг, Сінгапур, Тайвань (так звані країни-«дракони» Південно-Східної Азії) і Ізраїль. Їх включення до групи розвинутих країн завдячує бурхливому прогресу в економічному розвитку в післявоєнний період. Рівень ВВП на душу населення, якість життя в країнах-«драконах» та в Ізраїлі впритул наблизилися до показників провідних розвинутих країн і в ряді випадків (Гонконг, Сінгапур) навіть перевершують більшість держав Великої сімки.

ООН включає до числа розвинутих країн Південно-Африканську республіку (ПАР), а Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) відносить до їх числа також Туреччину і Мексику (у якості «Нових індустріальних країн»), що є членами цієї організації, хоча скоріше це країни, що розвиваються, вони увійшли до групи розвинутих за територіальною ознакою (Туреччині належить частина Європи, а Мексика входить у Північноамериканську угоду про вільну торгівлю – НАФТА). Таким чином, до числа розвинутих країн включають близько 30 країн і територій.

Таким чином, для розвинутих країн є характерними: розвинуте ринкове господарство; домінуюче становище в міжнародній економіці, яке надає змогу інтенсивно залучати в господарський обіг власні й імпортовані ресурси; зміщення центру ваги економічної діяльності у сферу послуг, функціонування переважно сервісної економіки; найбільша вичерпаність джерел і факторів індустріального розвитку; випереджальний постіндустріальний розвиток, експансія високотехнологічного укладу та нової економіки.

Країни з перехідною економікою

До країн з перехідною (постсоціалістичною) економікою належать держави колишнього СРСР, країни Центральної та Південно-Східної Європи. Це 28 постсоціалістичних країн – європейських, колишнього СРСР та Монголія, які є індустріально-аграрними країнами.

Найвищий рівень розвитку серед них мають країни Центральної Європи (Польща, Словаччина, Словенія, Македонія, Чорногорія, Сербія, Румунія та ін.) та Балтії (Естонія, Латвія, Литва), які активно реформують свою економіку. Зазначимо, що друге десятиліття двадцятого століття, частину країн Центральної Європи, які традиційно відносили до країн з перехідною економікою (Словенія, Словаччина, Угорщина, Польща) все частіше включають до переліку розвинутих індустріальних країн. А місце серед розвинутих промислово країн Угорщини і Чехії вже не викликає сумніву.

Країни з перехідною економікою виробляють близько 6% світового ВВП, у тому числі країни Центральної і Східної Європи (без Балтії) – менше 2%, колишні радянські республіки – більше 4% (у тому числі Росія – близько 3%). Частка у світовому експорті – 3%. Китай виробляє близько 12% світового ВВП.

Такі країни як Болгарія, Румунія, Україна, Албанія, Македонія, знаходяться в стадії трансформації всієї економічної системи, і їм ще доведеться вирішувати багато складних проблем перехідного періоду. Є і такі країни, що випробовують застій і вже перестали рухатися у бік ринкової орієнтації. До них, наприклад, відноситься Білорусь, в якій ринкові реформи захлинулися, і нависла серйозна погроза повернення до старої адміністративно-командної системи. Відносяться до даної групи і країни, серйозно потерпілі від воєнних дій у результаті порушення їхньої територіальної цілісності і численних етнічних конфліктів, їм зараз просто не до реформ, перед ними стоїть проблема відновлення постраждалої від війни економіки. Це Сербія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина.

Країни, що розвиваються

Більшість країн, що розвиваються, утворилися завдяки національному визвольному руху і розпаду колоніальної системи в середині ХХ ст. Ця найчисельніша група країн (усього – понад 130) об'єднує:

по-перше, «молоді» держави, що стали на шлях незалежного розвитку після Другої світової війни,

по-друге, більш давні незалежні держави (латиноамериканські, Китай, Іран, Таїланд, Туреччина, Ефіопія та ін.), які тривалий час утворювали аграрно-сировинну периферію світового господарства. За роки незалежності вони здійснили складні соціально-економічні перетворення, досягли певних успіхів у створенні основ національної економіки.

З'явилися країни із середніми і високими душевими доходами.

Серед них виділяють такі групи:

а) *нові індустріальні країни* – латиноамериканські (Аргентина, Бразилія, Мексика) та азійські (чотири «далекосхідні дракони» – Південна Корея, Гонконг, Сінгапур і Тайвань);

б) *нафтодобувні* – Алжир, Бруней, країни Перської затоки, Лівія;

в) *малі островні країни* – Антигуа і Барбуда, Багами, Барбадос, Кіпр, Сейшельські острови.

Решта країн, що розвиваються (переважна більшість), мають низькі і дуже низькі доходи. Специфічну групу країн цього типу становлять соціалістичні країни, дві з яких дотримуються централізовано планової економіки (Корейська Народно-Демократична Республіка і Куба), а дві - запроваджують в економіку елементи ринкового механізму (Китай, В'єтнам).

Спільні риси країн, що розвиваються:

1) багатокладність економіки;

2) слаборозвинутість, яка виражається в якісній неоднорідності і системній невпорядкованості суспільства;

3) економіка цих країн характеризується низьким рівнем розвитку продуктивних сил і ринкових відносин;

4) залежність країн, що розвиваються, від країн-лідерів;

5) у цілому ряді цих країн не сформувалось розгалужене й стійке громадянське суспільство як соціально організована структура.

Нові індустріальні країни (НІК), що включають країни-«тигри» Південно-Східної Азії (Малайзію, Таїланд, Індонезію і Філіппіни) і кілька країн Латинської Америки (Мексика, Бразилію, Аргентину, Чилі). Донедавна ці країни являли собою слаборозвинені держави із переважно сільським господарством і видобувними галузями промисловості, але на сьогоднішній день їх позиції у світовій економіці значно зміцнилися, і за сукупним потенціалом народного господарства їм по праву належить третій рядок у даній класифікації. Незважаючи на великі досягнуті успіхи, НІК ще не перейшли рубіж, що дозволяє прирахувати їх до групи розвинених країн, хоча зовсім недавно дану групу залишили п'ять країн – Ізраїль і країни-«дракони» Південно-Східної Азії.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення світового господарства?
2. Охарактеризуйте поняття «відкритість економіки»? Якими показниками можливо оцінити ступінь відкритості економіки?
3. Надайте визначення міжнародної мобільності факторів виробництва.
4. Охарактеризуйте основні етапи становлення світового господарства.
5. Визначте місце та значення світового ринку у системі світового господарства.
6. Як класифікуються країни за регіональним критерієм?
7. Назвіть класифікації країн світу за організаційним критерієм?
8. Охарактеризуйте основну методику класифікації країн світу, яку запропоновано Світовим банком?
9. Як систематизують країни за рівнем економічного розвитку?
10. Визначте місце і значення провідних розвинених країн світу у світовому господарстві.

11. Охарактеризуйте місце і значення країн, що розвиваються у сучасному світовому господарстві.
12. Визначте особливості розвитку країн з перехідною економікою.
13. Охарактеризуйте розвиток і становлення «нових індустріальних країн».

Тема 3 Еволюційні періоди формування міжнародних економічних відносин

План

1. Міжнародні торговельні зв'язки і обмін у давніх цивілізаціях і добу античності.
2. Розвиток МЄВ у добу середньовіччя.
3. Колоніальний період формування МЄВ.
4. МЄВ в умовах становлення індустріальної цивілізації.
5. Світогосподарські зв'язки у неокolonіальний і новітній періоди.

1. Міжнародні торговельні зв'язки і обмін у давніх цивілізаціях і добу античності

Сучасні міжнародні економічні відносини сягають своїм корінням у глибоку давнину, що засвідчує безперервність і єдність всесвітньо-історичного процесу. Цим зумовлена необхідність використання багатющого історичного досвіду відповідно до нових соціально-економічних реалій.

Виникнення більш – менш сталих форм обміну і торгівлі пов'язують з неолітичним періодом в історії людства, який дістав назву нового кам'яного віку (близько 8 – 3 тис. років до нашої ери). Головною особливістю даного періоду став перехід від привласню вального до відтворювального господарства. Людина почала виробляти продукти харчування, котрі раніше вона змушена була збирати. Розвиток землеробства сприяв тому, що люди почали жити великими групами, створювати масштабні на той час поселення. В цей період з'являються несільськогосподарські ремесла: текстильні ремесла, розвиток транспортних заходів (чому значно посприяв винахід колеса) ,поява металургії.

Виокремлення скотарів, спосіб життя яких набув кочового характеру, від землеробів, котрі переважно працювали на зрошувальних землях, є першим великим поділом в історії людства, який передусім сприяв розвитку обмінами продуктів праці.

Важливим чинником зростання обміну стало значне збільшення продуктивності праці у землеробстві за рахунок освоєння долини трьох великих річок Африки і Азії у VI – III тисячоліттях до н.е. – Нілу, Нижнього Єфрату і Інду. Особливого значення в цей час набуло використання міді, що радикально вплинуло на всю систему ремісничього виробництва, яке також відділилося від землеробства, що відзначило другий великий поділ праці.

У I тисячолітті утвердилося два шляхи господарської еволюції, що зумовили розвиток товарно-грошового виробництва та міжнародного обміну:

- 1) специфічний античний шлях розвитку з утворенням особливої форми общинно-приватного сектору – полісної власності й витісненням державного сектору на другий план;
- 2) другий ґрунтується на виключно державній власності.

Окреме слід сказати про суспільно-економічний устрій Трипільської культури (V – IV тисячоліттях до н.е.). Поки не доведено існування у Дніпровсько-Дунайському міжріччі великих державних утворень, але є підстави стверджувати про існування приватно-общинної власності як основи соціально-економічних відносин Трипільської культури.

Зростання обсягів внутрішньої й зовнішньої торгівлі, розширення її територіальних і соціальних меж сприяло формуванню нового прошарку суспільства – професійних і напівпрофесійних торговців, що власне є третім великим поділом праці.

Поділ праці і розвиток нових галузей виробництва, таких як керамічне виробництво і металургія, вимагали появи нових форм обміну, тобто диверсифікації торгівлі.

Таким чином, зародження між общинних відносин відбулося ще в період палеоліту, коли обмін мав спорадичний характер. Його економічний зміст виражався переважно родинними стосунками. Предметами обміну були в основному продукти харчування. Неолітична революція створила передумови для переходу від епізодичних до усталених господарських відносин. Розвивається не тільки між общинна, а й міжплемінна торгівля. Об'єктами обміну були різновиди порід каменю, інша сировина для вироблення знарядь праці, примітивні готові вироби, худоба. За мідно-кам'яної доби (енеоліту) структура торгівлі доповнилася металами та виробами з них, предметами розкоші, прикрасами, керамікою, посудом тощо.

Характерними ознаками епохи бронзи була активна розробка природних ресурсів, які, як відомо, розміщено на планеті нерівномірно. Це була одна з основних причин стимулювання міжнародного обміну й розвитку транспорту на далекі відстані за цієї доби. Вироби із золота, бронзи і міді доповнили в цей час товарну структуру торгівлі.

Особливістю міжнародної торгівлі бронзового віку був розвиток її між першими цивілізаціями – Месопатамією, Єгиптом, Індією, Китаєм, мінойською (Крит) і мікейською (Греція). У цей період сформувалися основи системи міжнародної торгівлі, її організаційні, інституціональні та комунікаційні мережі.

Перші цивілізації сформувалися в наслідок виникнення великих міст в процесі урбанізації суспільно-економічного життя.

Виникнення на теренах Месопотамії (у долині річок Тигру й Єфрату) першої в історії цивілізації Шумеру стало передумовою поділу праці й розвитку економічної організації. Географічне положення Дворіччя сприяло розвиткові торговельних зв'язків із багатьма країнами й формуванню тут великого торгового перехрестя міжнародного значення.

Розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі спричинив виникнення грошового обміну. Спочатку грошовими еквівалентами слугували хутра, шкіра тощо. Пізніше і цією метою стали використовувати металеві гроші у вигляді невеликих злитків з міді, золота чи срібла. Роль сучасних банків виконували країни, в яких накопичувалася велика кількість грошей: за рахунок власних надходжень, а також коштів, що зберігало населення.

У політичній та економічній історії Стародавнього світу важливе місце посідає Кодекс вавилонського царя Хаммурапі, який регулював суспільно-економічні відносини у країні.

Як й іншим стародавнім цивілізаціям, Єгиптові було притаманне переважання зовнішньої торгівлі над внутрішньою. Вважається, що одними з перших, хто започаткував торгівлю у Єгипті, були ліванці (фінікійці), які завозили деревину в район дельти Нілу. Протягом усієї своєї історії Єгипет вів активну торгівлю із сусідніми країнами, що перебували під його контролем (Нубія, Сірія, Лівія). Хоча протягом усієї своєї історії стародавні єгиптяни не користувалися грошми, вони відшкодовували вартість товарів зерном, одягом, міддю, а з кінця Середнього Царства – золотом.

Помітна активність зовнішньоторговельної діяльності, товарно-грошовому обміні Єгипту спостерігалось у I тисячолітті до н.е. Цьому сприяв, з одного боку, грецький вплив, а з іншого – згортання можливостей Єгипту як імперської держави, яка раніше отримувала товари від залежних держав на безоплатній основі, а тепер змушена була купувати їх на ринках. Було запроваджено власну грошову одиницю. Завдяки піднесенню торгівлі активно розвивається мореплавство.

Важливою особливістю соціально-економічного розвитку Індії «буддійської» і наступної «класичної» епохи було зародження й економічне зміцнення організації ремісників. У цей період Індія розпочала розвивати континентальні торговельні зв'язки з Єгиптом, Грецією, Римом, а також із середземноморськими країнами. Розвиток торгівлі, товарно-грошових відносин свідчить про зародження ринкового господарства. Індійці вивозили з країни прянощі, бавовну, золото, срібло, мідь, шовк, олово, рис, фарби; ввозили коней, сурму, інші товари.

Торговельні зв'язки Китаю з іншими країнами були започатковані наприкінці III тисячоліття до н.е., але навіть зламі I тисячоліття до н.е. та I тисячоліття нашої ери китайці все ще мало цікавилися зовнішньою торгівлею. Склався менталітет самодостатності, самотності й опори на власні сили.

У II столітті до н.е. Китай почав підпорядковувати собі торговельні шляхи, що вели від його кордонів і до західних країн. Із Китаю каравани везли залізо, нікель, золото, срібло, лаковані вироби, дзеркала, шовкові тканини і шовк-сирець. До Китаю завозили рідкісних птахів і звірів, породи деревини, хутра, прянощі, ювелірні вироби, коштовне і напівкоштовне каміння.

Стародавні торговельні зв'язки на території сучасної України набули свого розвитку за часи Трипільської культури (V тисячоліття до нашої ери). Тут переважав міжплеменний обмін. Трипільці використовували різноманітні

річкові та сухопутні шляхи для регулярної торгівлі зерном із племенами, що заселяли Північно-Причорноморську рівнину, Карпати та Центральну Європу.

Характерною рисою класичної епохи був пошук гармонії, рівноваги у мистецтві, архітектурі та суспільному житті. На початку епохи фінікійці (семітські кочівники, які заселяли східне узбережжя Середземного моря біля півніжжя Ліванських гір у III тис. до н.е.) посіли ключові позиції у середземноморській торгівлі. Інші їхні торгівельні поселення простягнулися далеко на Захід, до іспанського та марокканського узбережжя.

Піднесення Греції супроводжувалося розвитком торгівлі. Грецька експансія та колонізація, починаючи з VIII століття до н.е. витіснила фінікійську торгівлю в Сіцилії, Південній Італії, Галльському узбережжі, а запровадження у Лідії (захід Малої Азії) чеканки золотих монет у 700 роки до н.е. стимулювало товарне виробництво і торговельний обмін.

У західній частині регіону провідну роль у торгівлі відігравали карфагеняни, у Північній і Середній Італії – етруски. Грецькими торговельними центрами були міста Афіни, Мілет, Корінф. Технічний прогрес у середземноморській торгівлі полягав у вдосконаленні конструкцій кораблів, поліпшенні інфраструктурної підтримки в портах і на товарних складах.

Торговельну зону Греції було значно розширено внаслідок завоювань Олександра Македонського, колонізації та розвитку монетарної економіки, товарно-грошових відносин. Основними статтями грецького експорту виступали оливкова олія, вино, скульптурні вироби, тканини, кераміка, інші виробничі вироби. З країн Північного Причорномор'я у Грецію імпортували зерно, мед, віск, худобу, шкіру; із Мілету – вовну; із країн Сходу – прянощі та предмети розкоші; з Єгипту – папірус і льняні тканини; з Кіпру – мідь; із Македонії та Фракії – смолу, корабельний ліс.

Торговельні операції Стародавнього Риму активізувалися у III ст. до н.е. Основними чинниками, що сприяли цьому процесу була спеціалізація і поглиблення географічного поділу праці, успіхи у кораблебудуванні, широке будівництво доріг. Розвитку торгівлі сприяло удосконалення міняльної справи та кредитних операцій. Структуру римського імпорту складали вино, виноград, оливкова олія із Греції, Північної Африки, Іспанії; льняні тканини – з Єгипту; бавовна, шовк – з Індії, Китаю; золото, срібло, олово, мідь, залізо – з Британії, Іспанії, Галії; ювелірні вироби – з Сирії; скло і вироби із скла – з Сирії, Єгипту, Фінікії.

2. Розвиток МЄВ у добу середньовіччя

Питання періодизації історії Середньовіччя і відповідно економічної історії даного періоду лишаються дискусійними. Західна історична наука виділяє:

- раннє Середньовіччя (600 – 1050 pp.);
- зріле (високе) Середньовіччя (1050 – 1300 pp.);
- пізнє Середньовіччя (1300 – 1500 pp.).

У радянській історичній науці сформувався наступний підхід до поділу даного періоду:

- раннє Середньовіччя (період V – X ст.);
- класичне Середньовіччя (XI – XV ст.);
- пізнє Середньовіччя (XVI – XVII ст.).

При вивченні економічної історії найчастіше використовують західний підхід до періодизації історії Середньовіччя. Характерними рисами раннього Середньовіччя є переважання натурального господарства, незначна роль обміну у господарському житті.

Класичне Середньовіччя виділяє домінування феодального сільського господарства вотчинного типу, розвиток міст, що сприяло розвитку ремісництва і торгівлі.

На східнослов'янських землях розвивалися сільське господарство, ремісничі промисли, формувалася грошова система, з'явилися торгово – ремісничі центри – Київ, Новгород, Полоцьк, Ізборськ, Ростов, Муром та ін. У даний період розвивається мережа транзитних і місцевих шляхів – по Дніпру, Волзі, Західній Двіні тощо.

Якщо класичне Середньовіччя вважається періодом економічного, політичного і культурного піднесення, то пізнє Середньовіччя – період спаду сільського господарства, епідемій та спустошливих війн. У XV ст. економічна криза була подолана, відбулися позитивні зміни у соціально–економічному житті, насамперед у зв'язку з відновленням міської економіки.

Поглиблення суспільного поділу праці сприяє розвитку обміну і товарно-грошових відносин. Внутрішня і зовнішня торгівля, грошове господарство, формування і розвиток торгового капіталу – характерні атрибути пізнього Середньовіччя. У цей період з'являються первинні форми позичкового капіталу.

В епоху Середньовіччя торгівля, як і інші форми міжнародних господарських стосунків, розвивалася нерівномірно. В ранньому Середньовіччі господарство мало переважно натуральний характер, найбільшого розвитку торговельні відносини сягнули під час зрілого (класичного) Середньовіччя унаслідок якісних зрушень у аграрній сфері, розвитку міської економіки, ремісництва, поглиблення поділу праці. Економічні, політичні і духовні передумови, що склалися на той час у Європі, сприяли перенесенню центру світогосподарських зв'язків до Західної цивілізації. Пізнє Середньовіччя характеризувалося ускладненням економічних процесів у Європі внаслідок кризових явищ у сільському господарстві та поширення епідемій, що значно загальмувало розвиток міжнародних економічних відносин.

Центром міжнародної торгівлі у період Середньовіччя були країни Середземномор'я. Важливим чинником її розвитку і поширення на інші ареали планети було переважання «грошової» економіки над «натуральною» у період класичного Середньовіччя. Головними осередками Європейської торгівлі були італійські міста – держави Венеція і Генуя, але завоювання османами Константинополю і Близького Сходу, а також відкриття морського шляху до Індії. Морська експансія таких держав як Іспанія і Португалія, які наприкінці

XV ст. почали відігравати значну роль у торгівельних відносинах, сприяли втраті Венецією та Генуєю їх визначного статусу морських торгівельних держав.

Важливу роль у налагоджуванні торговельно-економічних стосунків Середньовіччя відігравала Ганзейська Ліга, яка об'єднувала купецтво всього Європейського континенту. Початок формуванню Ганзейської ліги у XIII ст. поклала система міських союзів Балтійського і Північного морів, яка з часом переросла у політичний і військовий союз – Ганзу. Першу торговельну асоціацію – Ганза – засновано у місті Вісбю на острові Готланд у 1161 році. Протягом століть формується широка конфедерація вільних морських міст – від Атлантики до Фінської затоки.

Німецькі міста Ганзейської ліги посіли провідне місце у торгівлі не тільки з Північною Європою і Київською Руссю, але і на півдні континенту.

3. Колоніальний період формування МЄВ

Новий етап європейської і світової економічної історії було започатковано комерційною революцією, яка зародилася в надрах феодалізму і стала визначальним фактором розвитку МЄВ протягом тривалого періоду. Однією з причин комерційної революції вважається демографічний вибух. Протягом XII – XIII ст. чисельність населення у Європі складало майже 80 млн чоловік. Надзвичайно спустошлива епідемія чуми призвела до різкого зменшення населення Європи (приблизно 19 млн чоловік у 1400 р.). Протягом наступного століття відновлення населення було карколомним. У 1500 р. воно сягнуло 80 млн чоловік.

Попри помітне переважання сільського населення, у Європі великомасштабна торгівля та міське виробництво відчутно впливали на економічний розвиток. Колись замкнуте сільське господарство почало виробляти продукцію для обміну. Формувалась певна спеціалізація господарств регіонів і навіть країн.

В системі виробництво – торгівля – закупівлі бартер, к засіб обміну, було замінено грошима. Виробники товарів для ринку, незалежно від сфери, почали залежати від грошей. Зароджувалася грошова економіка, а також методи, інструменти і механізми необхідні для її зростання.

Найбільший вплив комерційна революція справила на міста. Розвиток місцевого самоврядування забезпечив контроль городян над власними справами. Ремісництво і торгівля підтримували такий спосіб життя, який дедалі робив міста незалежними від релігійної та світської влади.

Ранні комерційні удосконалення в Європі, бажання дістати прибуток, а також конкуренція між націями-державами, які сформувалися у цей період, стали причиною переміщення світової торгівлі до Євроатлантичного регіону.

Значний вплив на формування міжнародної торговельної системи справили Великі географічні відкриття, в наслідок яких усі континенти були охоплені торговельно-економічними зв'язками. Відбулося формування світового ринку і здійснювався перехід від колишньої сухопутної торгівлі до нової морської і океанської моделі світогосподарських зв'язків.

Ключовим моментом світової історії, починаючи з 1500 р. стає європейська, економічна, демографічна, культурна експансія на євразійському, американському, африканському континентах, в Австралії, що призвело до формування колоніальної системи світу.

Європейське домінування в міжнародній торгівлі засвідчило, що центр світової торгівлі закріпився за Старим світом. Найпотужніші науково-технологічні та економічні імпульси виходили з Європейського континенту й, насамперед, із його провідної держави – Великобританії. Чільні позиції займали Німеччина та Франція. Розвивалося велике машинне виробництво, що створювало необхідні ресурси для міжнародного обміну. На фоні цього відбувалося поглиблення міжнародного поділу праці та розвиток кооперації виробництва. У групі розвинених країн переважали виробництво та експорт готової продукції, в менш розвинених утверджувалася сировинна спеціалізація. Структура торгівлі формувалася під впливом мануфактурного виробництва. Якщо в Середні віки у міжнародній торгівлі переважали предмети розкоші для заможних верств населення, то пізніше, із зростанням міст, до цього списку додалися повсякденні предмети, такі як зерно, ліс, риба, вино, сіль, метал, сировина для текстильного виробництва.

У перерозподілі економічної і політичної влади на заході Європи визначальну роль зіграла революція цін, яка розпочалася в Іспанії у 30 – ті роки XVI ст. між головними суб'єктами міжнародної торгівлі (Англія, Франція, Голландія, Португалія, Іспанія) розгорнулася гостра конкуренція за ринки збуту.

Работоргівля була частиною системи трансатлантичної торгівлі, що поєднувала Європу, Африку, європейські колонії в Південній, Північній Америці та Карибському регіоні. Наприкінці XVIII ст. раби стали основною статтею африканського експорту. Африканські втрати від міжнародної работоргівлі протягом чотирьох століть її існування становили більше як 13 млн людей,

Форми організації торгівлі були різноманітні і варіювалися в залежності від виду товару. Розвивалося торговельне партнерство, засноване на письмовому контракті, створювалися торговельні компанії, які мали свої зарубіжні представництва. Засновувалися торговельні палати, було запроваджено інститути консульств, завдання яких полягало у підтримці ділових людей за кордоном.

4. МEB в умовах становлення індустріальної цивілізації

У добу індустріальної революції продовжується формуватися спеціалізація країн. Зокрема:

- Німеччина – сільськогосподарська техніка, залізничне устаткування, парові котли, цукор, вироби хімічної промисловості;
- Франція – текстиль, шовкові і сукняні тканини;
- Італія – взуття, чорні метали;
- Бельгія – зброя та інструмент;
- Австро-Угорщина – метали, цукор, хміль.

Новий клас підприємців, який брав на себе ризики виробництва й торгівлі, створив економічні форми альтернативні традиційному виробництву і збуту, що існували за часів ремісничих цехів і торгових гільдій. Підприємці процвітали, використовуючи переваги європейських та інших ринків. Європейська економіка, заснована на грошах і прибутку, призвела до зміни самої філософії як виробництва, так і збуту продукції. Формувались засади вільної ринкової економіки:

- концепція людини економічної, основою діяльності якої є власний економічний інтерес;
- рівність сторін, що вступають у господарські відносини згідно з існуючими «правилами гри»;
- плинність та мобільність економічних ресурсів;
- абсолютизація прибутку як головної мети діяльності;
- нагромадження капіталу;
- великі коливання в оплаті праці;
- економічний лібералізм.

Промисловий переворот у Європі у XVIII ст. й виникнення великого машинного виробництва внесли радикальні зміни у структуру і динаміку світової торгівлі, сприяли диверсифікації форм міжнародних економічних зв'язків. Поглиблення міжнародного поділу праці, розвиток інтернаціоналізації господарського життя внаслідок зростання масштабів виробництва, вивозу капіталу, поширення міграційних процесів, запровадження золотого стандарту зумовили створення наприкінці XIX ст. стійкої, інтегрованої системи світового господарства.

У XIX ст. у структурі міжнародної торгівлі переважала великовагова сировина: вугілля, залізо, зерно. Зовнішня експансія Європи зумовлювалася потребою нових ринків збуту. Наслідком цього були чисельні завоювання і створення торгових постів, що сприяло зростанню торгівлі з метрополією.

Відбувалися зміни в організації та управлінні виробництвом. Провідне місце належало системі акціонерного підприємництва. Торговий і промисловий капітал поступався першістю фінансовому. Було утворено акціонерні монополістичні об'єднання - картелі, трести, синдикати, концерни. Особливою формою стали фінансові групи. Фінансова група не є лише системою банківських і страхових установ, а є їх складним симбіозом з промисловими підприємствами, що функціонують у найрізноманітніших галузях – промисловості, сільському господарстві, транспорті й т.п. Оскільки межі переливу капіталу з одного підприємства в інше, з однієї галузі в іншу виявляються в рамках цієї фінансової групи знятими, це відкриває додаткові ступені свободи маневру для капіталів учасників фінансової групи.

Темпи й строки індустріалізації залежали від конкретних умов кожної країни, вихідного рівня промислового перевороту, загальносвітового економічного розвитку. У кінці XIX – на початку XX ст. індустріалізація відбувалася на ґрунті технічної революції, що ознаменувалася впровадженням у виробництво наукових винаходів, змінами в техніці й технології. Змінилась

енергетична база економіки. Пара була витіснена електрикою. Почалася електрифікація виробництва, транспорту, побуту.

Відбулися зміни у валютних відносинах між капіталістичними країнами. Система металевих грошей у формі біметалізму, коли роль грошей закріплювалася золотом і сріблом, була витіснена валютною системою золотого стандарту (системою класичного монометалізму). Ця система виникла у Великобританії в кінці XVIII ст., а в кінці - на початку XX ст. стихійно сформувалася як сукупність національних валютних систем. Основу валютних курсів становив золотий паритет, коли грошова одиниця будь-якої країни мала відповідний золотий вміст. Золото було основою міжнародних розрахунків. Не обмежувався обмін національної валюти на іноземну. Золото вільно вивозилося і ввозилося

5. Світогосподарські зв'язки у неоколоніальний і новітній періоди

У період між двома світовими війнами розвиток міжнародної торгівлі значно уповільнився. Відчутних втрат світовому господарству завдали також Велика криза і депресія (1929 – 1933 рр.). Перша світова війна спричинила зниження обсягів торгівлі у Європі. Лідерство у цій сфері перейшло до США. Водночас зростала питома вага слаборозвинених країн Азії, Африки та Океанії. Відбулися істотні структурні зрушення у міжнародних торгових потоках, зумовлені істотним впливом технологічних, виробничих, споживчих та інших чинників. У торгівлі сировиною зросла питома вага слаборозвинених країн, у експорті готової продукції зростає частка країн Північної Америки і Японії.

Складними і суперечливими процесами характеризувалася міжнародна валютно-фінансова система. Війна спровокувала інфляційну хвилю в Європі, розбалансувала фінанси та грошовий обіг, внесла істотні зміни в розміщення фінансових активів. Потреба в заходах міжнародної фінансової стабілізації спонукала до підписання Тристоронньої валютної угоди між Францією, Великобританією та США, яка вважається передвісником створення Міжнародного валютного фонду. У міжвоєнний період основними експортерами капіталу були США, Франція, Великобританія.

Бреттон-Вудська валютна система була заснована у 1944 р. Золото-доларовий стандарт, що лежав у її основі, зумовлювався післявоєнним домінуванням США у світовій економіці. У 1960-х роках світова валютна система зазнала кількох криз на ринках іноземних валют і золота, що призвело до необхідності зміни принципів формулювання валют. У 1976 р. була прийнята Кінгстонська валютна система (Ямайська валютна система), в основу якої покладена цілковита демонетанізація золота, запровадження «плаваючих» валютних курсів; використання «спеціальних прав запозичення» як основу валютної системи.

У перші роки після Другої світової війни світова економіка характеризувалася значними диспропорціями. Для активізації взаємної торгівлі західноєвропейськими країнами була заснована Організація Європейського Економічного співробітництва (ОЄЕС) та Європейський платіжний союз (ЄПС).

Країни Східної Європи, на чолі з СРСР, у 1949 році створили власну міжнародну економічну організацію – Раду Економічної Взаємодопомоги.

Важливу роль у глобалізації повоєнних зовнішньоторговельних відносин відіграла Генеральна угода з тарифів і торгів (ГАТТ), яка була заснована у 1947 р.

У сучасних умовах інтернаціоналізація виробництва посилюється під впливом різних чинників, раніше усього науково-технічного розвитку. Сучасне автоматизоване або високо механізоване виробництво вимагає великих витрат на наукові дослідження і величезних первинних капіталовкладень. Значно збільшується номенклатура промислової продукції, чому сприяє поява нових і новітніх галузей виробництва (атомна промисловість, електроніка, виробництво синтетичних матеріалів і так далі). Усе це робить ефективним освоєння виробів тільки при їх випуску в масових масштабах.

Проте ринки навіть великих держав не завжди достатні для збуту нової продукції, тому з самого початку її випуск розрахований не лише на внутрішній, але і на зовнішній ринок. У рамках окремої країни стає практично неможливим на високому технічному рівні забезпечити виробництво усієї сучасної номенклатури продукції, що налічує сотні тисяч виробів і продуктів. У цих умовах країни вимушені спеціалізуватися на певних видах продукції і кооперуватися між собою по їх взаємних постачаннях. Цей процес є міжнародною спеціалізацією виробництва, яка складає основу інтернаціоналізації виробництва.

Характерною особливістю сучасного світового господарства є зростання міграції капіталу між промислово розвиненими країнами. Зростання міжнародної спеціалізації і кооперації виробництва породжує прагнення найбільших компаній поставити під контроль увесь інтернаціонально організований процес виробництва. У цих умовах вони придбавають за кордоном підприємства, кооперуються з ними або створюють свої нові підприємства.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте розвиток МЕВ у період становлення стародавніх цивілізацій.
2. Назвіть основні напрями експорту та імпорту Стародавнього Єгипту.
3. Визначте особливості розвитку МЕВ Античної Греції.
4. Формування системи міжнародної торгівлі у Римській імперії.
5. Розвиток МЕВ Стародавнього Сходу.
6. Особливості МЕВ епохи Середньовіччя у Європі.
7. Формування зовнішньоекономічних зв'язків Сходу – Китаю.
8. Розвиток торгових гільдій у Середньовічній Європі.
9. Зовнішньоекономічні зв'язки Київської Русі.
10. Визначте особливості розвитку зовнішньоекономічних відносин Гетьманської доби в Україні.
11. Економічні передумови Епохи Великих географічних відкриттів.
12. Охарактеризуйте вплив Епохи Великих географічних відкриттів на розвиток основних форм МЕВ.

13. Формування колоніальної системи світу, особливості МЄВ колоніального періоду.
  14. Визначте особливості зовнішньоекономічних відносин в умовах становлення індустріальної цивілізації.
  15. МЄВ в період формування світового ринку.
  16. Особливості розвитку МЄВ у період капіталізму вільної конкуренції та монополістичного — капіталізму. МЄВ у міжвоєнний період.
  17. Охарактеризуйте світогосподарські зв'язки у новітній період.
- Особливості МЄВ у період формування глобалізаційного господарства.

Тема 4 Середовище міжнародних економічних відносин

План

1. Міжнародна економіка: сутність, структура.
2. Внутрішнє й зовнішнє середовище МЄВ.

1. Міжнародна економіка: сутність, структура

Міжнародна економіка (international economy) – це частина економічної теорії, що вивчає операції між країнами у сфері купівлі-продажу товарів і послуг, фінансових потоків і переміщення факторів виробництва. Міжнародна економіка як система економічних відносин функціонує на національному та інтернаціональному рівнях у межах світового співтовариства.

Функціонально міжнародна економіка складається з міжнародної макро- і мікроекономіки.

Міжнародна мікроекономіка (international microeconomics) – це частина теорії міжнародної економіки, яка вивчає закономірності міждержавного руху конкретних товарів і факторів їхнього виробництва, а також їхні ринкові характеристики (попит, пропозиція, ціна).

Міжнародна макроекономіка (international macroeconomics) – це частина теорії міжнародної економіки, яка вивчає закономірності функціонування відкритих національних економік і світового господарства в цілому, з урахуванням існування глобальних фінансових ринків.

Структуризація міжнародної економіки можлива за багатьма критеріями. Головні з них – рівень розвитку національної економіки; форми міжнародних економічних відносин і їх регулювання; регіональні інтеграційні угруповання (рис. 4.1).

Рівень розвитку національної економіки, визначається:

- обсягом ВВП на душу населення;
- ефективністю факторів виробництва;
- станом наукових досліджень і наукових досягнень;
- демографічною ситуацією, наявністю кваліфікованих кадрів;
- рівнем доходів і рівнем споживання населення;
- часткою та характером взаємодії економічних укладів, механізмів ринкового саморегулювання, державного й громадянського регулювання економіки.

2. Внутрішнє й зовнішнє середовище МЕВ

Учасники міжнародних економічних відносин, діють як відносно незалежні суб'єкти. Але всі вони знаходяться під впливом середовища МЕВ, тобто різноманітних факторів (демографічні, економічні, природні, науково-технічні, політичні, культурного оточення і та ін.), які потребують від діючих осіб корегування своїх дій.

Рисунок 4.1 – Соціально-економічні принципи структуризації міжнародної економіки

Відносно процесу здійснення МЕВ виділяють:

- *внутрішнє середовище МЕВ* — це внутрішня побудова системи міжнародних економічних відносин разом з її внутрішніми законами існування, функціонування й розвитку.
- *зовнішнє середовище МЕВ* – це система зовнішніх умов, у яких розвиваються міжнародні економічні відносини, та система факторів, які впливають на поведінку суб'єктів МЕВ.

Фактори зовнішнього середовища, що впливають на діяльність суб'єктів бувають двоякого роду: прямого впливу і опосередкованого впливу.

До першої групи відносяться такі фактори, які безпосередньо впливають на дії суб'єктів МЕВ - це економічна поведінка постачальників, споживачів, конкурентів, дія законів та установ державного регулювання.

Щодо опосередкованих факторів, то вони не мають безпосереднього впливу на дії суб'єктів МЕВ. До цих факторів відносяться: стан економіки країни, міжнародні політичні події, соціально-культурні чинники.

Наукова класифікація середовища зводиться до наступного:

Природно-географічне середовище:

- розташування природних ресурсів;
- кліматичні умови;
- територія країни й кількість населення;
- геополітичне розташування країни.

Політико-правове середовище:

- політичні процеси і інститути;
- законодавство.

Економічне середовище:

- сутність економічної системи;
- структура економіки;
- ефективність і орієнтація.

Соціально-культурне середовище:

- мотивація до праці;
- освіта і виховання;
- комунікації;
- екологія.

Інфраструктурне середовище та ресурси:

- природні ресурси;
- населення;
- транспорт;
- інформаційно-комунікаційні системи.

Таким чином, під *середовищем МЕВ* розуміють зовнішні по відношенню до суб'єктів МЕВ політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні чинники.

Ефективність функціонування системи МЕВ значною мірою залежить від:

- по-перше, ступеня розвинутості всіх елементів цієї системи;
- по-друге, темпів і динаміки міжнародних інтеграційних процесів;
- по-третє, швидкості поширення і утвердження постіндустріальної моделі розвитку у світовому масштабі;
- по-четверте, уніфікації середовища розвитку МЕВ;
- по-п'яте, прискорення формування глобальних регулятивних механізмів.

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність середовища МЕВ.
2. Назвіть основні структурні елементи середовища МЕВ.
3. Охарактеризуйте особливості розвитку середовища МЕВ на сучасному етапі.
4. Сутність природно-географічного середовища МЕВ.
5. Охарактеризуйте основні складові природно-географічного середовища МЕВ.

6. Визначте особливості формування економічного середовища функціонування МЄВ.
7. Охарактеризуйте економічні регулятори МЄВ.
8. Формування зовнішньоекономічних зв'язків Сходу – Китаю.
9. Розвиток торгових гільдій у Середньовічній Європі.
10. Охарактеризуйте роль міжнародних рейтингів в оцінці стану економічного середовища.
11. Міжнародні рейтингові агентства у системі МЄВ.
12. Охарактеризуйте особливості політико-правове середовище МЄВ.
13. Визначте сутність правових регуляторів МЄВ.
14. Напряму розвитку інфраструктури сучасних МЄВ.
15. Визначте роль і значення транспорту у розвитку сучасних МЄВ.

Тема 5 Міжнародний поділ праці та кооперація виробництва

План

1. Сутність міжнародного поділу праці.
2. Форми міжнародного поділу праці.

1. Сутність міжнародного поділу праці

Суспільний поділ праці – відокремлення окремих видів трудової діяльності, що стало причиною й умовою виникнення товарного виробництва.

Суспільний поділ праці буває трьох функціональних видів:

- *загальний* – поділ праці між великими сферами матеріального і нематеріального виробництва (промисловість, сільське господарство, транспорт та ін.);
- *частковий* – поділ праці усередині великих сфер за галузями і підгалузями (важка і легка промисловість, скотарство, землеробство та ін.), а також усередині них (металургія, автомобілебудування та ін.);
- *одиничний* – поділ праці усередині одного підприємства, що розглядається як цикл створення закінченого товару.

Виділяється також два види територіального поділу праці:

- *міжрегіональний* – поділ праці між регіонами однієї і тієї ж країни;
- *міжнародний* – поділ праці між різними країнами.

Міжнародний поділ праці виступає вищим ступенем розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами. Він спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн на тих чи інших видах продукції і веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними в певних кількісних та якісних співвідношеннях.

Виникнення та подальший розвиток МПП здійснюється під впливом цілої низки різноманітних факторів, які можливо систематизувати за такими ознаками:

природно-географічні - відмінності у кліматичних умовах, економіко-географічному положенні, забезпеченості природними ресурсами;

соціально-економічні - характеристики робочої сили, науково-технічний потенціал, виробничий апарат. Масштаби і серійність виробництва, темпи створення об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури, особливості історичного розвитку, виробничих і зовнішньоекономічних традицій, соціально-економічний тип національного виробництва і зовнішньоекономічних зв'язків, політичні фактори країн;

науково-технологічний прогрес - розширення та поглиблення науково-дослідних та конструкторських робіт, прискорення темпів морального зносу, збільшення оптимальних розмірів підприємств, технологічна диверсифікація.

Історично МПП виникає як система, основним структурним елементом якої були національні господарські комплекси. На початкових стадіях розвитку світогосподарські зв'язки зводились до відносин обігу, перш за все товарного, пізніше - міграції капіталу та робочої сили. Таким чином, міжнародні економічні відносини з'явилися як похідні, вторинні відносно розвитку суспільного поділу праці всередині країн.

2. Форми міжнародного поділу праці

Основними формами міжнародного поділу праці є міжнародна спеціалізація та кооперація виробництва.

Міжнародна спеціалізація виробництва – форма МПП, при якій зосередження виробництва у світі відбувається на основі розподілу виробничих процесів між різними країнами та їхніми суб'єктами в контексті наявного економічного потенціалу в країнах та вигод і переваг, що мають країни або які вони намагаються формувати під дією державної економічної політики.

Розвивається вона за двома напрямками.

1. Виробничий напрямок включає спеціалізацію: міжгалузеву; внутрішньогалузеву; окремих підприємств.

2. Територіальний напрямок включає спеціалізацію окремих країн, групи країн або регіонів на виробництві визначених товарів і їхніх частин для світового ринку.

Основні види міжнародної спеціалізації виробництва:

- предметна (виробництво продуктів);
- подетальна (виробництво компонентів продуктів);
- технологічна або стадійна (здійснення окремих технологічних процесів).

Міжнародне виробниче кооперування – форма МПП, яка полягає у розвитку міжнародних виробничих зв'язків, що виникають та існують між спеціалізованими на міжнародному рівні суб'єктами з метою поєднання взаємодоповнюючих виробничих процесів. При цьому виділяють горизонтальне та вертикальне виробниче кооперування.

Міжнародне кооперування охоплює наступні сфери співробітництва:

1. Виробничо-технологічне співробітництво, що включає:

- передачу ліцензій і прав власності;

- розробку й узгодження проектно-конструкторської документації, технологічних процесів, технічного рівня і якості продукції, будівельних і монтажних робіт, модернізацію підприємств, що кооперуються;
- удосконалювання керування виробництвом, стандартизацію, уніфікацію, сертифікацію, розподіл виробничих програм.

2. Торгово-економічні процеси, пов'язані з реалізацією кооперованої продукції.

3. Післяпродажне обслуговування техніки.

При налагодженні коопераційних зв'язків використовуються наступні методи:

Здійснення спільних програм, що реалізується в двох формах:

- підрядне виробниче кооперування – виконання певної роботи виконавцем з доручення замовника, що обумовлюється термінами, обсягами, якістю виконання і т. д.;
- спільне виробництво.

Спеціалізація в договірному порядку – це розмежування виробничих програм між учасниками виробничого кооперування, що дозволяє усунути або зменшити дублювання виробництва і пряму конкуренцію між собою на ринку.

Створення спільних підприємств – об'єднання капіталу декількох учасників для реалізації окремих, взаємно погоджених цілей.

Розглядаючи світове господарство як цілісну систему, слід визначити його структуру та виділити складові підсистеми за такими критеріями:

- 1) рівень економічного розвитку;
- 2) соціальна структура господарства;
- 3) тип економічного зростання;
- 4) ступінь відкритості національних економік.

Основними показниками, що характеризують участь країни в МПП, є:

Група А. Рівень розвитку МПП на прикладі експортно-імпортних операцій:

- експортна квота країни в її ВВП;
- коефіцієнт випередження темпами зростання експорту темпів зростання ВВП;
- імпортна квота країни в її ВВП;
- коефіцієнт випередження темпами зростання імпорту темпів зростання ВВП;
- зовнішньоторговельна квота.

Група Б. Місце міжнародного регіону (ЄС, НАФТА, СНД та ін.) у системі зовнішньоекономічних зв'язків окремих країн на прикладі експортних операцій:

- частка експорту країни в міжнародний регіон у її валовому експорті;
- коефіцієнт випередження темпами зростання експорту країни в міжнародний регіон темпів зростання її валового експорту
- частка експорту окремої країни у взаємному експорті країн міжнародного регіону;

- коефіцієнт випередження темпами зростання експорту окремої країни в міжнародний регіон темпів зростання взаємного експорту групи країн даного регіону.

МПП сьогодні і сформоване і на його основі світове господарство являють собою складну і суперечливу систему, у якій не без зусиль удається підтримувати баланс різноспрямованих інтересів і взаємодію його окремих систем. Світове господарство усе більш виявляє себе як неподільне глобальне ціле, у якому формуються і розвиваються суперечливі та різноспрямовані тенденції, насамперед глобалізація й водночас регіоналізація економічного життя.

Питання для самоконтролю

1. Міжнародний поділ факторів виробництва як основа МПП.
2. Сутність суспільного поділу праці, МПП як одна із форм його прояву.
3. Сутність МПП.
4. Передумови розвитку МПП.
5. Охарактеризуйте особливості розвитку МПП на сучасному етапі.
6. Назвіть етапи розвитку МПП.
7. Охарактеризуйте основні фактори поглиблення МПП.
8. Визначте організаційно-економічні форми втілення МПП.
9. Сутність міжнародної спеціалізації виробництва.
10. Види міжнародної спеціалізації.
11. Сутність міжнародного кооперування виробництва.
12. Охарактеризуйте види міжнародного кооперування виробництва.
13. Місце України у МПП.
14. Розвиток спеціалізації і кооперування в Україні.
15. Основні напрями поглиблення МПП.

Тема 6 Міжнародна торгівля як провідна форма міжнародних економічних відносин

План

1. Місце міжнародної торгівлі в МЄВ.
2. Теорії міжнародної торгівлі.
3. Державне регулювання міжнародної торгівлі.

1. Місце міжнародної торгівлі в МЄВ

Зовнішня торгівля (ЗТ) є важливою і історично першою формою міжнародних економічних відносин. Вона являє собою обмін товарами та послугами між державно оформленими національними господарствами. Це торгівля однієї країни з іншими країнами світу. Вона складається з ввозу (імпорту) і вивозу (експорту) товарів. В сукупності зовнішня торгівля різних країн утворює міжнародну торгівлю.

Міжнародна торгівля – вища ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, яка передбачає стійку концентрацію виробництва визначеної продукції в окремих країнах, яка історично є першою формою міжнародних економічних зв'язків.

Місце міжнародної торгівлі в системі міжнародних економічних відносин визначається тим, що, по-перше, через неї реалізуються результати всіх форм світогосподарських зв'язків – вивозу капіталу, виробничої кооперації, науково-технічного співробітництва. По-друге, розвиток міжнародної торгівлі товарами визначає динаміку міжнародного обміну послугами. По-третє, зростання і поглиблення міжрегіональних та міждержавних взаємозв'язків виступають важливою передумовою міжнародної економічної інтеграції. По-четверте, міжнародна торгівля сприяє подальшому поглибленню міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації господарських зв'язків.

Міжнародна торгівля, як особлива сфера міжнародних економічних відносин, має ряд специфічних рис, котрі відрізняють від внутрішньо національної торгівлі:

- наявність різних валют;
- державне втручання і контроль;
- відмінності у здатності до переміщення чинників виробництва між країнами і всередині країни;
- багаторівнева структура сучасної світової торгівлі;
- глобальний характер конкурентної боротьби і множинність цін;
- наявність двох взаємопов'язаних видів торговельних операцій.

У більш вузькому значенні *міжнародна торгівля* позначає сукупний обсяг зовнішньої торгівлі країн, що розвиваються, сукупний обсяг зовнішньої торгівлі країн якого-небудь континенту, регіону, наприклад, країн Південно-Східної Азії, Східної Європи, Північної Африки.

Зовнішньоторговельна діяльність класифікується:

за предметом торгівлі:

- торгівля товарами;
- торгівля послугами;
- торгівля інтелектуальною власністю.
- за товарною спеціалізацією:
- торгівля готовою продукцією;
- торгівля комплектним устаткуванням;
- торгівля товарами в розібраному вигляді;
- торгівля машинами, що були в експлуатації;
- торгівля сировиною.

залежно від напрямку руху товарів:

- *експорт* – продаж іноземному контрагентові товару з вивозом його за кордон;
- *імпорт* – придбання в іноземного контрагента товару з його ввозом через границю;
- *реекспорт* – вивіз раніше завезеного товару без його переробки;
- *реімпорт* – ввіз раніше вивезеного товару без його переробки.

Реекспортні операції припускають складання двох зовнішньоторговельних договорів реекспортером: по-перше він купує товар, по-друге – продає його.

залежно від предмета й умов договору:

- пряма купівля-продаж;
- зустрічна торгівля.

2. *Теорії міжнародної торгівлі*

Меркантилізм (mercantilism) – економічна концепція, яка стверджує, що багатство націй визначається кількістю грошей (золота та срібла) на її території, а джерелом багатства є зовнішня торгівля з позитивним зовнішньоторговельним сальдо. З іншої сторони, меркантилізм – економічна філософія торговців і державних діячів у XVI–XVII ст. Вона поклядалася на існування сильної держави і широке регулювання економічної діяльності.

Перша теорія міжнародної торгівлі – теорія меркантилізму – розроблена європейськими вченими Томасом Маном (1571-1641pp.), Чарльзом Дейвіантом (1656-1714pp.), Жаном Батістом Колбертом (1619-1683pp.), Вільямом Петті (1623-1687pp.). Теорія обґрунтувала роль товару та необхідність економічного виходу національних держав на зовнішні ринки.

Розвиток міжнародної торгівлі в епоху після Великих географічних відкриттів і переходу провідних країн до крупного машинного виробництва зумовив появу *теорії абсолютних переваг*. Її автором став Адам Сміт, який, використовуючи трудову теорію вартості, у відомій праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776 р.) піддав критиці меркантилізм. Суть теорії А. Сміта полягає в тому, що країни експортують ті товари, які вони виробляють з меншими витратами (у виробництві яких мають більшу перевагу та імпортують ті товари, що продукують іншими країнами з меншими витратами (у виробництві яких абсолютна перевага належить їхнім торговим партнерам). Згодом цю теорію розвинув Давид Рікардо, довівши, що абсолютні переваги є лише частковим випадком загального правила.

Теорія абсолютних переваг – країни експортують ті товари, у виробництві яких вони мають абсолютні переваги (найменші витрати), а імпортують ті, у виробництві яких інші країни мають абсолютні переваги.

Позитивом теорії абсолютних переваг є те, що вона базується на трудовій теорії вартості та підтверджує переваги поділу праці не тільки на національному, але й на міжнародному рівнях.

Недоліком даної теорії для пояснення міжнародної торгівлі є те, що вона не відповідає на запитання, чому країни торгують між собою навіть за умови відсутності абсолютної переваги у виробництві тих чи інших товарів, тобто коли одна з країн має абсолютні переваги у виробництві всіх товарів

Теорія порівняльних переваг – країни експортують ті товари, альтернативна ціна на які нижча, ніж в іншій країні, а імпортують ті, альтернативна ціна на які вища. Теорія порівняльних переваг базується на тих самих припущеннях, що і теорія абсолютних переваг, використовуючи додатково поняття альтернативних витрат.

Суть теорії порівняльних переваг: якщо країни спеціалізуються на виробництві тих товарів, які вони можуть виробляти з відносно нижчими витратами порівняно з іншими країнами (або, інакше кажучи, з меншими

альтернативними витратами), то торгівля буде взаємовигідною для обох країн, незалежно від того, чи є виробництво в одній з них абсолютно ефективнішим, ніж в іншій.

Теорію *факторів виробництва* обґрунтував у 30-х роках XIX ст. Жан-Батист Сей, включаючи до таких чинників працю, капітал і землю, які в сукупності визначають витрати виробництва. Шведські економісти Елі Хекшер та Бертіль Олін у 20 - 30-х роках XX ст. застосували цю теорію для пояснення причин міжнародної торгівлі. Основні положення їхньої концепції можна подати таким чином: найважливішою умовою раціонального обміну товарами між країнами є різниця у співвідношенні в них факторів виробництва (наявність більших за розмірами та продуктивніших земельних ресурсів, значних або дешевших ресурсів робочої сили, функціонування порівняно більшого за обсягом і продуктивнішого за структурою капіталу).

У теорії співвідношень факторів виробництва використовуються наступні показники: фактороінтенсивність і факторонасиченість.

Фактороінтенсивність – показник, що визначає відносні затрати факторів виробництва на створення певного товару.

Факторонасиченість – показник, що визначає відносну забезпеченість факторами виробництва.

У даній теорії розглядаються розбіжності у:

- фактороінтенсивності (один товар – трудомісткий, другий товар – капіталомісткий);
- факторонасиченні (в одній країні капіталу відносно більше, ніж в іншій).

Товар 1 є відносно більш капіталомістким порівняно з товаром 2, якщо за однакової оплати праці й капіталу у виробництві обох товарів виробництво товару 1 потребує більше капіталу на одиницю праці, ніж виробництво товару 2.

Теорема Хекшера-Оліна: країна експортуватиме товар, який більш інтенсивно використовує фактор, на який ця країна відносно багатша.

Отже, кожна країна експортує ті фактороінтенсивні товари, для виробництва яких вона володіє відносно надлишковими факторами виробництва, а імпортує ті товари, для виробництва яких вона відчуває відносну нестачу факторів виробництва.

У 1954 р. американський економіст Василій Леонтьєв застосував теорію Хекшера-Оліна до аналізу зовнішньої торгівлі США, а саме: розрахунку повних витрат праці і капіталу на експорт й імпорт. Згідно з робочою гіпотезою, США повинні були експортувати капіталомісткі товари, а імпортувати — трудомісткі. Однак результат виявився зворотним (експортувалася трудомісткіша і менш капіталоемна продукція, ніж імпортувалася) і дістав назву «парадокс Леонтьєва». Було встановлено, що відносний надлишок капіталу в США не впливає на зовнішню торгівлю. Леонтьєв пояснює цей парадокс за рахунок поділу праці на більш і менш кваліфіковану.

Таким чином, *парадокс Леонтьєва* полягає у тому, що теорія співвідношення факторів виробництва Хекшера-Оліна не підтверджується на

практиці: трудонасичені країни експортують капіталомістку продукцію, тоді як капіталонасичені – трудомістку.

Основними поясненнями парадоксу Леонтьєва є:

- неоднорідність факторів виробництва, насамперед, робочої сили, яка суттєво може відрізнятися за рівнем кваліфікації;
- значна роль природних ресурсів, які беруть участь у виробничих процесах як капіталонасичені;
- вплив на міжнародну спеціалізацію зовнішньоекономічної політики, обмеження імпорту, стимулювання внутрішнього виробництва тощо.

Дослідження впливу міжнародної торгівлі на доходи власників ресурсів зайнятих в експортних та імпортоконкуруючих галузях були здійснені у 40-х роках американськими економістами В.Столпером та П.Семюелсоном, які сформулювали теорему, справедливу за наступних припущень; наявність досконалої конкуренції, вільне міжгалузеве переміщення факторів виробництва, незмінність загального пропонування факторів виробництва.

Теорема Столпера-Семюелсона: у довгостроковому періоді розвиток зовнішньої торгівлі призводить до зростання доходів власників того фактора виробництва, який інтенсивно використовується в експортних галузях, і до зменшення доходів власника фактора виробництва, який інтенсивно використовується в галузях, що конкурують з імпортом.

Різна забезпеченість країн факторами виробництва призводить до різниці у відносній пропозиції та відносних цінах на товари, що, у свою чергу, веде до виникнення міжнародної торгівлі.

В 1955 р. англійський економіст Т. Рибчинський довів теорему співвідношення між зростанням пропонування факторів та нарощуванням обсягів виробництва.

Теорема Рибчинського: зростання пропонування одного з факторів виробництва призводить до збільшення обсягів виробництва й доходів у тій галузі, де цей фактор використовується відносно більш інтенсивно, і до скорочення виробництва й доходів галузі, де цей фактор використовується менш інтенсивно. Теорему Рибчинського ілюструє випадок так званої «голландської хвороби»: коли в 70-х рр. Голландія почала розробку родовищ природного газу в Північному морі, то швидко нарощування обсягів видобування газу супроводжувалося переміщенням в цю галузь ресурсів з галузей обробної промисловості, що призводило до скорочення в них обсягів виробництва й експорту.

Серед нових та новітніх теорій міжнародної торгівлі в економічній літературі виділяють підхід С. Робока та К. Сіммондса, теорію С. Ліндера, теорію «циклу життя продукту» та теорію міжнародної конкурентоспроможності націй (теорію конкурентних переваг) М. Портера.

С. Робок і К. Сіммондс, спираючись на те, що в сучасних умовах внутрішньофірмовий обіг складає приблизно 70 % міжнародної торгівлі та 40 % експорту капіталу, об'єктом аналізу обирають окрему фірму.

У 1961 р. шведський економіст Пітер Ліндерт висунув гіпотезу, що на обсяг і структуру торгівлі товарами обробної промисловості (а саме вони є

основним у внутрішньогалузевій торгівлі) впливають не витратні умови пропозиції, а умови і характер попиту, зумовлені однаковим або близьким рівнем ВВП на душу населення в країнах. У таких країнах споживачі мають порівнянні споживацькі переваги, які може задовольняти продукція будь-якої з даних країн. Крім цієї основної умови, фахівцями визначені додаткові фактори, що впливають на розвиток двосторонньої внутрішньогалузевої торгівлі: близькість рівнів доходу на душу населення та ідентичність кривих попиту у двох країнах; близькість цін факторів і витрат виробництва диференційованих продуктів; близькість рівня тарифних і нетарифних бар'єрів; приблизно однаковий рівень диференціації конкуруючих товарів; номінальна величина транспортних витрат.

Теорія міжнародної конкурентоспроможності націй М. Портера показує вплив певних параметрів на рівень конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Серед цих *параметрів* М. Портер виділяє: факторні; умови попиту на внутрішньому ринку; рівень розвитку обслуговуючих галузей; стратегію фірм та конкуренцію; роль уряду; випадкові обставини тощо. Так, на відміну від неокласиків, М. Портер вважав, що *фактори виробництва* не передаються у спадщину, а створюються у процесі розширення виробництва.

Особливості конкуренції в галузі залежать від п'яти факторів (або сил, за М. Портером):

- 1) можливість появи нових конкурентів;
- 2) вірогідність появи або ступінь впливу товарів-замінників;
- 3) поведінка постачальників;
- 4) поведінка споживачів;
- 5) суперництво існуючих конкурентів між собою.

Складовою теорії М. Портера виступають детермінанти конкурентних переваг країни, у межах яких відокремлено чотири параметри країни, що формують конкурентне середовище для місцевих фірм і впливають на її успіх у міжнародній діяльності:

- 1) параметри факторів виробництва (наявність факторів, ієрархія факторів і механізми та динаміка їх створення);
- 2) рівень попиту на внутрішньому ринку країни базування фірми, високі параметри якого виступають як підтримуючий і страховий фактор у разі операцій на зовнішньому ринку;
- 3) наявність у країні базування галузей-постачальників або інших галузей, що конкурентоспроможні на світовому ринку;
- 4) близькість національних моделей стратегії та структури фірми до глобальних параметрів;
- 5) рівень внутрішньої конкуренції, яка впливає на діяльність фірми на зовнішньому ринку.

3. Державне регулювання міжнародної торгівлі

Розрізняють дві тенденції розвитку державного регулювання економіки. Перша – це послаблення економічного впливу держави на суб'єкти ринкової

економіки, насамперед, на транснаціональні корпорації. Друга – зростання особливої значущості державних рішень щодо міжнародної торгівлі у внутрішньому соціально-економічному розвитку країни.

У залежності від масштабів втручання держави у міжнародні торгівлю розрізняють протекціоністську торгівельну політику та політику свободи торгівлі.

Свобода торгівлі (фритредство) – це політика мінімального державного втручання у зовнішню торгівлю, яка розвивається на основі вільних ринкових сил попиту та пропонування.

Протекціонізм – це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом застосування тарифних й нетарифних інструментів торгівельної політики.

Методи регулювання міжнародної торгівлі розділяються на дві великі групи, це – тарифні методи і нетарифні.

Найпоширенішим інструментом протекціоністської політики є тариф або мито, - державний податок, застосовуваний при ввезенні (ввізне мито), вивезенні (вивізне мито) або провезенні товарів через крашу (транзитне мито). Найпоширенішим є ввізне мито. Якщо тариф вводиться лише для того, щоб добути гроші для держави, він називається фіскальним. Якщо ж тариф введено для скорочення або усунення імпорту, то такий тариф називається протекціоністським.

Митний тариф завжди вигідний виробникам товарів, що конкурують з імпортом, навіть за умови, якщо сукупний добробут нації при цьому знижується. Але це має місце лише у тому випадку, якщо введення тарифу призводить до обмеження імпорту і підвищення внаслідок цього цін на вітчизняний товар або обсягу продаж. Митний тариф приносить дохід державі та може бути використаний на соціальні потреби. У цих випадках він збільшуватиме добробут нації у цілому. На рисунку 6.1 графічне пояснення дії митного тарифу на ціну імпорту.

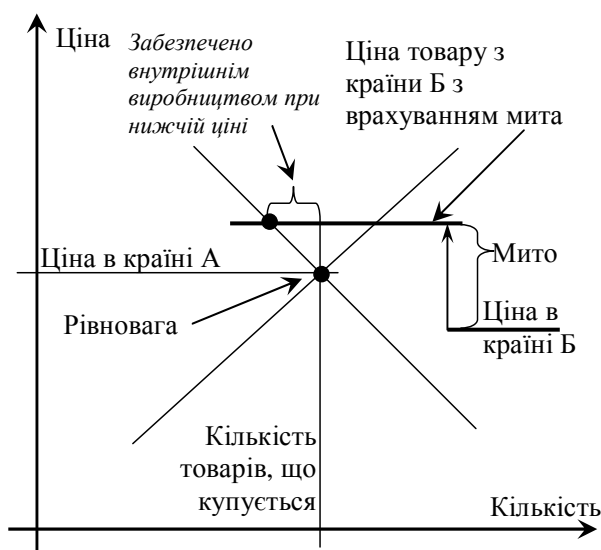

Рисунок 6.1 – Механізм захисту вітчизняного товаровиробника митним тарифом

Споживачі зазвичай програють від введення імпорتنих мит. Вони втрачають більше, ніж отримують у сумі виробники і держава, в чий дохід потрапляють тарифні збори. Митний тариф, обмежуючи імпорт, призводить до погіршення споживчих можливостей: підвищення цін на імпортні і, як правило, вітчизняні товари, скорочення обсягу пропозиції.

Мито виконує три основні функції:

- фінансову, що відноситься як до імпортного, так і до експортного мита, оскільки воно є однією зі статей доходної частини державного бюджету;
- протекціоністську (захисну), що відноситься до імпортного мита, оскільки з його допомогою держава захищає місцевих виробників від небажаної іноземної конкуренції;
- балансує, що відноситься до експортного мита, встановленого з метою запобігання небажаного експорту товарів, внутрішні ціни на які з тих або інших причин нижче світових. Існує декілька класифікацій мита.

По засобу стягування мито поділяють:

- адвалорні – начисляються у відсотках до митної вартості товарів, що обкладаються митом (наприклад, 20% від митної вартості);
- специфічні – начисляються у встановленому розмірі за одиницю товару (наприклад, 20 дол. за кг.);
- комбіновані – містять обидва названих види митного обкладення (наприклад, 20% від митної вартості, але не більше 30 дол. за кг.).

Нетарифні методи.

Найчастіше перед урядом виникає альтернатива, який інструмент торгової політики – тарифний чи нетарифний – використовувати в конкретній ситуації. Нерідко перевага віддається нетарифним методам, оскільки політично вони вважаються більш прийнятними, тому що не є, на відміну від тарифів, додатковим податковим тягарем для населення.

Квоти. Найпоширенішим видом регулювання імпорту та експорту в кількісному вираженні є встановлення квоти яка визначає загальну кількість товару, що надходить у зовнішню торгівлю за певний період часу або розподіляє кількість товару по країнах.

Імпортні квоти застосовуються для захисту вітчизняних виробників або для диверсифікації імпорту з метою уникнення залежності від будь-якої країни. Імпортну квоту розцінюють як більш ефективний (у порівнянні з митом) інструмент стримування міжнародної торгівлі, бо вона повністю забороняє імпорт товару понад певну кількість.

Експортні квоти встановлюються з метою забезпечення вітчизняних споживачів достатньою кількістю товарів за низькими цінами, попередження виснаження природних ресурсів, підвищення цін на експорт шляхом обмеження обсягу поставок.

Тип квотування, який повністю забороняє торгівлю певними видами товарів або всіма товарами, називається ембарго.

Ліцензування (licensing) – регулювання зовнішньоекономічної діяльності шляхом дозволу, який видається державними органами на експорт або імпорту товару в певній кількості за певний проміжок часу.

Експортні субсидії та компенсаційні мита. За допомогою експортних субсидій стимулюється просування товарів за кордон через використання державних дотацій та пільг.

«Добровільні обмеження» – це кількісне обмеження експорту, що засновано на зобов'язанні одного з партнерів по торгівлі, знижувати обсяги свого експорту відповідно до міждержавних угод.

Серед нетарифних методів регулювання важливу роль відіграють *приховані методи*, які можна назвати методами прихованого протекціонізму. Їх є дуже багато, за деякими даними до кількох сотень. Але основними з них є:

- *адміністративні формальності* – національні правила проведення імпортових операцій, які обмежують імпорту (обов'язкове використання міжнародних торгів при закупівлі обладнання, отримання імпортових ліцензій при виконанні ряду вимог і т. ін.);

- *технічні бар'єри* – приховані методи торговельної політики, які виникають тому, що національні технічні, адміністративні та інші норми і правила, побудовані таким чином, щоб перешкоджати ввезенню товарів з-за кордону. Наприклад, вимоги про дотримання національних стандартів, спеціальне упакування і маркування тощо;

- *встановлення мінімальних імпортових цін* – передбачає суворе дотримання експортером рівня цін, установлених країною-імпортером;

- *імпортові податки* – прикордонний податок, яким обкладаються товари при перетині митних кордонів конкретної країни. До них відносяться: митні збори, пов'язані з оформленням митних документів, або зі здійсненням митного контролю; сплата зборів за перевірку якості імпортованого товару; торговельні збори; статистичні збори; збори за здійснення фітосанітарного контролю; сезонні та екологічні збори;

- *імпортовий депозит* – форма задатку, який імпортер повинен внести в свій банк в національній чи іноземній валюті перед закупівлею іноземного товару;

- *валютні обмеження* – регламентація операцій резидентів і нерезидентів з валютою і іншими валютними цінностями;

- *компенсаційне мито* – накладається на імпорту тих товарів, під час виробництва яких прямо або непрямо використовувалися субсидії, якщо їх імпорту завдає шкоди національним товаровиробникам аналогічних товарів;

- *антидемпінгове мито* – застосовується, якщо на територію країни товар ввозиться за демпінговими цінами.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність міжнародної торгівлі?
2. На які групи можна поділити сукупність показників розвитку міжнародної торгівлі?
3. За якими класифікаційними критеріями виділяються форми міжнародної торгівлі?

4. Що являє собою система регулювання міжнародної торгівлі?
5. Які рівні можна виділити в системі регулювання міжнародної торгівлі?
6. Назвіть і охарактеризуйте типи зовнішньоторгової політики.
7. У чому полягають тарифні методи регулювання міжнародної торгівлі?
8. Які методи торгової політики належать до прихованих?
9. Що передбачає «добровільне» обмеження експорту?
10. Охарактеризуйте сутність митного тарифу.

Тема 7 Міжнародні економічні відносини у сфері послуг

План

1. Класифікація міжнародної торгівлі послугами.
2. Міжнародний ринок послуг: сучасний стан і перспективи розвитку.

1 Класифікація міжнародної торгівлі послугами

Міжнародна торгівля послугами є найбільш динамічною сферою сучасного світового господарства, що за обсягами майже вдвічі перевищує обсяги міжнародної торгівлі товарами. Інтенсифікація розвитку сфери послуг обумовлено значно вищою нормою прибутку та меншим терміном окупності інвестицій у інноваційні проекти, ніж у матеріальне виробництво.

В економічній літературі існує багато визначень поняття «послуга». Так, А. Кіреєв розглядає послугу як зміну стану інституціональної одиниці, яка відбулась у результаті дій та на основі взаємної угоди з іншою інституціональною одиницею.

В. Новицький визначає послугу як цілеспрямовану дію економічного змісту, результат якого виражається у споживчій вартості та проявляється як задоволення конкретної потреби людини.

А. Румянцев зазначає, що послуга – це вид діяльності, робіт, у процесі виконання яких не створюється новий матеріально-речовий продукт, який раніше не існував, але змінюється якість вже створеного продукту. Окрім цього, послугу можна визначити як вид діяльності, який задовольняє певну людську потребу, може мати або не мати матеріальну форму, тісно пов'язуватись з виробництвом товарів або самостійно оформленим.

Виходячи з цього, послугу можна розглядати як певний вид діяльності, як певну дію, як певний вектор.

Послуга – це товар особливого роду, який не має матеріально-речової форми, бо не створюється в процесі виробництва, та споживається з метою задоволення певних матеріальних і духовних потреб.

Міжнародна природа послуги проявляється в процесі міжнародного співробітництва з її надання та оцінці ефективності подальшої співпраці. Міжнародна торгівля послугами має істотні відмінності з міжнародною торгівлею товарами, а саме:

1) мобільність суб'єктів міжнародної торгівлі послугами, що обумовлюється необхідністю встановлення прямого контакту між продавцем та покупцем з метою запобігання можливих суперечок та неузгодженості;

2) глобалізаційні процеси у світовій економіці сприяли нівелюванню меж між поняттям «внутрішні» та «іноземні» послуги, що передбачає певну умовність їх класифікації за критерієм національної належності;

3) регулювання міжнародної торгівлі послугами здійснюється на основі норм внутрішнього законодавства контрагентів, а не митними органами.

Незважаючи на явні відмінності, торгівля послугами тісно пов'язана з торгівлею товарами. Цей зв'язок проявляється у міжнародній допоміжній ролі послуг при освоєнні нових товарних ринків, тобто на всіх етапах маркетингової діяльності експортерів – від дослідження цільового ринку до післяпродажного обслуговування споживачів.

Відповідно до Генеральної угоди з торгівлі послугами (GATS) у міжнародному співробітництві виділяють чотири способи міжнародної торгівлі послугами:

1) транскордонне постачання, тобто постачання услуг на територію країни споживача послуг;

2) споживання послуг за кордоном;

3) присутність нерезидентів на території країни надання послуг;

4) переміщення представників постачальника послуг за кордоном з метою їх надання та сервісного обслуговування.

Існує декілька підходів щодо класифікації послуг.

Залежно від способу надання послуг споживачу виокремлюють:

1) послуги, які пов'язані з торгівлею, – технічне обслуговування, транспортні, страхові тощо;

2) послуги, які пов'язані з виробничо-інвестиційною діяльністю – трансферт технологій, професійні, готельні тощо;

3) послуги, які пов'язані з торгівельною та виробничо-інвестиційною діяльністю, – послуги зв'язку, будівничі, сервісне обслуговування тощо;

4) автономні послуги – інформаційні, культурні, рекреаційні тощо.

Відповідно до класифікації Світового Банку виокремлюють:

1) факторні послуги, які пов'язані з рухом факторів виробництва;

2) нефакторні послуги, які мають не фінансовий характер (туристичні, транспортні, рекреаційні).

Дана класифікація важлива для обговорення питань регулювання міжнародної торгівлі послугами в рамках СОТ, увага якої концентрується переважно на нефакторних послугах.

З метою відображення операцій з торгівлі послугами у платіжному балансі країн МВФ запропоновано наступну класифікацію послуг:

1) морські перевезення;

2) інші види транспортних послуг;

3) подорожі;

4) інші приватні та інші офіційні послуги.

Відповідно до класифікації Конференції ООН з торгівлі й розвитку (UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development) виділяють наступні види послуг:

1) фінансові;

2) послуги зв'язку;

- 3) будівничі та проектно-конструкторські;
- 4) транспортні;
- 5) професійні і ділові (юридичні, медичні, аудиторські тощо);
- 6) комерційні;
- 7) туристичні;
- 8) аудіовізуальні (теле-, відео-, аудіо-, кінематографічні).

Світова організація торгівлі виокремлює більше 150 видів послуг, які класифікуються на 12 секторів:

- 1) ділові;
- 2) послуги зв'язку;
- 3) будівничі та пов'язані з ними інженерні послуги;
- 4) дистриб'юторські;
- 5) освітні;
- 6) фінансові;
- 7) туризм і подорожі;
- 8) охорона здоров'я та соціальне забезпечення;
- 9) послуги, пов'язані з охороною навколишнього середовища;
- 10) організація культурних та спортивних заходів;
- 11) транспортні;
- 12) інші послуги.

Але серед сукупності послуг можна виокремити як загальні функціональні компоненти відтворювальних процесів і тенденцій їх розвитку, так і форми підприємницької діяльності, які за своїм змістом є послугами. Тому доцільно розглянути два блоки в системі міжнародних послуг: структурно-галузеві компоненти та виробничо-комерційні операції.

Структурно-галузеві компоненти системи міжнародних послуг – це:

- 1) інформаційні;
- 2) транспортні;
- 3) туристичні;
- 4) банківські;
- 5) страхові послуги.

Виробничо-комерційні операції, які є допоміжними у виробничому процесі, але можуть суттєво впливати на його ефективність – це:

- 1) лізинг;
- 2) франчайзинг;
- 3) інжиніринг;
- 4) ліцензійний обмін.

2 Міжнародний ринок послуг: сучасний стан і перспективи розвитку

Сфера послуг складає близько 70 % світового валового продукту. Сучасний світовий ринок послуг є диверсифікованою системою спеціалізованих ринків за видами послуг, а саме: ринку транспортних послуг, комунікацій, комунального обслуговування, громадського харчування, туристично-рекреаційних послуг, рекламних і консалтингових, страхових, фінансових, ріелторських, юридичних, медичних, інжинірингових, франчайзингових, лізингових послуг.

У географічній структурі світового ринку послуг виокремлюють 7 країн-лідерів, частка яких у світовому експорті послуг складає 70 %, у світовому імпорті – 50 %. На чотири країни – США, Великобританію, Німеччину, Францію припадає 44 % світового експорту послуг. Практично абсолютними споживачами послуг є країни, що розвиваються, за винятком Південної Кореї (експортує інжинірингові, консалтингові, будівничі послуги), Мексики (туризм), Сінгапуру (фінансові та банківські послуги). Багато острівних держав (Ямайка, Куба, Гаїті, Домініканська республіка, острови Фіджі, Маршаллові, Соломонові, Мальдівські острови, Тонга, Вануату тощо) спеціалізуються на туристичному бізнесі, який є практично єдиним джерелом їх добробуту. За рахунок туризму формується 50 % доходів від експортних операцій Канади, Італії, Швейцарії.

Значну частку (25 %) у структурі ринку послуг мають транспортні послуги. Найбільший торговельний флот у світі має Японія, на морських перевезеннях спеціалізуються також Великобританія та Норвегія, Німеччина та Ліберія (судноплавство складає до 50 % експорту послуг). Лідерами у сфері сухопутного транспорту є США, Великобританія та Франція.

Відповідно до рівня розвитку сфери послуг та темпів її зростання у світовій економіці виділяють чотири групи країн.

До першої групи відносять країни з часткою доходів від сфери послуг у ВВП більше 70 %: Люксембург (80,1 %), Франція (75,8 %), Бельгія (73,2 %), Данія (73,1 %), Великобританія (72,7 %), Нідерланди (72 %).

До другої групи країн відносять країни з часткою доходів від сфери послуг у ВВП 65-70 %: Італія (69,6 %), Іспанія (67,3 %), Австрія (67 %), Фінляндія (65,9 %), США (64,9 %).

У третій групі країн частка доходів від сфер послуг у ВВП становить 50-65 %: Коста-Ріка (62,6 %), Норвегія (59 %), Колумбія (57,8 %), Марокко (53,8 %), Україна (53,3 %), Росія (51,9 %), Чилі (51,6 %).

Четверту групу складають країни з часткою доходів від сфери послуг в ВВП менше 50 %: країни, що розвиваються, зокрема Ботсвана (46,5 %), Малі (38,5 %), Гана (37,4 %), Бурунді (28,6 %) та ін.

Розвиток сфери послуг сприяв структурним змінам у сфері зайнятості та інтенсифікації як внутрішньої, так і міжнародної міграції робочої сили. Так, частка зайнятих у сфері послуг у США складає 78 % зайнятого населення, Люксембурзі – 77 %, Нідерландах – 77 %, Австралії – 75 %, Великобританії – 75 %, Канаді – 75 %, Норвегії – 74 %, Данії – 73 %, Бельгії – 73 % тощо.

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність міжнародного ринку торгівлі послугами.
2. Назвіть основні ознаки розвитку міжнародного ринку послуг.
3. Охарактеризуйте динаміку й структуру міжнародного ринку послуг.
4. Охарактеризуйте особливості міжнародних інжинірингових послуг.
5. Особливості розвитку міжнародних туристичних послуг.
6. Охарактеризуйте особливості розвитку міжнародного франчайзингу.
7. Місце і роль лізингу у системі міжнародних послуг.
8. Розвиток міжнародних транспортних послуг.
9. Види міжнародних транспортних перевезень.

10. Визначте основні напрями регулювання міжнародних транспортних відносин міжнародними транспортними організаціями та конвенціями.
11. Охарактеризуйте механізми регулювання міжнародної торгівлі послугами міжнародними економічними організаціями.
12. Охарактеризуйте місце і значення міжнародної торгівлі послугами в Україні.

Тема 8 Міжнародна інвестиційна діяльність і виробниче співробітництво

План

1. Міжнародний ринок інвестицій.
2. Основні теорії руху капіталів.
3. Види інвестицій: портфельні і прямі.
4. Державне регулювання прямих інвестицій.

1 Міжнародний ринок інвестицій

Причиною міжнародного руху капіталів є економічні інтереси, причому для здійснення кожної трансакції щодо розміщення інвестицій необхідним є збіг інтересів приймаючої сторони (реципієнта капіталу) та інвестора (донора капіталу).

Капітал є одним із факторів виробництва – ресурсом, який необхідно затратити для виготовлення будь-якої продукції. Капітал представляє собою нагромаджений запас засобів в продуктивній, грошовій чи товарній формах, необхідний для створення матеріальних і нематеріальних благ та послуг.

Світовий ринок капіталів являє собою сукупність економічних відносин між власниками капіталу й споживачами із приводу його прибуткового використання за допомогою обміну.

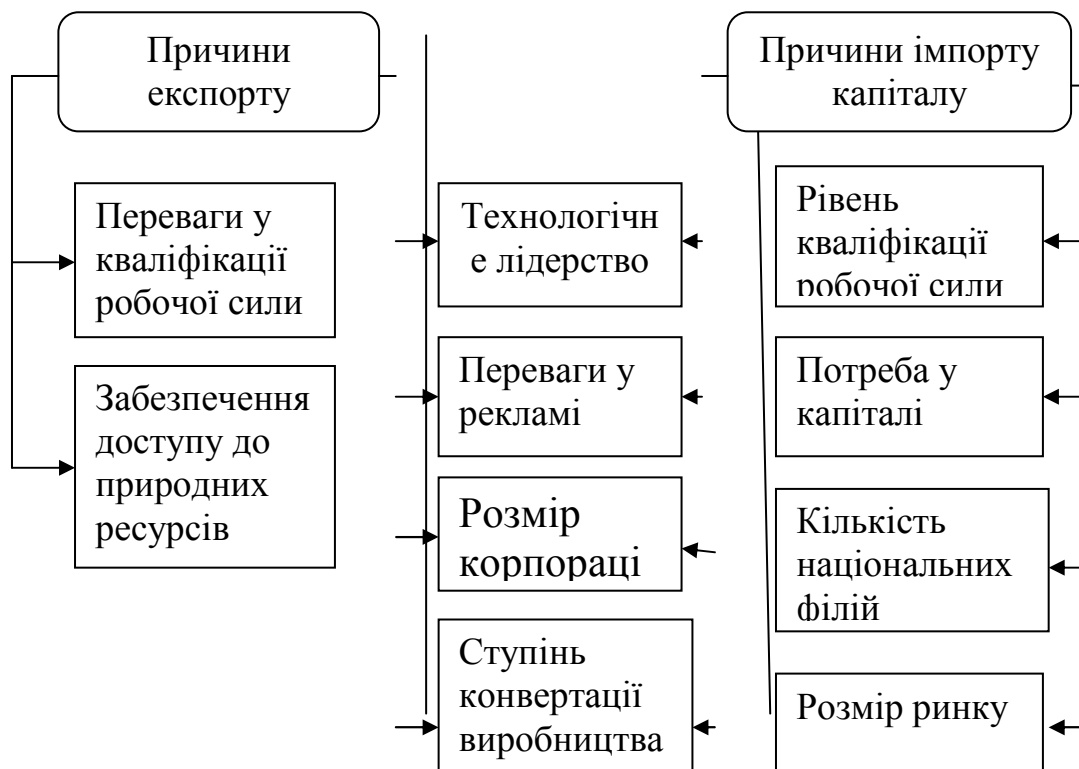

Рисунок 8.1 – Основні причини імпорту та експорту капіталу

Світовий ринок капіталів формується в процесі міграції капіталу. Світовий ринок капіталів класифікують за тими ж ознаками, що й експорт капіталу.

Тому головними формами світового ринку капіталів є ринок фінансових інвестицій і ринок реальних інвестицій.

Підприємницький капітал рухається в міждержавному просторі у формі інвестицій. У широкому розумінні міжнародними є ті інвестиції, реалізація яких передбачає взаємодію учасників, котрі належать різним країнам (резидентів та нерезидентів по відношенню до конкретної країни).

Капітал за метою вкладення поділяють: портфельні інвестиції (portfolio investment); прямі інвестиції (direct investment). До складу прямих інвестицій входять: вкладення компаніями за кордон власного капіталу – капітал філій, частка акцій дочірніх і асоційованих компаній; реінвестування прибутку – частка прямого інвестора в доходах підприємства з іноземними інвестиціями, не розподілена в якості дивідендів і не переведена прямому інвестору. Основними формами експорту капіталу є фінансові й реальні інвестиції.

2. Основні теорії руху капіталів

Основною причиною міжнародного руху капіталу виступають відмінності в обсязі отриманого прибутку, доступі до технологій тощо. Поряд з цим діють і інші чинники, на яких акцентують увагу різні теорії:

Теорія ринкової влади С.Хаймера – суб’єкт інвестиційної діяльності, який вивозить капітал, керується прагненням домінувати на ринку та досягнути ринкової влади. Закордонне інвестування здійснюється з метою придушення конкуренції і збереження контролю над ринком. Практикуються і так звані “захисні інвестиції”: створення за кордоном виробничих потужностей, що є мало не збитковими, зі свідомою метою підриву позицій конкурентів на цих ринках.

Теорія інтерналізації – кожна фірма переслідує мету мінімізації трансакційних витрат (витрат на укладання угод). Зі зменшенням трансакційних витрат операції фірм починають набирати «внутрішнього характеру», тобто відбувається інтернаціоналізація ринків. Мета мінімізації трансакцій залишається основним мотивом переведення діяльності за кордон.

Концепція конкурентоспроможності галузі - пояснює міжнародний рух капіталу посиленням конкуренції технологічного характеру між суб’єктами ринку капіталів.

Концепція технологічного нагромадження розглядає міжнародний рух капіталу як наслідок розвитку технології, інноваційного процесу. Фірма створює нові технології з метою закріплення контролю і власності на основі своїх специфічних технологічних переваг.

Концепція оборони національного суверенітету ґрунтується на тому, що зростання зарубіжних інвестицій у національній економіці може спричинити зменшення частки внутрішнього виробництва. Саме тому уряди дотримуються політики протидії розширенню впливу країн-експортерів капіталу або регулюють експорт-імпорт капіталу.

Концепція валютного простору – головним стимулом переведення виробничих потужностей (капіталу в матеріальній формі) за кордон є наявність конкурентних переваг щодо країни-реципієнта. Такі переваги мають інвестори з країн із більш сильною валютою, ніж валюта країн-реципієнтів.

Міжнародні інвестиції – це довгострокові вкладення капіталу за кордоном з метою отримання прибутку.

3. Види інвестицій: портфельні і прямі

Прямими інвестиціями є як первинні вкладення компаній за кордон власного капіталу (капітал філій і частка акцій у дочірніх та асоційованих компаніях), так і реінвестування прибутку (частка доходів інвестора, яка не розподіляється, не переказується материнській компанії, а спрямовується на розширене виробництво у приймаючій країні). Крім того, до прямих інвестицій відносяться і усі внутрішньокорпораційні переміщення капіталу у формі кредитів і позик в межах ТНК (табл. 8.1).

Прямі іноземні інвестиції мають три основні компоненти:

- акційний капітал – купівля інвестором акцій підприємства в іншій країні;
- реінвестовані доходи – пряма частка доходів інвестора (пропорційно до прямої акційної участі), що не розподілені як дивіденди філіями, чи доходи, що не переказані до материнської фірми;
- внутрішньофірмові позики, або внутрішньофірмові боргові трансакції – це коротко- чи довгострокові позики, що надаються один одному прямими інвесторами (материнськими компаніями та їхніми філіями).

Стимул для здійснення портфельних іноземних інвестицій – прагнення дістати максимальний прибуток за рахунок зростання курсової вартості й дивідендів при припустимому рівні ризику. Крім цього інвестор сподівається: захистити гроші від інфляції; одержати спекулятивний дохід; забезпечити себе високоліквідними коштами, які можна швидко перетворити в наявну валюту.

Головна причина здійснення портфельних інвестицій – прагнення розмістити капітал у тій країні й у таких цінних паперах, у яких він буде приносити максимальний прибуток при припустимому рівні ризику.

Види портфельних інвестицій:

- боргові цінні папери – цінні папери, які засвідчують боргові відносини між позичальником, що їх випустив, і його кредитором, що їх купив;
- титули власності – акціонерні цінні папери, що засвідчують майнове право власника документа щодо особи, яка випустила документ.
- Акції – цінні папери, які підтверджують право їхнього власника на частку в капіталі компанії й які забезпечують йому право голосувати на щорічних зборах акціонерів, обирати директорів й одержувати у вигляді дивідендів частку від прибутку компанії. Акції бувають привілейовані й звичайні.

Таблиця 8.1 - Фактори прямого міжнародного інвестування

Глобально-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – стан розвитку міжнародної економіки, міжнародних факторних ринків, насамперед ринку капіталів; – стабільність світової валютної системи; – рівень розвитку міжнародної інвестиційної інфраструктури; – рівень транснаціоналізації та регіональної інтеграції
Загально-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – темпи економічного росту; – співвідношення споживання і заощадження; – ставка позичкового відсотка; – середня норма чистого прибутку в реальному секторі; – стан транспортної інфраструктури; – рівень і динаміка інфляції; – стан платіжного балансу; – середній рівень оподаткування
Ресурсно-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – географічне положення; – наявність та якість природних ресурсів, насамперед рідких; – демографічна ситуація
Політико-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – політична стабільність; – ступінь втручання уряду в економіку; – відношення до іноземних інвестицій; – дотримання дво- та багатосторонніх угод; – „схильність до націоналізації”; – корумпованість влади; – існування радикальних політичних груп.

Депозитарні розписки – цінні папери, які випускаються національним банком і підтверджують його володіння акціями іноземних компаній. Найпоширеніші американські депозитарні розписки (ADR) і глобальні депозитарні розписки (GDR), кожна з яких може бути прирівняна до декількох іноземних акцій і продаватися на фондовому ринку як самостійний титул власності.

Чіткої межі прямими і портфельними інвестиціями немає. Вивезення підприємницького капіталу має велике значення для обох країн. Водночас, характерною рисою останніх років є переважання портфельних інвестицій.

Випереджаюче зростання портфельних інвестицій пояснюється тим, що, з одного боку, організацію і розміщення їх за кордоном дедалі частіше здійснюють інститути, які не володіють значними грошовими ресурсами й широкою інформацією про стан світового ринку цінних паперів (трастові й страхові компанії, пенсійні фонди, банки та інші фінансові установи), а з іншого – тим, що портфельні вкладення часто використовують не тільки як додаткове джерело прибутку, скільки для проникнення у високомонополізовані галузі, великі й найбільші корпорації.

4. Державне регулювання прямих інвестицій

Світовий досвід свідчить про те, що залучення іноземних капіталовкладень є дієвим способом піднесення будь-якої національної економіки. Україна також не випадає з загальної обійми даного процесу, оскільки іноземне інвестування посідає вагоме місце в структурі її зовнішньоекономічних пріоритетів, являючись важливим чинником соціально-економічного розвитку країни, диверсифікації галузей її народногосподарського комплексу; відображенням масштабів модернізації економіки держави, використання міжнародного досвіду організації та управління виробництвом, впровадження у виробничий процес нових досягнень науки і техніки та ін. Крім того, ефективне використання іноземних капіталовкладень в національній економіці позитивно впливає і на темпи ринкового трансформування, загальну макроекономічну динаміку, є джерелом формування інноваційного сектора нашої держави та створює передумови підвищення конкурентоспроможності її національної економіки у глобальному масштабі.

Діяльність іноземних інвесторів на Заході регулюється в основному національними законами, постановами й адміністративними процедурами, обов'язковими для всіх місцевих підприємців, у тому числі і іноземних. Тому в більшості розвинутих країн узагалі немає спеціальних законів або кодексів для іноземних інвестицій, а є лише деякі адміністративні постанови для них, а також параграфи окремих законів. Також немає спеціальних державних органів, що регулюють діяльність компаній з іноземним капіталом, і немає валютних обмежень. Однак це не означає, що в цих країнах не існує ніяких обмежень для іноземних підприємців у порівнянні з національними. Подібні обмеження діють у будь-якій країні, правда спостерігається тенденція до пом'якшення і скасування багатьох з них.

Активність участі країни у світовому ринку інвестицій і готовність інвесторів до експорту капіталу в яку-небудь країну залежить від інвестиційного клімату в країні, що імпортує капітал.

Інвестиційний клімат являє собою сукупність економічних, політичних, юридичних і соціальних факторів, що визначають ступінь ризику іноземних капіталовкладень і можливість їхнього ефективного використання в країні. Інвестиційний клімат є комплексним поняттям і включає ряд параметрів: національне законодавство, економічні умови (спад, підйом, стагнація), митний режим, валютна політика, темпи економічного росту, темпи інфляції, стабільність валютного курсу, рівень зовнішньої заборгованості і т.д.

Іноземні інвестиції в Україні вкладаються у двох формах: прямі та портфельні інвестиції. Специфічна форма зарубіжного інвестування – кредити міжнародних фінансових організацій (МФО, групи Світового банку, ЄБРР), зокрема в тому їх цільовому призначенні та використанні, коли вони надаються під реалізацію конкретних проектів, пов'язаних, як правило, зі структурними та інституційними перетвореннями.

Позитивними моментами у залученні іноземних інвестицій в Україну виступають: вигідне географічне розташування, потенційно великий ринок,

висока кваліфікація робочої сили та її відносна дешевизна; низький курс національної валюти; правове забезпечення сприятливого інвестиційного клімату; захист інвестицій; можливість вивезення прибутку; система компенсації збитків тощо.

Причини несприятливості інвестиційного клімату України:

- висока загальна політична нестабільність;
- різкий спад виробництва в період з 1991 року, слідством якого, зокрема, є різке скорочення внутрішнього попиту на промислову продукцію й послуги;
- інфляція й низька передбачуваність курсу гривні стосовно іноземних валют;
- недосконалість нормативно-правової бази в економіці в цілому й в області іноземних інвестицій зокрема;
- високий рівень оподаткування й зовнішньоторговельних мит;
- нерозвиненість вітчизняного ринку капіталів;
- недолік якісної інфраструктури;
- фактична відсутність єдиної державної політики в області залучення іноземних інвестицій.

В Україні проблеми міжнародної інвестиційної діяльності регламентуються такими головними законодавчо-нормативними актами:

- Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р.;
- Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р.;
- Митний кодекс України від 11.07.2002 р.

Згідно з вказаними документами іноземними інвестиціями є цінності, що залучаються в об'єкти інвестиційної діяльності на території нашої країни з метою одержання прибутку або здійснення соціального ефекту.

Згідно з чинним законодавством суб'єкт ЗЕД набуває статус підприємства з іноземними інвестиціями (далі ПІІ), якщо сума вказаних внесків у статутний фонд складає не менше 10%. Майно, що ввозиться на територію України в якості внеску в статутний фонд, звільняється від мита з наданням простого векселя на суму мита з відстрочкою платежу на 30 днів від дати оформлення вантажної митної декларації. Вексель погашається при зарахуванні інвестиції на баланс підприємства і відмітці місцевої податкової інспекції на самому борговому документі. Якщо протягом трьох років вказане майно відчужувати, зокрема при ліквідації підприємства, ПІІ зобов'язане сплатити мито за офіційним валютним курсом на день здійснення операції.

ПІІ діють на загальних засадах з погляду визначення умов реалізації, оподаткування і захисту прав інтелектуальної власності. Особливості режиму діяльності підприємств уточнюються прийняттям додаткових правових актів.

Міжнародне регулювання здійснюється на міждержавній основі (наприклад, режим найбільшого благосприяння), регіональних документах у межах інтеграційних угруповань або функціях світових інвестиційних установ (БАГІ (MIGA) – Багатостороння агенція з гарантій інвестицій, що діє в якості

автономної складової групи Світового банку; МЦУІС (ICSID) – Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів; Угода про інвестиційні засоби, які пов'язані з торгівлею, діюча в межах ВТО (TRIM); Комісія ЮНІДО (UNCTAD) з інвестицій та ін.).

Питання для самоконтролю

1. Назвіть та охарактеризуйте основні форми міжнародної міграції капіталу.
2. Які причини міжнародного руху капіталу ?
3. Назвіть основні тенденції розвитку динаміки і структури міжнародного руху капіталу.
4. Які основні закономірності і особливості вивозу капіталу за сучасних умов глобалізації?
5. У чому полягає принципова різниця між прямими і портфельними інвестиціями?
6. Що є основною сутнісною ознакою прямих іноземних інвестицій?
7. Охарактеризуйте роль портфельних інвестицій в сучасному міжнародному русі капіталу?
8. Які вихідні умови становлення сприятливого інвестиційного клімату в Україні?
9. Визначте принципи здійснення іноземного інвестування в Україні.
10. Охарактеризуйте норми і принципи міжнародного економічного права, які регулюють міжнародну інвестиційну діяльність.

Тема 9 Міжнародна міграція робочої сили

План

1. Сутність, фактори та види міжнародної міграції робочої сили.
2. Причини та наслідки міграції.
3. Сутність, структура та основні риси світового ринку праці.
4. Регулювання процесів міжнародної економічної міграції.

1 Сутність, фактори та види міжнародної міграції робочої сили

Міжнародна міграція робочої сили є однією з об'єктивних підстав становлення цілісної світогосподарської системи. Водночас проблема вільної міграції є найнебезпечнішою для урядів як у політичному, так і в соціальному аспекті. Етнічні, релігійні забобони і пряма економічна загроза інтересам окремих груп, котрі побоюються конкуренції з боку іммігрантів, роблять цю проблему надто гострою.

Міграція людських ресурсів з однієї країни в іншу – одна з найважливіших класичних форм міжнародних економічних відносин, є складовою світового господарства.

Під трудовими ресурсами мають на увазі частину населення, що досягла необхідного фізичного розвитку, розумових здібностей і знань для роботи в народному господарстві.

У поняття «людський капітал» включається найбільш підготовлена до участі в сучасному виробництві частина трудових ресурсів.

Економічно активне населення – це частина працездатного населення, зайнята суспільно-корисною працею, що дає їй дохід, необхідний для відтворення самої себе (наймані робітники, власники підприємств, члени родин, що допомагають підприємцям).

Міжнародною трудовою міграцією називають переміщення осіб найманої праці через державні кордони в пошуках роботи. При виїзді із країни працівник є *емігрантом*, при в'їзді в іншу країну - *іммігрантом*. Емігрантів, які повертаються із чужої країни на батьківщину, називають *реемігрантами*, або зворотними переселенцями.

Головна відмінна риса міжнародної трудової міграції в порівнянні з переселенськими потоками інших соціальних шарів суспільства полягає в тому, що ця міграція викликана економічними причинами, потребами розвитку суспільного виробництва, світового господарства.

Міграційні процеси класифікуються за наступними ознаками:

- за характером: стихійна, організована, примусова;
- за терміном: маятникова, сезонна, тимчасова, постійна;
- за професійною структурою: низької кваліфікації, кваліфікованої робочої сили, висококваліфікованої робочої сили, науково-технічних кадрів.

Таким чином, міжнародна міграція робочої сили – це процес розподілу її по ланках світового господарства, який безпосередньо пов'язаний з розвитком виробничих чинностей суспільства й становить основу всіх переміщень населення.

2. Причини та наслідки міграції

Міжнародна міграція робочої сили зумовлена чинниками внутрішнього економічного розвитку кожної окремої країни і зовнішніми чинниками: станом міжнародної економіки в цілому та економічними зв'язками між країнами. У певні періоди рушійними силами міжнародної трудової мобільності можуть виступати також політичні, військові, релігійні, національні, культурні, сімейні та інші соціальні чинники. Причини міжнародної трудової міграції можна також зрозуміти лише як конкретну сукупність названих чинників.

Причини міграції населення економічного характеру полягають у різному рівні економічного розвитку окремих країн, розходженні в умовах заробітної плати, наявності безробіття в деяких країнах, функціонуванні міжнародних корпорацій, що вивозять робочу силу для роботи в закордонних філіях.

Основу міграційних потоків складають робітники, у меншому ступені – службовці. Порівняно новою формою міграції є переміщення науково-технічних кадрів (у США і Західну Європу).

Можна виділити 5 напрямків міжнародної міграції робочої сили:

- 1) з країн, що розвиваються в промислово розвинуті країни;
- 2) у рамках промислово розвинутих країн (в основному з неекономічних причин, також спостерігається вплив умов з Європи в США);
- 3) між країнами, що розвиваються; (в основному між НІК і країнами арабських еміратів; між країнами-членами ОПЕК та іншими країнами, що розвиваються. Наприклад, у Кувейті і Саудівській Аравії було в 60 – 80 роках зайнято до 1 млн. робітників з Ємену, у Гонконгу – в

- основному з Китаю і В'єтнаму. Економічні причини: більш високий рівень життя та зарплати і недостача некваліфікованої робочої сили в НІК);
- 4) з колишніх соціалістичних країн у промислово розвинуті;
  - 5) міграція науковців, кваліфікованих фахівців із промислово розвинутих у країни, що розвиваються.

Міжнародна міграція робочої сили має неоднакові наслідки для різних груп населення в країнах еміграції та імміграції, світу в цілому. Як правило, виділяють *три головні групи наслідків* міжнародної міграції робочої сили:

Стандартні ефекти, що обумовлені впливом міграції на ринок праці.

Наслідки для державних фінансів.

Позаринкові витрати.

Стандартні ефекти на ринку праці. Розглянемо вплив міжнародної міграції робочої сили на ринок праці у країнах в'їзду та виїзду на прикладі моделі, яка включає в себе дві країни (рис. 9.1).

На рисунку 9.1 використовуються такі означення:

W – ставка заробітної плати (дол/год.),

L – кількість робітників (млн. чол.),

S_{us} – пропозиція робочої сили у США,

D_{us} – попит на робочу силу у США,

$S_{mex} = S_r + S_{mig}$ – пропозиція робочої сили у *країні А* до еміграції з неї частини робітників,

S_r – пропозиція робочої сили в *країні А* після міграції з неї частини робітників.

Припустимо, що дві країни мають різний рівень життя (у даному прикладі – це *країна А* і *країна В*). Охарактеризуємо стан ринку праці у цих країнах у випадку відсутності трудової міграції між ними. Рівновага на ринках праці обох країн при цьому встановлюється у точках A і A' відповідно. Ціна 1 години послуг праці у *країні В* складає 4,5 дол/год., а у *країні А* – 1,25 дол/год.

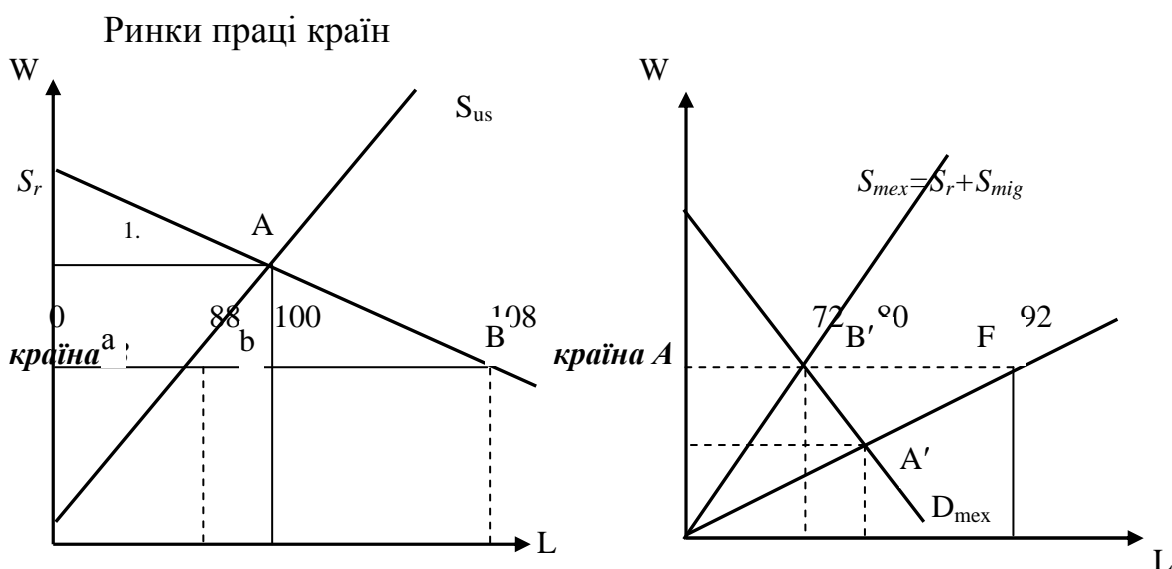

Рисунок 9. 1 – Наслідки міжнародної міграції робочої сили

При скасуванні формальних бар'єрів і робітники *країни А* можуть емігрувати і конкурувати на ринку праці в *країні В*. Якщо б переміщення робочої сили не вимагало ніяких витрат, то процес еміграції розширювався б, поки спадаючий рівень заробітної плати у *країні В* не вирівнявся із зростаючою зарплатою в *країні А*.

Наявність економічних та психологічних витрат імміграції протидіє вирівнюванню заробітної плати в обох країнах і розрив в них зберігається навіть при повній юридичній свободі переміщення. Внаслідок цього лише обмежена кількість осіб (припустимо, 20 млн. чол.) будуть вважати вигаши у заробітній платі в 2,40 дол/год. ($4,00 - 1,60 = 2,40$) достатнім, щоб компенсувати витрати міграції.

Внаслідок прибуття мігрантів до *країни В* пропозиція праці зростає, а ціна праці (погодинна ставка заробітної плати) знижується з 4,50 до 4,00 доларів за годину, що відповідає точці *В*. У результаті від'їзду мігрантів з *країни А* зменшується пропозиція праці, а ціна праці підвищується з 1,25 до 1,60 дол/год., що відповідає точці *В'*.

Нова рівновага у точці *В'* означає, що кількість бажаючих емігрувати з *країни А* ($92 \text{ млн. чол.} - 72 \text{ млн. чол.} = 20 \text{ млн. чол.}$) відповідає обсягу попиту на додаткових робітників у *країні В*. ($108 \text{ млн. чол.} - 88 \text{ млн. чол.} = 20 \text{ млн. чол.}$).

За теорією П. Ліндерта:

у країні *А*

- 1) чистий вигаши мігрантів становить еквівалент площини області $d+e$;
- 2) вигаши, що залишились у *країні А*, становить c ;
- 3) програши підприємців становить область $c+d$;

у країні *В*

- 1) вигаши підприємців становить область $a+b$;
- 2) програши робітників становить область a .

В цілому країна імміграції виграє область b , а країна еміграції виграє область e .

Наслідки міжнародної міграції робочої сили досить різноманітні. Вони проявляються як у країнах, що експортують робочу силу, так і в країнах, що імпортують її, приносячи певні вигоди та втрати обом сторонам, хоча, як видно з аналізу, вигод більше в країнах - імпортерах робочої сили, а в країнах - експортерах у цілому втрати перевищують вигоди.

3 Сутність, структура та основні риси світового ринку праці

Міжнародний ринок праці у сучасних умовах можна розглядати як сукупність окремих регіональних міжнародних ринків праці, зв'язки між якими є менш інтенсивними, ніж внутрішньо регіональні. За структурою і характером ці ринки відрізняються один від одного.

Формування міжнародного ринку праці відбувається двома шляхами: по-перше, через міграцію трудових ресурсів і капіталу; по-друге, внаслідок поступового злиття національних ринків праці, що спричинює усування юридичних, національно-етнічних, культурних та інших перешкод між ними.

Становлення міжнародного ринку праці є свідченням того, що процеси світової інтеграції відбуваються не лише в економічній та технологічній галузях, а й дедалі ширше охоплюють сфери соціальних та трудових відносин, які стають нині глобальними.

Виникнення і розвиток міжнародного ринку робочої сили – результат зростання міжнародної мобільності двох головних факторів виробництва – капіталу і праці.

Світовий (міжнародний) ринок праці – це система відносин, що виникають між державами з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту. Ці відносини склалися у зв'язку з нерівномірністю розміщення робочої сили по країнах світу та відмінностями в її відтворенні на національному рівні. В умовах глобалізації виробництва, зростання взаємозалежності в сучасному світі національні ринки праці дедалі більше втрачають свою замкненість та відокремленість.

Основні центри тяжіння міжнародної міграції робочої сили:

Західна Європа (особливо Німеччина, Франція (з Північної Африки), Англія, Бельгія (з Іспанії й Італії), Нідерланди, Швеція (з Фінляндії) і Швейцарія. Найбільш розвинуті країни Західної Європи принадають робочу силу з менш розвинутих західноєвропейських країн, арабських країн Північної Африки і Близького Сходу, країн Африки до півдня від Сахари, країн Східної Європи і СНД.

Близький Схід. Цей центр сформувався в 70-ті роки. Нафтовидобувні країни залучають на важку низькооплачувану роботу дешеву робочу силу з Індії, Бангладеш, Пакистану, Йорданії, Ємену, а також із Греції, Туреччини, Італії, Кореї, Філіппін.

США і Канада. Трудові ресурси цих країн історично склалися значною мірою за рахунок іммігрантів. Щороку в США приїжджає іммігрантів більше, ніж в усі інші країни разом: низькокваліфікована робоча сила – із прилеглих латиноамериканських країн (особливо Мексики), країн Карибського басейну; висококваліфіковані працівники – практично з усіх країн

Австралія. З 1982 р. Австралія стала проводити міграційну політику, що стимулює розвиток бізнесу в країні. У країну стали в першу чергу прийматися іммігранти, що робили інвестиції в її економіку.

Країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Це, насамперед, азіатські НІК – Гонконг, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, а також Японія, Малайзія, Пакистан і Бруней. Найбільший експортер робочої сили – Китай, крім того – В'єтнам, Лаос, Камбоджа, Бірма, Філіппіни, Індонезія, Бангладеш, Шрі-Ланка та ін.

Латинська Америка. В основному, Аргентина і Венесуела, крім того Мексика, Бразилія, Чилі, Парагвай, Болівія. Міграція відрізняється сезонністю і великим відсотком нелегальної міграції, яка ніяк не реєструється.

Африка. У Північній Африці – нафтовидобувна Лівія, на півдні – ПАР. Використовують іммігрантів з інших африканських країн, але зацікавлені у фахівцях із СНД (на постійне місце проживання).

4. Регулювання процесів міжнародної економічної міграції

Міжнародні міграційні процеси регулюються країнами, які беруть участь в обміні трудовими ресурсами. Контролю та регулюванню підлягають соціальний, віковий та професійний склад мігрантів, рівень в'їзду і виїзду іноземних трудящих. Функції міждержавного та внутрішньодержавного розподілу робочої сили: визначення обсягу та структури міграційних потоків дедалі більше виконують міністерства праці, внутрішніх та закордонних справ, а також спеціально створені державні та міждержавні органи.

Засоби і методи реалізації державної міграційної політики змінюються залежно від конкретної ситуації на ринку праці. Так, в умовах дефіциту трудових ресурсів у західноєвропейських країнах застосовувались державні заходи заохочення імміграції, у тому числі й нелегальної. Коли ж інтереси підприємства породили потребу в зниженні рівня імміграції, державне регулювання поставило бар'єри новому припливу іноземних працівників.

При формуванні національної політики в області зовнішньої трудової міграції повинні бути враховані вимоги міжнародних конвенцій.

Міжнародна організація праці (МОП) була створена в 1919 році відповідно до Версальського договору. Місцезнаходження – Женева (Швейцарія). Членами її є більш 170 країн. Як спеціалізована установа з 1946 р. входить у систему ООН. Основними цілями МОП є:

- забезпечення повної зайнятості і зростання рівня життя;
- заохочення економічних і соціальних програм;
- дотримання основних прав людини;
- охорона життя і здоров'я трудящих;
- регулювання міграції населення
- заохочення співробітництва між підприємцями і трудящими.

Членами МОП можуть бути: уряди країн-учасниць; профспілки; організації підприємців.

Головна мета МОП – сприяти встановленню соціальної справедливості в сфері праці, захищати інтереси трудящих на основі соціального партнерства, поліпшення умов праці. Передусім це:

- підтримка мігрантів під час їхнього виїзду, переміщення та в їзду в крашу призначення;
- розміщення на місці дотримання певних умов праці, способів найму і звільнення з роботи;
- оплати праці;
- надання відпусток;
- соціальне страхування;
- ввезення особистого майна;
- переведення на батьківщину заробітків та заощаджень;
- рівність прав мігрантів і громадян країни-перебування щодо отримання мінімальної заробітної плати;
- збереження прав трудящих-мігрантів у соціальному забезпеченні (з урахуванням рівня розвитку економіки країни-перебування).

Активну роль у регулюванні міжнародних міграційних процесів і захисті прав мігрантів відіграє Міжнародна організація з питань міграції (МОМ). Основними завданнями, які вирішує ця організація, є:

- управління впорядкованою і плановою міграцією громадян з урахуванням потреб країн еміграції та імміграції;
- сприяння переміщенню кваліфікованих кадрів між державами;
- організація міграції біженців та переміщених осіб, змушених залишити свою батьківщину.

Управління верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ) займається питаннями захисту біженців, реалізації довгострокових рішень, у першу чергу репатріації.

Система постійного спостереження за міграцією (СОПЕМИ) при ОЕСР координує діяльність національних імміграційних управлінь.

Комісія ООН по народонаселенню має у своєму розпорядженні відповідний фонд, частина якого використовується на субсидування національних програм в області міграції населення. Ряд міжнародних договорів, прийнятих ВООЗ (*Всесвітньою організацією охорони здоров'я*), містить спеціальні норми, що стосуються фізичного стану трудящих-мігрантів. У конвенціях *ЮНЕСКО* маються положення, спрямовані на поліпшення освіти трудящих-мігрантів і членів їхніх родин.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність міжнародної трудової міграції і які її визначальні риси?
2. Дайте визначення понять «міжнародна трудова міграція», «еміграція», «імміграція», «рееміграція», «відплив умів».
3. Які економічні та неекономічні причини міжнародної трудової міграції?
4. Визначте основні напрями сучасної міжнародної міграції робочої сили.
5. Що являють собою сучасні центри притягання робочої сили?
6. Які наслідки переміщення трудових ресурсів для країн, що приймають робочу силу?
7. Які наслідки переміщення трудових ресурсів для країн-експортерів робочої сили?
8. Як регулюється міжнародна міграція на рівні держави?
9. Яка мета та функції МОП?

Тема 10 Міжнародний науково-технічний обмін

План

1. Світовий ринок технологій.
2. Ліцензійна торгівля технологіями між країнами.

1. Світовий ринок технологій

Технологія - сукупність знань про використання або удосконалення машин, устаткування, що забезпечують обробку, виготовлення, зміну стану, якості і форми сировини, матеріалів або напівфабрикатів, а також про реалізацію продукції.

Міжнародні документи ООН трактують поняття «технологія» як набір конструкторських рішень, методів і процесів виробництва товарів і надання послуг; матеріалізовану або упередметнену технологію (машини, устаткування і т.д.)

Міжнародний технологічний обмін – це сукупність економічних відносин між іноземними контрагентами з приводу використання результатів науково-технічної діяльності, що мають наукову і практичну цінність.

Формування світового ринку технологій відбулося в другій половині 50-х – 60-і роки XX сторіччя, коли обсяг міжнародних комерційних операцій за технологіями перевищив масштаби національного обміну. Це дозволило виділити міжнародний обмін технологіями в окрему форму МЕВ. За даними МВФ кількість країн, що обмінюються технологіями з 1960 року збільшилося з 22 до 84, розширився обсяг щорічних ліцензійних операцій, що свідчить про зростаючу економічну роль цього виду товарів для всіх учасників обміну технологіями. За деякими оцінками, у розрахунку на одиницю витрат валютний ефект від реалізації технологічного ресурсу на світовому ринку набагато вище, ніж експорт звичайних товарів. Технологічний обмін перевищує традиційні світогосподарські потоки товарів, послуг і капіталів.

Основні *передумови*, що обумовили бурхливий розвиток міжнародного обміну технологіями: на рівні країн – це нерівномірність розвитку країн світового господарства в науково-технічній сфері, що може бути зв'язане з недостатнім обсягом витрат на НДОКР у деяких країнах і з розходженням цілей їхнього застосування. на рівні підприємств придбання технології сприяє рішенням конкретних економічних і науково-технічних проблем; подоланню вузькості науково-технічної бази, недоліку виробничих потужностей і інших ресурсів; одержанню нових стратегічних можливостей у розвитку.

Економічна доцільність експорту технології порозумівається тим, що це:

- джерело одержання доходів;
- форма боротьби за товарний ринок;
- спосіб обійти проблеми експорту відповідного товару;
- спосіб установлення контролю над закордонною фірмою через такі умови ліцензійної угоди, як обсяг виробництва, участь у прибутках і т.п.
- можливість доступу до іншої технології через «перехресне ліцензування»;
- можливість більш ефективного удосконалювання об'єкта ліцензії за участю покупця і т.д.

Економічна доцільність імпорту технології порозумівається тим, що це:

- доступ до нововведень високого технічного рівня;
- засіб економії витрат на НДОКР;
- засіб зменшення валютних витрат на товарний імпорт;
- забезпечення використання національного капіталу і робочої сили;
- умова розширення експорту продукції, що випускається по закордонних технологіях;
- гарантія освоєння продукту або процесу за допомогою продавця і т.д.

2. Ліцензійна торгівля технологіями

Предметами ліцензій (стосовно до технологічного обміну можуть бути):

- запатентовані винаходи;
- промислові зразки;
- товарні знаки;
- ноу-хау.

У залежності від об'єкта ліцензії можуть бути патентні і безпатентні. Крім того, ліцензії можуть бути:

- самостійні («чисті») – припускають передачу технології незалежно від їхнього матеріального носія;
- супутні – мають залежний характер і надаються з висновком контракту на будівництво підприємства, постачання технологічного устаткування, надання консультаційних послуг.

Існує 3 основних види ліцензій :

проста ліцензія - продавець (ліцензіар) залишає за собою право самостійне використовувати об'єкт ліцензії і надавати аналогічні ліцензії третім особам. Використовуються в основному в сфері виробництва товарів широкого вжитку, де важко здійснити точний облік виробленої продукції, потреба в якій настільки велика, що наявність декількох покупців (ліцензіатів) на одному ринку не приводить до зіткнення їхніх інтересів;

виняткова ліцензія – ліцензіату надаються виключні права на використання об'єкта ліцензії на умовах, визначених у договорі. Ліцензіат не може надавати аналогічні ліцензії третім особам, однак може самостійно використовувати об'єкт ліцензії або продавати ліцензії третім особам на умовах, що не суперечать умовам першої угоди. Для виняткових ліцензій характерно максимальне звуження території, на якій можуть використовуватися передбачені в угоді права. Найбільш розповсюджений у міжнародній практиці вид ліцензій;

повна ліцензія – ліцензіар цілком позбавляється права на використання об'єкта ліцензії протягом терміну дії договору. Звичайно такі ліцензії продаються малими фірмами.

Продаж ліцензій здійснюється за допомогою висновку ліцензійної угоди.

Ліцензійна угода – це договір по якому ліцензіар (продавець) надає ліцензіату (покупцеві) дозвіл або право на використання об'єкта ліцензії за визначену винагороду. При цьому право власності на предмет ліцензійної угоди залишається за ліцензіаром, а ліцензіат одержує право на його використання при конкретних умовах протягом визначеного терміну.

Ліцензійні платежі (ціна ліцензії) підрозділяються на періодичні (роялті) і одноразові (паушальні).

Періодичні платежі (роялті) – це відрахування від доходу покупця протягом періоду дії угоди, тобто розмір винагороди, що залежить від економічного ефекту використання ліцензії.

При періодичних платежах частка ліцензіара в прибутку ліцензіата визначається розміром відрахувань від вартості одиниці продукції, зробленої по ліцензії. Періодичні платежі ліцензіат виплачує ліцензіару щорічно протягом дії

ліцензійної угоди, починаючи з моменту випуску готової продукції. На відміну від паушального платежу при періодичних відрахуваннях ліцензіар може цілком одержати частку, що приєднувалася йому, прибутку. Частка прибутку варіює в залежності від виду ліцензії: 10% при простій ліцензії, 20% при винятковій ліцензії, 30-35 % при повній ліцензії.

Зведення про суму прибутку й обсяги продажів утримуються у фінансових звітах фірм, що публікуються і, отже, можуть контролюватися ліцензіаром.

Періодична форма платежів використовується в 90% ліцензійних угод.

У зв'язку з можливістю зміни кон'юнктури товарного ринку або умов виробництва протягом терміну дії ліцензійної угоди іноді використовують диференційовані ставки роялті. Це залежить від коливань світових цін, змін обсягів виробництва і т.д. Диференціація ставок застосовується з метою стимулювання ліцензіата до розширення обсягу виробництва шляхом зниження відсотка відрахувань.

Одноразові (паушальні) платежі не зв'язані за часом з використанням ліцензії, а встановлюються заздалегідь на підставі експертних оцінок. Паушальний платіж є твердо зафіксованою в ліцензійній угоді сумою винагороди, здійснюваного одноразово і не залежного від обсягу виробництва або збуту ліцензійної продукції. Він визначається на основі розрахункового прибутку і являє собою середню суму роялті, що ліцензіар очікує одержати за весь термін дії ліцензійної угоди без обліку коливань цін на ринку.

Паушальна форма платежів застосовується найчастіше у випадках, коли ліцензіар не має можливості контролювати діяльність партнера за ліцензійною згодою, тобто не може перевірити його фактичний прибуток. Паушальний платіж може виплачуватися вроздріб у визначений термін. При паушальній формі не виникає ризик у випадку зриву виробництва, однак розмір платежу, як правило, завжди менше платежів у формі роялті.

На практиці нерідко використовуються *комбіновані платежі*, тобто коли одноразові платежі сполучаються з періодичними відрахуваннями. Одноразовий первісний платіж виплачується звичайно до комерційного використання об'єкта ліцензії і дозволяє ліцензіару компенсувати витрати на НДОКР і підготовку ліцензійної пропозиції.

Широко застосовуються ліцензійні платежі на компенсаційній основі. У цьому випадку виплата ліцензійної винагороди виробляється у формі постачання продукції, зробленої по ліцензії. Часто використовують обмін еквівалентними ліцензіями, тобто перехресними. Останнім часом формою ліцензійної винагороди є також надання ліцензіару частки акцій компанії, що купила ліцензію.

Сучасний стан ліцензійної торгівлі дозволяє виділити деякі групи країн у залежності від їхньої ролі в міжнародній ліцензійній торгівлі:

промислово розвинуті країни з домінуючим експортом ліцензії. До цієї групи відноситься одна країна – США. Експортна спрямованість ліцензійної торгівлі має історичний характер і відбиває науково-технічний потенціал країни. Сумарні витрати на НДОКР у США перевищують аналогічні витрати у

Великобританії, Німеччині, Японії, Франції й Італії разом узятих. Держава бере на себе гнітючу частину витрат на проведення фундаментальних наукових досліджень;

промислово розвинуті країни з переважним експортом ліцензій. До них відносяться Великобританія і Швейцарія, що мають позитивне сальдо в торгівлі ліцензіями. Обидві країни проводять політикові, спрямовану на стимулювання експорту ліцензій. Основа такої політики у Великобританії така ж, як і в США. Торгівля ліцензіями у Швейцарії базується, по-перше, на спеціалізації у виготовленні високоякісної продукції для машинобудування, приладобудування, електротехніки і т.д., а по-друге, – на створенні великої кількості філій і дочірніх компаній великих фірм при відносно невеликих можливостях промислового використання нових технологій;

промислово розвинуті країни з переважним імпортом ліцензій. До цієї групи відносяться інші промислово розвинуті країни, насамперед Німеччина і Японія. Країни цієї групи широко використовують закордонний досвід і технічні знання для оснащення ведучих галузей передовою технологією і прискорення власних науково-технічних розробок і не прагнуть до балансування надходжень і платежів по ліцензійних угодах. Прикладом успіху цієї політики є широка експансія на автомобільному ринку в 70-і рр. західногерманського «фольксвагена» і японських автомобілів, що в умовах енергетичної кризи успішно застосовували придбані ліцензії для створення мало- і мікролітражних автомобілів.

Якщо США є найбільшим у світі експортером технології, то Японія, навпаки, з початку 50-х рр. стала одним з найбільших у світі споживачів науково-технічних досягнень. Величезне значення в створенні «японського чуда» мало ефективне використання іноземних патентів і ліцензій, їхнє негайне впровадження й освоєння. Сьогодні Японія є лідером по багатьом напрямкам науково-технічного прогресу, однак вона усе ще більше платить за іноземну технологію, чим одержує за експорт своєї, але цей розрив зменшується;

країни, що розвиваються, з імпортно-експортною спрямованістю ліцензійної торгівлі. До них відносяться Аргентина, Бразилія, Мексика, Індія, Туреччина. Ці країни цілеспрямовано здійснюють закупівлю іноземних технологій для рішення великих економічних проблем, а експортують ліцензії в основному в сусідні держави;

країни, що розвиваються, з імпортною спрямованістю ліцензійної торгівлі. До цієї групи відносяться Таїланд, Алжир, Панама й ін. Ці країни здійснюють закупівлю нових технологій переважно у виді супутніх ліцензій при будівництві промислових об'єктів;

країни, що розвиваються, з епізодичним характером ліцензійної торгівлі. До них відносяться в основному найменш розвинуті країни.

Питання для самоконтролю

1. Визначте передумови науково-технічного співробітництва.
2. Охарактеризуйте традиційні нові форми НТС.
3. Охарактеризуйте механізм міжнародної передачі технологій.
4. Види комерційної передачі технологій.

5. Роль і місце ТНК у міжнародній передачі технологій.
6. Охарактеризуйте види ліцензійної торгівлі.
7. Система міжнародного комерційний зміст науково-технічних відносин.
8. Міжнародна система захисту інтелектуальної власності.

Змістовий модуль 2 Валютно-фінансові та інституціональні засади розвитку МЕН в умовах глобалізації та міжнародної економічної інтеграції

Тема 11 Світова валютна система і міжнародні валютно-фінансові відносини

План

- 1 Валюта, конвертованість валют, види валютних курсів.
- 2 Валютна система та її основні види.
- 3 Еволюція світової валютної системи.
- 4 Міжнародні розрахунки і платіжний баланс.

1. Валюта, конвертованість валют, види валютних курсів

Під валютою слід розуміти будь-який товар, здатний виконувати функцію засобу обміну в міжнародних розрахунках. У вузькому розумінні - це наявна частина грошової маси, яка переходить з рук у руки в формі грошових банкнот і монет.

Залежно від статусу валюта поділяється на національну, іноземну, міжнародну (регіональну).

Національна валюта – встановлений законом платіжний засіб даної країни.

Іноземна валюта – грошові знаки іноземних держав, кредитні та платіжні засоби, які виражені в іноземних грошових одиницях і які використовуються в міжнародних розрахунках.

Міжнародна (регіональна) валюта – міжнародна або регіональна грошова розрахункова одиниця, платіжний та резервний засіб.

Під резервною валютою розуміють іноземну валюту, в якій центральні банки певних держав нагромаджують і зберігають резерви для міжнародних розрахунків по зовнішньоторговельних операціях та іноземних інвестиціях. Резервна валюта є базою визначення валютного паритету і валютного курсу для інших країн, вона використовується для проведення валютної інтервенції з метою регулювання курсу валют країн-учасниць світової валютної системи.

Однією з найважливіших ознак валюти є її конвертованість.

Конвертованість валюти – це здатність резидентів вільно, без будь-яких обмежень, обмінювати національну валюту на іноземну і використовувати іноземну валюту в угодах з реальними і фінансовими активами.

Залежно від типів міжнародних операцій встановлюється ступінь конвертованості валюти:

1. *Конвертованість за поточними операціями* – це відсутність обмежень на платежі й трансфери з поточних міжнародних операцій, що пов'язані з торгівлею товарами і послугами, міждержавними переказами, доходами і трансфертами.

2. *Конвертованість за капітальними операціями* – це відсутність обмежень на платежі й трансфери з міжнародних операцій, що пов'язані з рухом капіталу.

3. Внутрішня конвертованість – право резидентів купувати, мати і робити операції в країні з активами у формі валюти та банківських депозитів, деномінованих в іноземній валюті (в країнах з перехідною економікою) (обмежена на Україні)

4. Зовнішня конвертованість – право резидентів робити операції з іноземною валютою з нерезидентами (існує на Україні).

5. Повна конвертованість – це відсутність будь-яких обмежень і за поточними, і за капітальними операціями.

Неконвертованість валюти має місце, якщо держава забороняє проведення будь-яких операцій, пов'язаних з обміном національної валюти на іноземні без попереднього дозволу уповноважених валютних органів.

Конвертованість валюти перебуває у прямій залежності від економічного потенціалу країни, стабільності її внутрішнього грошового обігу, ступеня розвитку національних грошових ринків і ринків капіталу. Повністю конвертовані валюти мають: країни з розвинутою та відкритою економікою; країни – крупні експортери нафти; невеликі країни, які виконують функції офшорних зон фінансової інфраструктури і є зручними «гаванями» для філій транснаціональних банків.

За режимом використання розрізняють вільно конвертовану, частково конвертовану, неконвертовану валюту.

Класифікатор іноземних валют, затверджений постановою правління НБУ від 4.02.1998 р. № 34 (з доповненнями та змінами) визначає в ролі ВКВ євро, долари Австралії, США, Канади, фунт стерлінгів, крони Швеції, Данії, Ісландії та Норвегії, франк Швейцарії, єну Японії, СДР (SDR).

Валютний курс – мінова вартість національних грошей однієї країни, виражена в грошових одиницях інших країн. Коефіцієнт перерахунку однієї валюти в іншу, що визначається співвідношенням попиту та пропозиції на валютному ринку.

Функції валютного курсу:

- інтернаціоналізація грошових відносин
- забезпечення взаємного обміну валютами при торгівлі товарами, послугами, при русі капіталів і кредитів.
- використовується для порівняння цін світових та національних ринків, а також вартісних показників різних країн, виражених в національних чи іноземних валютах.

- використовується для періодичної переоцінки рахунків в іноземній валюті компаній та банків.
- перерозподіл національного продукту між країнами.

Використання валютного курсу як важеля управління зовнішньоекономічною діяльністю пов'язане з його важливими функціями:

- порівняння національних цін на товари, послуги, робочу силу з відповідними цінами інших країн та світовими цінами.
- порівняння витрат виробництва, продуктивності праці, торговельних і платіжних балансів тощо.
- певний перерозподіл національного доходу між країнами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Занижений курс валюти порівняно з його купівельною спроможністю призводить до зниження внутрішніх цін країни нижче від світових. Це дає змогу експортерам товарів продавати їх нижче світових цін, розширювати експорт товарів та послуг і за тих самих світових цін отримувати при обміні іноземної валюти більше національної валюти, а отже, й розширювати обсяги виробництва. Водночас занижений валютний курс сприяє припливу капіталу, стає вигідніше його реінвестувати і невигідно його вивозити.

Завищений валютний курс призводить до підвищення внутрішніх цін вище від світових, до зниження конкурентоспроможності товарів і послуг й ефективності експорту (його скорочення і зменшення дохідності). При цьому відбувається здешевлення імпорту товарів і послуг, зростання його ефективності, що може призвести до скорочення національного виробництва. Крім цього відбувається відплив капіталу, зменшується реінвестування прибутків від іноземних капіталовкладень, збільшуються прибутки від іноземних капіталовкладень, зростає зовнішній борг.

Завищений валютний курс вигідний для тих країн, в яких відносно невелика частка створених товарів і послуг експортується на зовнішній ринок і суттєво не впливає на внутрішню економіку.

У міжнародній практиці використовуються 5 методів встановлення валютних курсів – фіксований, середній, крос-курс, спот-курс та плаваючий курс.

Фіксування курсу національної грошової одиниці в іноземній валюті називається валютним котируванням. Воно дає змогу визначити співвідношення двох грошових одиниць, запропонованих для обміну. Розрізняють офіційне і вільне (ринкове) котирування валют. За офіційним котируванням здійснюються всі валютні операції держави. У міжбанківській торгівлі валютою щоденні котирування коливаються навколо офіційного курсу.

Валютне котирування може бути прямим і зворотним (непрямим). За прямого котирування 1, 10, 100 одиниць іноземної валюти дорівнюють Х одиниць національної валюти, а зворотного котирування – 1, 10, 100 одиниць національної валюти дорівнюють Х одиниць іноземної валюти.

Середній курс – середнє арифметичне курсів продавця і покупця. Курс продавця – це курс, за яким банк-резидент продає іноземну валюту за національну, а курс покупця – це курс за яким він купляє іноземну валюту за

національну. Курс продавця завжди вищий за курс покупця. Різниця між курсами продавця і покупця становить маржу.

Крос-курс – це курс, отриманий розрахункове з курсів двох валют до третьої. Або це – котирування двох іноземних валют, жодна з яких не є національною валютою учасника угоди, який встановлює курс. Наприклад, курс американського долара до євро, встановлений Національним банком України.

Спот-курс – обмінний курс продажу чи купівлі, який використовується для валютних операцій без будь-якої попередньої угоди для здійснення майбутньої купівлі чи продажу.

Плаваючий курс – курс, що визначається на валютному ринку під впливом попиту та пропозиції. Існує декілька режимів плаваючих валютних курсів.

У міжнародній торгівлі валютний курс прямо пов'язаний з рухом товарів і послуг. У цій галузі валюта, виконуючи функцію міри вартості, набуває того курсу, який заведено називати *паритетним курсом*. Цей паритет базується на припущенні, що у міжнародній торгівлі той самий товар має в усіх країнах однакову ціну, якщо вона обчислюється в тій самій валюті. Тобто йдеться про ситуацію, коли товар виробляється в кожній з країн (і в той самий час) й у кожній з них він коштує однаково.

2. Валютна система та її основні види

Валютна система являє собою державно-правову форму організації валютних відносин. Розрізняють національні, світову та регіональні валютні системи.

Національна валютна система – це форма організації валютних відносин країни, за допомогою яких здійснюються міжнародні розрахунки, утворюються та використовуються валютні кошти держави.

Національну валютну систему характеризують такі *основні елементи*:

- національна валютна одиниця;
- склад офіційних золотовалютних резервів;
- паритет валюти та механізм формування валютного курсу;
- умови конвертованості валюти;
- наявність чи відсутність валютних обмежень;
- порядок міжнародних розрахунків країни;
- організація валютного ринку країни та ринку золота;
- державні установи, що здійснюють валютне регулювання.

Міжнародна (регіональна) валютна система – це договірно-правова форма організації валютних відносин між групою країн.

Міжнародну (регіональну) валютну систему характеризують такі основні елементи:

- регіональна міжнародна розрахункова одиниця;
- спеціальний режим регулювання валютних курсів;
- загальні валютні фонди і регіональні кредитно-розрахункові установи.

Світова валютна система – це форма організації та регулювання валютних відносин, які закріплені в міжнародних угодах та обслуговують міжнародний рух товарів і факторів виробництва.

Світову валютну систему характеризують такі основні елементи:

- резервні національні та наднаціональні валюти;
- механізм валютних паритетів та курсів;
- умови взаємної конвертованості валют;
- обсяги валютних обмежень;
- форми міжнародних розрахунків;
- режим міжнародних валютних ринків та ринків золота;
- міждержавні валютно-кредитні організації, що регулюють валютні відносини у світовому господарстві.

Світова валютна система виникла в середині XIX ст. одночасно з розвитком міжнародних економічних відносин.

Функції світової валютної системи:

- 1) сприяння розвитку товарообмінних операцій;
- 2) установлення правил та механізмів для забезпечення оптимального співвідношення між національними грошовими відносинами;
- 3) сприяння у здійсненні розрахунків через систему фінансово-посередницьких закладів.

Головне завдання світової валютної системи:

- ефективне опосередкування платежів за експорт і імпорт товарів, капіталу, послуг та інших видів міжнародної діяльності;
- створення сприятливих умов для розвитку виробництва та міжнародного поділу праці;
- забезпечення безперебійного функціонування економічної системи вільного підприємництва.

3 Еволюція світової валютної системи

У своїй еволюції світова валютна система пройшла такі етапи: Паризька, Генуезька, Бреттон-Вудська та Ямайська валютні системи.

Перша міжнародна грошова система була введена в кінці XIX ст. і відома під назвою «золотого стандарту». Юридично вона була оформлена на Міжнародній конференції в Парижі в 1867 р.

Система золотого стандарту – це валютна система, в якій роль всезагального еквіваленту виконує золото, а в обігу функціонують золоті монети або грошові знаки, розмінні на золото.

Різновидами золотого стандарту є:

- *золотомонетний стандарт*, при якому банками здійснювалося вільне карбування золотих монет (він діяв до початку XX в);
- *золотослитковий стандарт*, при якому золото застосовувалося лише в міжнародних розрахунках (початок XX в – початок першої світової війни);
- *золотовалютний (золотодевізний) стандарт*, при якому поряд із золотом у розрахунках використалися й валюти країн, які входять у

систему золотого стандарту. Він відомий ще як Генуезський (1922 р. - початок другої світової війни).

Система золотого стандарту забезпечувала стабільність валютних курсів і стабільність платіжних балансів, чим сприяла розвитку міжнародної торгівлі. Разом з тим ця система продукувала неминучість болісних макроекономічних зрушень, пов'язаних зі змінами у попиту та пропонуванні іноземних валют, відновленням рівноваги платіжних балансів.

Система золотодевізного (доларового) стандарту (Бреттон-Вудська валютна система). Друга світова війна змінила міжнародне фінансово-економічне співвідношення між країнами та зумовила необхідність подальшого розвитку й модифікації золотого стандарту. У 1943 році були розроблені та опубліковані два плани щодо вдосконалення валютної системи: британський, підготовлений лордом Джоном М. Кейнсом, та американський, складений Генрі Вайтом, який і було взято за основу на Бреттонвудській конференції.

Конференція з валютних та фінансових питань відбулася у період з 1 по 23 липня 1944 року у Бреттон-Вудсі (США).

Основні положення цієї системи:

- світовими грошми вважалися золото і долар;
- скарбниця США зобов'язувалася обмінювати долари центральним банкам та урядовим установам інших країн за встановленим офіційним курсом 1934 року (35 доларів за тройську унцію – 31,1 г);
- прирівнювання валют і їх взаємний обмін здійснювалися на основі офіційно узгоджених співвідношень (валютних паритетів);
- паритети були стабільними, а їхня зміна могла відбутись тільки з дозволу Міжнародного валютного фонду при певних умовах;
- ринкові курси валют не повинні були відхилятися від фіксованих доларових паритетів у той чи інший бік більше, ніж на 1% (тобто усі валюти твердо прив'язувалися до долара);
- міждержавне регулювання здійснювалось головним чином через Міжнародний валютний фонд.

Органом валютного регулювання став Міжнародний валютний фонд (МВФ). Протягом майже трьох десятиріч ця система працювала ефективно.

У грудні 1971 року у Вашингтоні між провідними промислово розвиненими країнами було підписано Смітсонівську угоду. За цією угодою були переглянуті паритети провідних валют. Одні валюти були девальвовані, а інші – ревальвовані, були й валюти, паритет яких не змінився. Долар США, паритет якого не змінювався з 1934 року, було девальвовано на 7,9%. Офіційна ціна унції золота зросла з 35 до 38 доларів.

Система девізного стандарту (Ямайська валютна система). Основи нової світової валютної системи визначені багатосторонньою угодою країн-членів МВФ у 1976 р. у Кінгстоні (Ямайка). Основою цієї системи є плаваючі обмінні курси й багатовалютний стандарт. Перехід до гнучких обмінних курсів припускав досягнення *трьох основних цілей*:

- вирівнювання темпів інфляції в різних країнах
- рівноважування платіжних балансів

- розширення можливостей для проведення незалежної внутрішньої грошової політики окремими центральними банками.

Основні принципи Ямайської валютної системи наступні :

- базою валютної системи було проголошено міжнародну розрахункову одиницю – СДР, яка в перспективі мала стати основою паритетів і курсів валют і основним платіжно-розрахунковим засобом;
- окрім СДР країнам дозволялось встановлювати валютний паритет до будь-якої валюти, крім золота;
- було завершено демонетизація золота : відмінено офіційну ціну золота та золоті паритети, золото перестало бути мірою вартості та базою золотих паритетів. Але золото й далі використовувалося для формування фонду ліквідних активів з метою придбання резервних валют;
- було знято обов'язковість обмежень щодо офіційних валютних резервів;
- поняття «оборотна (конвертована) валюта» замінено терміном «валюта, що вільно використовується»(тобто ринкова валюта);
- країни отримали право вибору будь-якого режиму валютного курсу;
- узаконювався режим плаваючих валютних курсів замість фіксованих.

4. Міжнародні розрахунки і платіжний баланс

Міжнародні розрахунки - це грошові розрахунки між суб'єктами міжнародної діяльності, що пов'язані з рухом товарно-матеріальних цінностей і послуг у міжнародному обігу.

Суб'єкти міжнародних розрахунків:

- імпортери;
- експортери;
- банки, кредитні установи;
- держава;
- міжнародні організації;
- фізичні особи.

Існує три основні види організації міжнародних розрахунків:

- розрахунки через організацію кореспондентських відносин між комерційними банками;
- розрахунки через кореспондентські рахунки, що відкриваються в установах центральних банків. Як правило, це повні розрахунки, що виконуються індивідуально, на валовій основі, їх можна характеризувати як платежі бруто;
- розрахунки через клірингові установи. Це розрахунки, або платежі, нетто.

Для здійснення міжнародних розрахунків уповноважені банки використовують свій закордонний апарат (філії, відділення, дочірні банки) та кореспондентські відносини з іноземними банками.

Форма міжнародних розрахунків - це спосіб оформлення, передавання та оплати товаророзпорядчих і платіжних документів, що використовуються в

міжнародній практиці. Розрізняють низку форм міжнародних розрахунків, а саме такі: акредитиви, інкасо, авансові платежі, платіж на відкритий рахунок, банківський переказ, вексель, чек, пластикові картки.

Інкасо - це банківська розрахункова операція, згідно якої банк за дорученням свого клієнта отримує на базі розрахункових документів суми, сплачені покупцем за відвантажені товари чи послуги, та зараховує ці кошти на рахунок клієнта в банку. Розрізняють документарне інкасо (інкасо фінансових документів, які супроводжуються комерційними документами) та чисте (інкасо тільки фінансових документів).

Аванс - грошова сума або майнова цінність, що передається продавцеві покупцем до відвантаження товару чи навіть його виробництва в рахунок виконання зобов'язань за контрактом.

Платіж на відкритий рахунок - періодичні платежі покупця продавцю у встановлені строки. Контрагенти операції вводять відкриті рахунки, на яких обліковуються суми поточної заборгованості.

Банківський переказ - просте доручення комерційного банку своєму банку-кореспонденту сплатити відповідну суму на прохання та за рахунок клієнта іноземному партнеру з зазначенням способу відшкодування банку-платнику сплаченої ним суми. У формі банківського переказу здійснюються оплата інкасо, авансові платежі, перерахунки тощо.

Векселі, чеки, пластикові картки використовують як самостійні засоби платежу в комбінації з різними формами міжнародних розрахунків.

Чеки можуть виписуватися самостійно клієнтом і банком від імені клієнта. Вони переважно використовуються в разі виникнення перерахунків між контрагентами операції, за рекламації та штрафних санкцій, за погашення боргу, за остаточного розрахунку, для видачі готівки.

Чек - це письмова безумовна пропозиція чекодавця платнику здійснити платіж зазначеної суми власнику чека готівкою або в безготівковій формі. Для проведення міжнародних платежів неторгового характеру використовують дорожні чеки, єврочеки.

Дорожній чек - платіжний документ (наказ) сплатити зазначену на ньому суму його власнику.

Єврочек - чек у євровалюті, що виписується банком та сплачується в будь-якій країні-учасниці угоди «Єврочек».

Пластикова картка - це персоніфікований платіжний документ, що надає власнику можливість безготівкової оплати товарів і послуг, отримання готівки в банках і банкоматах.

У міжнародних розрахунках використовують прості та переказні *векселі*. *Простий вексель* - зобов'язання векселедавця сплатити кредитору певну суму у визначеному місці в зазначений термін. *Переказний вексель* (тратта) - це письмовий документ законодавчо встановленої форми, безумовний наказ кредитора позичальнику про сплату у вказаний строк визначеної суми названий у векселі третій особі чи пред'явнику.

Акредитив (згідно інструкції НБУ № 7 «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України», затвердженої постановою НБУ від 2 серпня

1996 р. № 204) - це форма розрахунків, за якої банк-емітент, за дорученням свого клієнта (заявника акредитиву), зобов'язаний здійснити платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги; надати повноваження іншому банку (банку-виконавцю) здійснити платіж.

Баланси міжнародних розрахунків у грошовій формі показують стан міжнародних відносин країни з іншим світом. Вони посідають важливе місце у системі економічних відносин, оскільки відображають перерозподіл суспільного продукту, масштаби, структуру і характер зовнішньоекономічної діяльності країни, її участь у світовому господарстві та міжнародному розподілі праці, віддзеркалюють її позиції на світових ринках фінансових та матеріальних активів.

Основними видами балансів міжнародних розрахунків є:

- розрахунковий баланс;
- баланс міжнародної заборгованості;
- платіжний баланс.

Розрахунковий баланс - це статистична таблиця, яка відображає співвідношення грошових вимог і зобов'язань даної країни щодо інших країн.

Платіжний баланс (balance of payments) - це:

- балансовий рахунок міжнародних операцій як вартісне вираження всього комплексу світогосподарських зв'язків країни у формі співвідношення надходжень та платежів;
- агреговане віддзеркалення економічних відносин країни з рештою світу протягом певного періоду;
- статистичний звіт, де у систематичному вигляді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції цієї країни з іншими країнами світу за певний проміжок часу.

Важливим принципом платіжного балансу є врахування відмінностей між резидентами і нерезидентами - учасниками торговельно-економічних і фінансових угод.

Існує два різні підходи до реєстрації операцій для статистики платіжного балансу. Це реєстрація угод на момент розрахунку і на момент операції. Складання платіжного балансу на момент розрахунку включає тільки угоди, пов'язані з готівковими платежами. Отже, у ньому враховуються тільки фактично здійсненні платежі і надходження. У разі застосування даного підходу не беруться до уваги операції, що здійснюються без готівкових розрахунків, а також надані й отримані кредити.

Підхід, що ґрунтується на операціях, забезпечує облік різних стадій закордонних операцій і відображає всі вимоги і зобов'язання країни до закордону, у тому числі й непогашені. Критерієм у даному разі є перехід власності від резидентів, і навпаки. Даний підхід дає повніше уявлення про операції між резидентами і нерезидентами.

Система розрахунків платіжного балансу унікальна в тому плані, що вона хоч не показує безпосередньо, які процеси розвиваються добре, а які погано, або які явища їх викликають, зате показує, що відбувається насправді,

відображаючи реальні фінансові потоки між певною країною і зовнішнім світом, чим допомагає зробити власні відповідні висновки.

Методологія складання платіжного балансу визначається за допомогою міжнародного стандарту - «Керівництво з платіжного балансу» ВРМ, що розробляється і періодично публікується МВФ. Останнє, п'яте видання Керівництва опубліковано у 1993 р., в якому і пропонується сучасна класифікація статей платіжного балансу.

А. Поточні операції

- Товари
- Послуги
- Доходи від інвестицій
- Інші послуги та доходи
- Приватні односторонні перекази
- Офіційні односторонні перекази

Підсумок: А. Баланс поточних операцій

В. Прямі інвестиції та інший довгостроковий капітал

- Прямі інвестиції
- Портфельні інвестиції
- Інший довгостроковий капітал

Підсумок: А + В (відповідає концепції базисного балансу в США)

С. Короткостроковий капітал

Д. Помилки та пропуски

Підсумок: А + В + С + D (відповідає концепції ліквідності в США)

Е. Компенсуючі статті

Переоцінка золотовалютних резервів, розподіл і використання SDR (СПЗ).

Ф. Надзвичайне фінансування

Г. Зобов'язання, що складають валютні резерви іноземних офіційних органів

Підсумок: А + В + С + D + E + F + G (відповідає концепції офіційних розрахунків в США)

Н. Підсумкова зміна резервів

- SDR(СПЗ)
- Резервна позиція в МВФ
- Інші вимоги
- Кредити МВФ

Прийнята МВФ система класифікацій статей платіжного балансу використовується країнами — членами Фонду як основа національних методів класифікації. Однак платіжні баланси промислово розвинутих країн і країн, що розвиваються, суттєво різняться як за методикою складання, так і за змістом.

Схеми платіжних балансів, прийнятих сьогодні МВФ і ОЕСР, ураховують спільні риси, притаманні всім розвинутим країнам, і водночас дають змогу кожній країні вносити свої корективи.

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність понять «валюта», «валютний курс», «конвертованість валют».
2. Розкрити сутність поняття валютної системи та охарактеризувати її основні види.
3. Дайте визначення поняттям «світова валютна система», «національна валютна система». Які їхні основні елементи?
4. Основні принципи Бреттон-Вудської валютної системи.
5. Чому присвячена Смітсонівська угода?
6. Основні принципи Ямайської валютної системи.
7. Що таке демонетизація золота? Коли і чому сталася остаточна демонетизація золота?
8. Види міжнародних розрахунків.
9. Сутність і структура платіжного балансу країни.

Тема 12 Міжнародні кредитні відносини

План

1. Міжнародний кредит та його роль в міжнародних економічних відносинах.
2. Форми та види міжнародного кредиту.
3. Світовий ринок позичкових капіталів.
4. Проблема заборгованості та можливі шляхи її розв'язання.

1. Міжнародний кредит та його роль в міжнародних економічних відносинах

Міжнародний кредит становить елемент *світового ринку позичкових капіталів*, що охоплює сукупність попиту та пропозиції на позичковий капітал позичальників і кредиторів різних країн і є механізмом акумуляції й розподілу фінансових ресурсів у світовому масштабі.

Міжнародне кредитування – це рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин, пов'язаний із наданням у тимчасове користування грошово-матеріальних ресурсів одних країн іншим на умовах платності, строковості, повернення.

Суб'єктами міжнародних кредитних відносин виступають приватні фірми, комерційні банки, кредитні організації, нефінансові заклади, держави та державні органи, а також регіональні міжнародні банки розвитку, міжнародні фінансові інститути.

До об'єктів міжнародного кредиту належать грошові кошти та товари, а також види підприємницької діяльності та послуг.

Міжнародний кредит бере участь у кругообігу капіталу на всіх його стадіях, опосередковуючи перехід його з однієї форми в іншу (грошову – у виробничу, виробничу в – товарну, а товарну – знову у грошову).

Значення міжнародного кредиту в розвитку світової економіки полягає в тому, що завдяки кредиту відбувається перерозподіл капіталів між країнами у відповідності до потреб і можливостей більш прибуткового застосування. Його

ефективність в умовах вільного переміщення аналогічна впливу вільної торгівлі або міграції праці на добробут нації.

Таким чином, мета міжнародного кредиту – отримання максимального відсотку чи підприємницького прибутку. Джерелом позичкового відсотка є додана вартість, що створюється у країні боржника.

2. *Форми та види міжнародного кредиту*

Форми та види міжнародного кредиту можна класифікувати за кількома головними ознаками, які характеризують окремі сторони кредитних відносин (табл. 12.1).

Строк позики найчастіше становить від 5 до 10 років, єврокредити зазвичай надаються на умовах «ролл овер». Це означає, що відсоткова ставка не фіксується на весь термін кредиту, а регулярно переглядається (кожні 3 або 6 місяців) у відповідності до змін вартості позикових коштів на міжнародному грошовому ринку.

Протягом останніх десятиріч на світовому ринку позикових капіталів активно розвиваються новітні форми руху позичкового капіталу, зокрема факторинг, форфейтинг, лізінг,

Факторинг – це операція з продажу зарубіжних рахунків до отримання постачальниками експортної продукції комерційним банкам або спеціалізованим компаніям. Факторинг може здійснюватися з правом регресу і без нього. Факторинг з правом регресу означає, що за невиконання умов угоди фінансова організація, яка купила рахунки, може відшкодувати збитки з компанії, що продала їх. Однак зазвичай факторинг зарубіжних рахунків до отримання здійснюється без права регресу.

Таблиця 12.1 – Класифікація форм міжнародного кредиту

Критерій класифікації	Форми
1	2
За призначенням	<ul style="list-style-type: none"> – зв'язаний – кредит, що має чітко визначений цільовий характер, закріплений в угоді про кредит. – фінансовий, який використовується на будь-які інші цілі (прямі капіталовкладення, будівництво, придбання цінних паперів, погашення зовнішньої заборгованості, валютна інтервенція тощо); – «проміжний» – призначений для обслуговування змішаних форм вивозу капіталу, товарів та послуг, наприклад, у вигляді підрядних робіт (інжиніринг).
За терміном	<ul style="list-style-type: none"> – Короткостроковий – до 1 року; – Середньостроковий – від 1 року до 5 років; – Довгостроковий – більше ніж 5 років.

Продовження таблиці 12.1

1	2
За формою кредитування	<ul style="list-style-type: none"> – товарний, котрий експортери надають своїм покупцям у вигляді відстрочки платежу; – валютний, що надається банками у грошовій формі.
За валютою позики	<ul style="list-style-type: none"> – у валюті країни-позичальника; – у валюті країни-кредитора; – у валюті третьої країни або в міжнародній розрахунковій одиниці.
За кредитним забезпеченням	<ul style="list-style-type: none"> – без заставний; – заставний – забезпеченням слугують товари чи нерухомість, реалізація яких дозволяє кредитору, в разі невиконання боржником своїх зобов'язань, отримати відповідну компенсацію; – бланковий – видається боржнику під його зобов'язання (вексель) погасити кредит у відповідний термін.
За суб'єктом надання кредиту (кредитором)	<ul style="list-style-type: none"> – приватний, що надається фірмами (комерційне кредитування); – банківський, який надається банками, часом посередниками (брокерами); – офіційний (урядовий, міжнародних та регіональних валютно-кредитних та фінансових організацій); – змішаний, в якому беруть участь приватні підприємства та держава.
За умовами розрахунку за кредит	<ul style="list-style-type: none"> – з фіксованою ставкою відсотка; – ролловерний; – пільговий; – безкоштовний.

Особливості факторингу: приймаються вимоги угод до 1 року, немає обмежень щодо суми; використовуються в основному на внутрішньому ринку; можливий регрес вимог на покупця; використовується широке коло валют; не завжди потребуються додаткові гарантії.

Форфейтинг – це купівля банком-форфейтором на повний строк і за заздалегідь встановленими умовами векселів, інших боргових і платіжних документів. Банк бере на себе ризик несплати боргових зобов'язань і збирає за це фіксовану в договорі тверду облікову ставку-премію (Forfeit). Джерелом коштів для банків, що беруть участь у форфейтингових операціях, слугує ринок євровалют.

Лізинг – це кредитування у формі оренди устаткування, автомобілів, суден, літаків тощо строком від 3-х до 15 років. Лізинг включає в себе цілий пакет послуг: монтаж, забезпечення запасними частинами, технічне обслуговування, страхування тощо. Часто лізингові угоди укладаються одночасно з фрахтовим договором, що гарантує зайнятість судна чи літака

протягом тривалого часу. Після закінчення лізингової угоди орендар може придбати орендоване майно за залишковою вартістю.

Закріплення за різними країнами статусу позичальників чи кредиторів визначається, з одного боку, наявними виробничими потужностями та дефіцитом внутрішніх фінансових ресурсів, а з другого - відносним їх надлишком та відсутністю сфер найприбутковішого вкладення.

Визначити роль і місце міжнародного кредиту в розвитку сучасних світогосподарських процесів можна через розкриття його функцій, всебічно та детально проаналізувавши кожну з них. До основних функцій, які виконує міжнародний кредит у світовому господарстві, належать:

- забезпечує перерозподіл матеріальних і фінансових ресурсів між країнами;
- дозволяє більш ефективно використовувати фінансові і матеріальні ресурси;
- сприяє нагромадженню матеріальних і фінансових ресурсів з метою їх більш раціонального використання в майбутньому;
- прискорює процес реалізації товарів, розширює границі міжнародної торгівлі;
- забезпечує володіння найважливішими методами конкурентної боротьби на світовому ринку;
- сприяє рішенню програм структурної перебудови економіки окремих країн;
- знижує платоспроможність країн-позичальників і підвищує рівень їхньої заборгованості кредиторам.

У розвитку світового господарства міжнародний кредит відіграє важливу роль, сприяючи розвитку продуктивних сил та розширенню масштабів торгівлі. Водночас він може призводити і до негативних наслідків, викликаючи диспропорції в економіці країн-кредиторів. Надмірне залучення міжнародних кредитів та їх неефективне використання підриває платоспроможність позичальників внаслідок сплати величезних відсотків за кредит. Зовнішня заборгованість для багатьох країн стала причиною призупинення їх економічного зростання.

Ефективність кредиту досягається за умови:

- вільного переміщення капіталу;
- стабільності й передбачуваності розвитку світової економіки;
- виконання позичальниками своїх зобов'язань, повної оплати своїх боргів.

Сучасний стан міжнародного кредитування можна розцінювати як гостру кризу – настала пора недовіри між учасниками кредитних відносин, позичальники виявились неспроможними відповідати за зобов'язаннями, і найбільші інституції-кредитори часто опиняються перед загрозою неповернення своїх коштів.

Досконалість кредитного ринку підривається факторами, що спричиняють кризу заборгованості – одну з найактуальніших міжнародних економічних проблем. У випадку анулювання боргу боржником (default)

неможливо домогтися виплат за зобов'язаннями, якщо боржником є суверенний уряд. Такі борги безумовно призводять до зниження ефективності міжнародного кредиту.

3. Світовий ринок позичкових капіталів

Під світовим ринком позичкових капіталів розуміють грошові відносини, які складаються в процесі купівлі-продажу фінансових активів під впливом попиту і пропозиції на позичковий капітал з боку різних країн.

Світовий ринок позичкових капіталів – комплексне й багатофункціональне утворення, що охоплює різноманітні ринки і складається з багатьох інститутів.

Таким чином, *світовий ринок позичкових капіталів* – це сукупність попиту та пропозиції на позичковий капітал позичальників і кредиторів різних країн. Його основна мета – акумуляція і перерозподіл фінансових ресурсів за допомогою посередників.

Світовий ринок позичкових капіталів найчастіше характеризують за функціональною, інституціональною, географічною і валютною структурою.

З погляду функціональної структури виділяють грошовий ринок (сукупність попиту і пропозиції на короткостроковий позичковий капітал) та ринок капіталів (забезпечує здійснення довгострокових інвестицій домогосподарств, фірм та урядів). У свою чергу ринок капіталів поділяється на ринок банківських кредитів та ринок цінних паперів

Грошовий ринок – це частина ринку позичкових капіталів, на якому формуються попит та пропозиція капіталу, що функціонує в якості міжнародного купівельного і платіжного засобу. Він є ринком короткострокових операцій (у межах від декількох годин і приблизно до року), що функціонує переважно між банком і іншими кредитно-фінансовими інститутами.

Міжнародний ринок банківських кредитів – це сфера ринкових відносин, де здійснюється рух позичкового капіталу між країнами на умовах повернення та платності, формується попит та пропозиція.

На міжнародному ринку боргових цінних паперів обертаються фінансові інструменти, які засвідчують боргові відносини між кредитором і позичальником. Крім найбільш типового боргового інструмента - облігацій, сюди відносять і ринок середньострокових нот і деякі інші цінні папери. У структуру міжнародного ринку позичкових капіталів входить оборот короткострокових боргових зобов'язань (строк погашення від 1 дня до 1 року) і довгострокових боргових зобов'язань (строк погашення понад 1 рік).

За інституціональною структурою світовий ринок позичкових капіталів включає такі складові як:

- вкладники (суб'єкти ринку, чий кошти акумулюються: населення, приватні фірми, банки, страхові компанії, пенсійні фонди та ін.);
- позичальники (споживачі капіталу: ТНК, державні установи, приватні фірми, міжнародні та регіональні організації);

- посередники (акумулятори й постачальники капіталу: транснаціональні банки, фінансові компанії, фондові біржі, центральні та зовнішньоекономічні банки країн, міжнародні та національні фінансово-кредитні установи тощо).

Валютна структура світового ринку позичкових капіталів характеризується часткою різних валют, в яких здійснюються фінансові операції на ньому.

За видами ринку виділяють:

Національний ринок валюти - використання позичальниками і кредиторами національної валюти даної країни.

Міжнародний ринок валюти – сукупність національних ринків валюти. Він характеризується використанням національної валюти і міжнародної колективної валюти.

Євроринок валюти – відносини між позичальниками і кредиторами з приводу використання коштів у валютах, що функціонують як позичковий капітал поза країною їхнього походження. Виявляється у використанні доларів США за їхніми межами й аналогічно інших валют (євродолар, євройена, єврофранк).

Географічна структура світового ринку позичкових капіталів відбиває рух капіталу між країнами, групами країн, регіонами світу переважно через міжнародні фінансові центри.

Провідні імпортери капіталу на світовому кредитному ринку – промислово розвинуті країни, при цьому доля країн ОЕСР складає 86%. Найбільший позичальник – США, на другому місці Великобританія. Найбільші в світі кредитори – Японія та Швейцарія. В останні десятиріччя ростуть позики країн, що розвиваються, основними позичальниками є «нові індустріальні країни» Південно-Східної Азії, Китай, Бразилія, Аргентина.

Основна частина міжнародних кредитних операцій відбувається в міжнародних фінансових центрах. Провідними світовими центрами є Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Париж, Люксембург. Значно підвищили свій вплив на міжнародний рух капіталу Гонконг, Сінгапур, Цюрих, Франкфурт-на-Майні. З'явилися і нові фінансові центри, такі як Бахрейн, Панама. Усі без винятку центри діють скориговано і виступають як частка єдиного світового ринку капіталів.

4. Проблема заборгованості та можливі шляхи її розв'язання

Зовнішній борг країни (external debt) – фінансові зобов'язання держави (зовнішні позики та несплачені за ними відсотки) перед зовнішніми кредиторами (міжнародними валютно-кредитними організаціями, а також урядами, центральними та приватними банками інших країн та ін.), які підлягають сплаті у встановлені терміни.

Зовнішній борг містить такі складові:

1) заборгованість за позиками, наданими міжнародними організаціями економічного розвитку;

2) заборгованість за позиками, наданими закордонними органами управління;

3) заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками;

4) заборгованість, віднесена до інших категорій.

Зобов'язання по обслуговуванню зовнішнього боргу виконуються або за рахунок експортної виручки і скорочення імпорту, або шляхом нових позик за кордоном. Для вирішення проблеми заборгованості країни були вимушені брати нові позики, а також – звернутися за допомогою до стабілізаційної програми МВФ, умови якої включають 4 компоненти:

1) відміна або лібералізація валютного та імпортного контролю;

2) зниження обмінного курсу місцевої валюти;

3) жорстка внутрішня антиінфляційна програма (контроль за кредитами банків, за видатками державного бюджету, за дефіцитом державного бюджету, за ростом заробітної плати, зняття контролю за цінами);

4) стимулювання іноземних інвестицій і відкриття економіки країни світовому господарству.

Боргова криза справляє негативний вплив не лише на загальну економічну ситуацію і показники економічного зростання країн, що розвиваються, а й на стан фінансово-банківської системи світу в цілому.

Для аналізу стану *зовнішньоекономічної заборгованості країни* використовують спеціальні індикатори:

- *коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу* – відношення платежів по обслуговуванню зовнішньоекономічної заборгованості до доходу від експорту товарів та послуг. Декілька років тому ситуація при коефіцієнті 0,2 вважалася критичною, але у зв'язку з появою великої групи країн з коефіцієнтом вищим за 1 (в основному країни Латинської Америки) цей стандарт підвищився до 0,5;
- *відношення зовнішнього боргу до ВВП країни*. Критичним рівень цього показника – 0,5 (50 %);
- *відношення зовнішнього боргу до бруutto-експорту товарів та послуг*. Значення 1,5 свідчить про кризу зовнішньоекономічної заборгованості;
- *відношення щорічного приросту зовнішнього боргу щодо змін у чистому експорті*. Критичний рівень – 0,3.

Економічно відсталі країни закликають до встановлення нового міжнародного економічного порядку. Реально ж кредитори ідуть на реструктуризацію боргу.

Реструктуризація боргу – це переоформлення боргових зобов'язань, по яких настав або прострочено строк платежу. У це поняття входять:

1. Реструктуризація боргу по лінії Паризького і Лондонського клубів. Вона найбільш значуща для державних боргів і відбувається за загальною угодою країн-кредиторів.

Список учасників Паризького клубу може змінюватись, однак у ньому присутні головні кредитори. Головне завдання зустрічей у Паризькому клубі – створити сприятливі умови для повернення боргів.

Паризький клуб утворено в 1956 р. як неформальну організацію урядів країн – кредиторів для розв'язання проблеми заборгованості. Клуб здійснює нагляд за процесом сплати боргів і веде переговори з країнами-боржниками з питань реструктуризації боргів. Членами Клубу є переважно розвинуті країни Організації Економічного співробітництва.

Лондонський клуб – неурядова організація, яка об'єднує майже 600 найбільших приватних банків-кредиторів. Банки - члени Клубу укладають з урядом країни-боржника угоду про умови погашення боргу, його реструктуризації. Угода про реструктуризацію можлива тільки в тому випадку, якщо країна-боржник приймає програму МВФ зі структурного керування своєї економіки, причому її виконання жорстко контролюється.

Таким чином, процес міжнародної міграції капіталу має різні форми реалізації на практиці і відображає стратегічні цілі провідних держав світового господарства, що активно приймають участь у всіх формах МЄВ. Участь країни у різних формах міжнародної міграції капіталу відображає рівень інтеграції даної країни у світовому господарстві.

Міжнародна міграція капіталу об'єктивно веде до укріплення зовнішньоекономічних, політичних зв'язків країн у світовому господарстві, зростання їх взаємозв'язків та взаємозалежності, а також до збільшення економічного та технічного потенціалу країн, до росту добробуту окремих національних економік у світовому господарстві у цілому.

Питання для самоконтролю

1. В чому полягають роль та функції позичкового капіталу в сучасній міжнародній економіці?
2. Дайте визначення поняття «міжнародний кредит».
3. Охарактеризуйте основні форми міжнародного кредиту.
4. Дайте характеристику міжнародного лізингу.
5. Дайте порівняльну характеристику форфетингу і факторингу.
6. Дайте визначення міжнародного ринку позикових капіталів. Охарактеризуйте його основні сегменти.
7. Якою інституційною структурою забезпечується рух позичкового капіталу?
8. Охарактеризуйте географічну структуру світового ринку позичкового капіталу.
9. Які елементи включає функціональна структура ринку позичковоо капіталу. Охарактеризуйте їх.
10. Що являють собою міжнародні фінансові центри?
11. Що таке зовнішній борг? Визначте причини світової кризи заборгованості.
12. Якими кількісними і якісними показниками оцінюється ступінь кризи зовнішньої заборгованості для тієї чи тієї країни?

Тема 13 Міжнародна економічна інтеграція

План

1. Міжнародна економічна інтеграція: сутність, передумови, цілі, ефекти від інтеграції.
2. Етапи міжнародної економічної інтеграції.
3. Основні сучасні інтеграційні угруповання.
4. Етапи Європейської інтеграції.

1. Міжнародна економічна інтеграція: сутність, передумови, цілі, ефекти від інтеграції

Економічна інтеграція є наслідком поглиблення міжнародного територіального поділу праці. На певному етапі розвитку цього процесу економічні стосунки між країнами світу характеризуються вже не тільки торговельними, але й тісними виробничими, фінансовими зв'язками. Економічна інтеграція – це процес зближення національних економік шляхом утворення єдиного економічного простору для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, робочої сили через національні кордони.

Регіоналізація – це поглиблення міжнародних зв'язків на компактному просторі, що зветься регіоном. Регіон характеризується не тільки близьким розташуванням країн одна до одної, але й спільністю природних, історичних, економічних, політичних, культурних умов. Такі умови, наприклад, наявні в Західній Європі, що значно полегшує там процес економічної інтеграції. На регіональному рівні утворюються міждержавні угруповання, які мають характер інтеграційних об'єднань. Економічне згуртування є головною метою і чинником їх утворення, але часто цей процес підсилюється політичними, культурними й іншими умовами.

У широкому розумінні міжнародну економічну інтеграцію визначають і як відносини, і як процес. Інтеграцію в першому розумінні можна тлумачити як відсутність будь-якої форми дискримінації іноземних партнерів і кожній із національних економік. У такому плані міжнародна економічна інтеграція розглядається як найвищий рівень розвитку МЕН.

До передумов інтеграції належать: близькість рівня економічно розвитку та ступеню ринкової зрілості країн, що інтегруються; географічна близькість країн, що інтегруються, наявність у більшості випадків загального кордону та економічних зв'язків, що склалися історично; позитивний демонстраційний ефект, намагання прискорити ринкові реформи; не залишитися обабіч інтеграційних процесів.

До цілей інтеграції відносяться:

- 1) використання переваг економії масштабу;
- 2) створення благодійного зовнішньополітичного середовища;
- 3) вирішення завдань торговельної політики;
- 4) сприяння структурній перебудові економіки;
- 5) підтримання молодих галузей національної промисловості.

На макрорівні вирізняють *горизонтальну* і *вертикальну* інтеграцію.

Горизонтальна інтеграція виникає при злитті фірм, які виробляють подібні або однорідні товари з метою їх подальшої реалізації через спільну систему розподілу й отримання при цьому додаткового прибутку, і супроводжується виробництвом за кордоном товарів, аналогічних тим, що виробляються в країні базування.

Вертикальна інтеграція передбачає об'єднання фірм, які функціонують у різних виробничих циклах. Розрізняють три форми вертикальної інтеграції:

- 1) інтеграція «вниз» (наприклад, приєднання заводу-виробника сировини чи напівфабрикатів до компанії, яка веде головне виробництво);
- 2) виробнича інтеграція «вгору» (наприклад, придбання сталеплавильною компанією заводу, що виробляє металоконструкції);
- 3) невиробнича інтеграція «вгору», що включає сферу розподілу.

На макрорівні розглядають такі основні форми міжнародної регіональної економічної інтеграції: зона преференційної торгівлі; зона (асоціація) вільної торгівлі; митний союз, спільний ринок, економічний та політичний союзи

Інтеграційні утворення будуються з метою використання переваг об'єданого ринку, утворення сприятливих зовнішніх умов для національного розвитку, зміцнення позицій країн, які беруть участь в економічних питаннях, обміну досвідом економічних реформ і підтримки національної промисловості і сільського господарства.

Ефекти від інтеграції носять як позитивний, так і негативний характер.

Негативна інтеграція – усунення різних інструментів міжнародної економічної політики.

Позитивна інтеграція – додаткові заходи для усунення неузгодженостей, які можуть існувати між митами та податками в різних країнах.

Інтеграція призводить до виникнення в економіці двох видів **ефектів** – статичних і динамічних. Такого висновку дійшов канадський учений Д. Вайнер, порівнявши торгівлю між країнами до утворення ними митного союзу і після утворення.

Ефект створення торгівлі полягає в тому, що після утворення митного союзу і скасування імпортного мита може виникнути ситуація, коли зарубіжний товар з країн об'єднання стає дешевшим від місцевого, і споживач придбає імпортний товар замість вітчизняного. Виникає імпортний товарний потік, а, отже, ефективніше використовуються ресурси інтеграційного об'єднання.

Ефект відхилення торгівлі протилежний ефекту створення торгівлі. Країни, що не увійшли до митного союзу, можуть ефективніше використовувати фактори виробництва, і ціна на їх товар буде нижчою за ціну аналогічного товару країн інтеграційного об'єднання. До утворення союзу споживачі купували цей вигідніший для них товар. Але після скасування імпортного мита усередині союзу і встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу вигіднішим стає придбання товару, виготовленого в межах об'єднання. Переорієнтація місцевих споживачів на ці товари призведе до зникнення імпортного товарного потоку з третіх країн.

Динамічні ефекти – це економічні наслідки, що виявляються після того, як інтеграція набере силу, на пізніших стадіях розвитку. Це, наприклад, конкурентна боротьба виробників країн об'єднання, що веде до обмеження зростання цін, поліпшення якості товарів, створення і впровадження нових технологій.

До безперечних вигад інтеграції відносяться приплив іноземних інвестицій, доступ до технологій і ресурсів об'єднання, формування місткого ринку, спільне рішення складних соціальних проблем, захист від конкуренції, прискорення науково-технічного прогресу та економічного зростання.

2. Етапи міжнародної економічної інтеграції

Зона преференційної торгівлі. Зона преференційної торгівлі початкова стадія інтеграційних процесів. Країни такого угруповання лібералізують торговельні відносини між собою, усуваючи перепони в торгівлі деякими (але не всіма) товарами та послугами. На цій стадії ще не відпрацьовано єдиний механізм оподаткування при перетині товаром кордону, діють різні митні правила тощо. На цій стадії сьогодні перебуває переважаюча більшість регіональних інтеграційних угруповань світу, в тому числі СНД. Досить часто преференційні угоди не вважають самостійним етапом розвитку міжнародної економічної інтеграції, визначаючи їх як підготовчий етап.

Зона вільної торгівлі. При утворенні зони вільної торгівлі всі бар'єри на шляху торгівлі товарами і послугами усунені. В ньому не допускаються ніякі дискримінаційні податки, квоти, тарифи, інші торговельні бар'єри. Інколи зони вільної торгівлі створюються для певного класу товарів і послуг. Головною їх рисою є те, що кожна країна продовжує проводити свою власну політику стосовно до країн, що не є членами угоди про створення зони вільної торгівлі.

Митний союз. Митний союз, як і зона вільної торгівлі, усуває бар'єри в торгівлі товарами серед країн-учасниць. Але крім цього, митний союз передбачає спільну торговельну політику стосовно до країн, що не входять до митного союзу. Звичайно це проявляється при прийнятті зовнішнього тарифу (мита), за допомогою якого імпорт з країн, що не входять у митний союз, обкладається однаковим митом при продажу товарів будь-якій країні - учасниці митного союзу. Доходи від тарифів потім розподіляються між учасниками митного союзу згідно з певними встановленими пропорціями.

Спільний ринок. Як і митний союз, спільний ринок не має торговельних бар'єрів і характеризується спільною зовнішньоторговельною політикою. Крім того, у спільному ринку мобільними є чинники виробництва між країна-ми-учасницями. Обмеження на імміграцію, еміграцію та переливання капіталу через кордони усунені. Чинник мобільності дозволяє більш ефективно використовувати працю, капітал і технологію. Таким чином, у спільному ринку починається інтеграція безпосередньо у сфері виробництва, що змушує членів спільного ринку тісно співпрацювати у грошовій, податковій (фіскальній) політиці і в політиці зайнятості.

Економічний і валютний союз. Економічний і валютний союз вимагає не лише інтеграції у сфері зовнішньоторговельної і виробничої діяльності, але й

інтеграції економічної політики. Країни - учасниці економічного союзу на доповнення до вільного переміщення товарів, послуг, чинників виробництва повинні гармонізувати грошово-кредитну політику, оподаткування та державні витрати. Крім того, учасники економічного союзу повинні використовувати спільну валюту. Фактично останнє може бути реалізоване створенням систем фіксованих валютних курсів. Формування економічного союзу вимагає від держав відмови від значної частини їх національного суверенітету.

3. Основні сучасні інтеграційні угруповання

Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА). Була підписана Угода між США, Канадою й Мексикою про Північноамериканську асоціацію вільної торгівлі, яка вступила в силу 1 січня 1994 р. Припускає поступову ліквідацію тарифних і нетарифних обмежень у взаємній торгівлі й заходи, які полегшують взаємні капіталовкладення а також передбачає порядок урегулювання торговельних конфліктів між його учасниками. У рамках НАФТА поки не створені спеціальні органи, які регулюють співробітництво, аналогічні існуючим в ЄС (Комісія, Суд, Парламент і т.д.).

Провідну роль у розвитку інтеграції на північноамериканському просторі, безумовно, належить США, які протягом багатьох років через свої компанії активно впроваджувалися в економіку сусідів. У період гнітючої переваги американської економіки на континенті, беззаперечного лідерства на світових ринках США не занадто мали потребу в розвитку інтеграційних процесів на своєму континенті. Зміна обстановки у світі об'єктивно поставила перед ними таке завдання.

Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ) була утворена Австрією, Великобританією, Данією, Норвегією, Португалією, Швейцарією, Швецією 1960 р. на Стокгольмській конференції. 1970 р. до ЄАВТ вступила Ісландія, а 1986-го - Фінляндія, яка з 1961 р. була її асоційованим членом. У зв'язку з вступом до ЄС з ЄАВТ вийшли Великобританія і Данія (1973 р.), а також ЄС функціонують практично в режимі вільної торгівлі, а з 1992 р. Португалія (1986 р.). Слід ще раз зазначити, що з 1972-1973 рр. країни ЄАВТ і поглиблюються їх торговельно-економічні зв'язки у рамках європейського простору. З 1995 р. Австрія, Фінляндія та Швеція стають членами Європейського союзу, а Норвегія, Швейцарія, Ісландія - його асоційованими членами. На сьогодні ЄАВТ фактично переживає період розпаду у зв'язку з бажанням країн-членів ЄАВТ приєднатися до Європейського Союзу.

У 1967 році у Південно-Східній Азії була утворена *Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН)* у складі Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду, Філіппін і Брунею. У 1995 році до неї увійшов В'єтнам. Країни АСЕАН керуються перевагами відкритого регіоналізму, який передбачає односторонню лібералізацію торгівлі на основі принципу найбільшого сприяння. Мета Асоціації полягає в розвитку економічного, соціального, культурного і політичного співробітництва.

Перспективи розвитку економічної інтеграції в Східній Азії в значній мірі пов'язують зі створенням організації *Азіатсько-Тихоокеанського економічного*

співробітництва (АТЕС). Азіатсько-Тихоокеанське співробітництво (АТЕС) - це міжурядова організація, яка поєднує 21 державу регіону.

АТЕС було створено в 1989 р. за пропозицією Австралії з метою розвитку економічного співробітництва в басейні Тихого океану. Спочатку в неї входили 12 країн: Австралія, Бруней, Канада, Індонезія, Японія, Малайзія, Нова Зеландія, Філіппіни, Сінгапур, Південна Корея, Таїланд і США. У наступні роки до них приєдналися Китай, Гонконг (Сянган), Тайвань, Мексика, Чилі, Папуа - Нова Гвінея, а в 1998 р. - В'єтнам, Перу й Росія.

АТЕС формально має консультативний статус, однак у рамках його робочих органів визначаються регіональні правила ведення торгівлі, інвестиційної й фінансової діяльності, проводяться зустрічі галузевих міністрів й експертів з питань співробітництва в тих або інших областях.

Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ) – торговельно-економічна організація, створена в 1981 р. за «Договором Монтевідео-80» замість Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛАВТ), що діяла з 1961 р. Учасниками ЛАІ є: Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі, Еквадор. У рамках ЛАІ зберігається розподіл на три субрегіональні угруповання: договір басейну Ла-Плати; Андський пакт; Амазонський пакт.

Деякі країни є одночасно і членами інших регіональних угруповань.

Система керування ЛАІ представлена вищим органом – Радою міністрів (штаб-квартира в Монтевідео, Уругвай).

Внутрішньозональна торгівля і регіональна інтеграція ЛАІ здійснюються шляхом укладання регіональних і субрегіональних, а також функціональних (двосторонніх і багатосторонніх) угод, що передбачають конкретні заходи для торгівлі і змитних питань. Договірні відносини можуть поширюватися не тільки на питання торгівлі, але і на співробітництво в сфері промисловості і сільськогосподарського виробництва, транспорту, валютно-фінансових відносин і т. п.

«Меркосур» – зона вільної торгівлі, що виникла в 1995 р. як союз чотирьох країн Латинської Америки – Бразилії, Аргентини, Уругваю і Парагваю. Улітку 1996 р. до складу блоку увійшла Болівія. На країни «Меркосур» припадає приблизно 68,6% території Латинської Америки, 51% населення регіону, 60% загального ВВП. За сукупним обсягом ВВП «Меркосур» займає четверте місце у світі після ЄС, НАФТА, АТЕС.

Договором про створення МЕРКОСУР, підписаним в 1991 р., передбачалося скасування в перспективі всіх мит і тарифних обмежень у взаємній торгівлі між чотирма країнами встановлення єдиного митного тарифу відносно третіх країн, вільний рух капіталу й робочої сили, координація політики в області промисловості, сільського господарства, транспорту й зв'язку, узгодження стратегії у валютно-фінансовій сфері.

Карибське співтовариство та Карибський спільний ринок, КАРИКОМ, створено у 1973р., на сучасному етапі представляє спільний ринок. В інтеграційне угруповання входять 13 країн Карибського басейну, зокрема Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Домініка, Гренада,

Гайана, Ямайка, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Лусія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Тринідад і Тобаго. Країни-учасниці розширили співробітництво, поставивши за мету досягнення повної економічної інтеграції. Планом передбачається вільне переміщення в регіоні товарів і капіталу, вироблення єдиних зовнішніх тарифів, перегляд правил визначення походження товарів, гармонізація інвестиційних стимулів, координація політики розвитку торгівлі і бізнесу, а також фінансової політики, створення кредитно-грошового союзу.

Економічне співтовариство держав Західної Африки (ЕКОВАС) засноване в 1975 р. Членами ЕКОВАС є: Бенін, Буркіна-Фасо, Гана, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Кабо-Верде, Мавританія, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того і Кот д'Івуар.

Цілями організації проголошені: розвиток всебічного економічного співробітництва; мобілізація природних ресурсів; вирівнювання рівнів розвитку країн регіону; поетапне створення протягом 15 років африканського загального ринку; проведення спільної економічної політики, координація планів розвитку держав-членів.

Митний і економічний союз Центральної Африки (ЮДЕАК) було створено у результаті підписання угоди про створення організації в 1964 р. у м. Браззавіль (Конго), що набрала сили 1 січня 1966 р. Країни-члени ЮДЕАК: Габон, Камерун, Конго, ЦАР, Чад, Екваторіальна Гвінея (з 1983 р.).

4. Етапи Європейської інтеграції

Історично першим і найбільш зрілим інтеграційним об'єднанням є **Європейський союз**, який пройшов всі стадії розвитку від зони вільної торгівлі і митного союзу до економічного союзу. На першому етапі об'єднання мало назву Європейське економічне співтовариство. 1954 р. Бельгія, Нідерланди і Люксембург запропонували створити Спільний ринок, а 1956 р. міжурядова конференція (Венеція) підготувала проекти створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євроатом). У 1957 році було підписано Римський договір про створення ЄЕС і Євроатому був підписаний 1957р. і набув чинності з 1958р. На цьому етапі було скасовано мита і кількісні обмеження на взаємну торгівлю, встановлено загальний митний тариф відносно третіх країн.

Римським договором передбачалося ліквідувати всі національні бар'єри на шляху вільного руху товарів, послуг, капіталів та робочої сили між країнами-учасниками і перейти до вироблення спільної зовнішньоекономічної, сільськогосподарської і транспортної політики.

На другому етапі (середина 70-х - середина 80-х рр.) ЄС вдалося прийняти програму європейського валютного співробітництва, створити механізм зовнішньополітичних консультацій. Негативні тенденції, які все-таки виявилися, привели в цей період до серйозної кризи західноєвропейської економічної інтеграції.

Злиття трьох співтовариств (ЄОВС, ЄЕС, Євроатому) в Єдине Європейське Співтовариство сталося 1967 р., у 1968 р. було утворено Митний союз країн ЄС з відповідними угодами про таке:

- - відміну митних податків і зняття кількісних обмежень;
- - введення єдиного митного тарифу для інших країн;
- - проведення єдиної зовнішньоторговельної та аграрної політики.

1972 р. підписується Паризька угода у верхах про поетапне створення валютно-економічного та політичного союзу. З 1973 р. діє угода про вільну торгівлю між ЄЕС і ЄОВС, з одного боку, і країнами Європейської асоціації вільної торгівлі - з іншого. Цього ж року до Співтовариства вступають Великобританія, Данія, Ірландія.

Третій етап (друга половина 80-х - початок 90-х рр.) - етап подальшого розширення складу Співтовариства. В 1986 р. приєднання Іспанії й Португалії привело до загострення раніше існуючих міждержавних диспропорцій. Разом з тим саме цей період характеризується новими імпульсами в розвитку західноєвропейської інтеграції, пов'язаними насамперед із прийняттям Єдиного Європейського Акту (ЄЄА). Центральним положенням ЄЄА з'явилася зафіксована в ньому ціль створення єдиного економічного простору, у якому різні країни - члени ЄЕС становили б єдиний господарський організм. Із прийняттям ЄЄА підсилюються інтеграційні процеси країн-членів Співтовариства в області мікро- і макроекономіки, політики й права, науки й екології, регіонального розвитку, соціальних відносин.

На основі Єдиного Європейського акта, а також підписаного в 1985 р. документа «White Paper» про програму створення внутрішнього ринку країни, ЄС ліквідував бар'єри, що залишилися, на шляху пересування товарів і факторів виробництва. Найбільш великим досягненням інтеграційного процесу в цей період стало прийняття і реалізація Програми створення до кінця 1992 р. єдиного внутрішнього ринку ЄС

На початку 90-х рр. країни-члени ЄС практично завершили створення основ єдиного ринку й наблизилися до формування валютно-економічного й політичного союзів.

Четвертий етап – створення економічного союзу (з 1993 р. по теперішній час). Посилення політичної інтеграції і форсований розвиток валютного союзу на основі підписаного на початку 1992 р. у голландському місті Маастрихті договору про ЄС (набрав сили з 1 листопада 1993 р.). Для цього було заплановано пройти три етапи:

1-й етап – 1990 – 1993 рр. – валюти всіх країн включаються в спільне плавання в рамках європейської валютної системи й усуваються валютні обмеження;

2-й етап – 1994 – 1998 рр. – створюється Європейський валютний інститут і підсилюється координація макроекономічної політики;

3-й етап – з 1999 р. – взаємна фіксація курсів валют, уведення єдиної валюти і створення Єдиного європейського ЦБ.

На етапі економічного і валютного союзу (з 1993 р. по теперішній час) свобода внутрішнього інтеграційного пересування товарів і факторів

виробництва доповнюється узгодженням економічної політики, форсованим розвитком валютних відносин. Створено Європейський Союз, а з січня 2002 року введена єдина валюта - євро.

З розвитком ЄС сформувалась відповідна інституційна структура наднаціонального регулювання, органами якої є Європейська рада, Європейське політичне співробітництво, Комісія ЄС, Рада ЄС, Європарламент. Економічна і соціальна рада, Суд і Контрольна палата ЄС

Інтеграційні відносини розвивались не лише углиб, але й вшир. В 1973 р. до ЄС приєдналися Англія, Данія, Ірландія, у 1981 - Греція, в 1986 - Португалія і Іспанія, у 1995 - Австрія, Фінляндія, Швеція. 1 травня 2004 року Євросоюз розширив свої межі. До нього вступили Угорщина, Польща, Кіпр, Мальта, Латвія, Литва, Естонія, Чехія, Словаччина, Словенія.

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність економічної інтеграції.
2. Що таке регіоналізація?
3. Які об'єктивні передумови є найважливішими для розвитку міжнародних інтеграційних процесів?
4. Визначте основні риси зони преференційної торгівлі.
5. Якими ознаками характеризується зона вільної торгівлі?
6. Дайте характеристику митному союзу як етапу міжнародної економічної інтеграції.
7. Визначте основні риси спільного ринку.
8. Якими ознаками характеризується економічний і валютний союз?
9. Охарактеризуйте позитивні й негативні ефекти від економічної інтеграції.
10. Визначте основні етапи формування Європейського Союзу.
11. Якими є основні цілі та напрями функціонування ЄС?
12. Які етапи включає поглиблення економічного і валютного союзу ЄС у відповідності з Маастрихтським договором?
13. Визначте цілі та функції НАФТА.
14. Які основні моделі інтеграції існують у Латинській Америці?
15. Визначте цілі та функції АСЕАН.
16. В чому полягають особливості АТЕС?
17. Визначте специфічні риси африканських інтеграційних процесів.

Тема 14 Міжнародні економічні організації у багатосторонньому економічному співробітництві і регулюванні міжнародних економічних відносин

План

1. Глобальні міжнародні інститути.
2. Наддержавне регулювання міжнародної торгівлі.
3. Міжнародні валютно-кредитні і фінансові організації.

1. Глобальні міжнародні інститути

Міжнародні організації системи ООН. ООН займає, безумовно, центральне місце серед міжнародних організацій, її роль в світовій економіці важко переоцінити. Членами ООН є 185 держав.

Офіційні цілі ООН:

- підтримка міжнародного миру та безпеки шляхом прийняття колективних заходів і мирного врегулювання спорів;
- розвиток дружніх відносин між країнами на основі поваги, принципу рівноправ'я, самовизначення народів;
- здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру та розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх людей без будь-яких відмінностей;
- виконання функції центрального органу з узгодження зусиль різних країн, що направлені на досягнення цієї мети.

ООН розробляє рекомендації, конвенції, заходи, які пропонують своїм членам прийняти і реалізувати шляхом включення до законодавства чи шляхом введення до нормативних актів. ООН прагне спонукати держави до прийняття відповідних заходів щодо координування їх дій та ініціатив.

Система ООН складається з головних і допоміжних органів, спеціалізованих організацій та установ і автономних організацій, які є складовою частиною в системі ООН.

До числа головних органів відносять: Генеральна асамблея (ГА); Рада безпеки (РБ); Міжнародний суд і Секретаріат. Допоміжні органи, що виявляються необхідними, засновуються у відповідності до Статуту.

Розглянемо внутрішню структуру міжнародних економічних організацій в системі ООН (додаток 1).

Генеральна асамблея є її головним органом. Вона уповноважена вирішувати будь-які питання в рамках Статуту організації. Генеральна асамблея виносить резолюції, які, хоч і не є обов'язковими для її членів, все ж спричиняють помітний вплив на світову політику та розвиток міжнародного права. За весь час існування прийнято 10 тис. різноманітних резолюцій. Генеральна асамблея остаточно затверджує всі міжнародні конвенції з економічних питань. В її структурі економічними проблемами займаються:

- *Комітет з економічних і фінансових питань*, який продукує резолюції до пленарних засідань Генеральної асамблеї.
- *Комісія ООН з права міжнародної торгівлі – ЮНСІТРАЛ*, яка займається гармонізацією та уніфікацією правових норм у міжнародній торгівлі.
- *Комісія з міжнародного права*, котра працює над розвитком і кодифікацією міжнародного права.
- *Комітет з інвестицій*, що сприяє розміщенню інвестицій із коштів фондів, які знаходяться під контролем ООН.

Економічна і соціальна рада (ЕКОСОР) є важливішим органом ООН, що відповідає за економічні, соціальні, культурні та гуманітарні аспекти політики ООН.

До функцій ЕКОСОР належать:

- проведення досліджень і складання доповідей з міжнародних питань в області економічної та соціальної сфери, культури, освіти, охорони здоров'я і надання з цих питань рекомендацій Генеральній асамблеї, членам Організації та зацікавленим спеціалізованими установам;
- обговорення міжнародних економічних і соціальних проблем глобального і міжгалузевого характеру та продукування рекомендацій щодо політики з цих проблем для держав-членів і системи ООН в цілому;
- контроль та оцінка здійснення спільної стратегії політики першочергових задач, встановлених Генеральною асамблеєю в економічній, соціальній і суміжних сферах;
- забезпечення узгодження та послідовне практичне оперативне здійснення на комплексній основі відповідних директивних рішень і рекомендацій, що приймаються на конференціях ООН та інших формах у рамках системи ООН, після затвердження Асамблеєю і/або ЕКОСОР;
- забезпечення загальної координації діяльності організацій системи ООН в економічній, соціальній і суміжних областях з метою здійснення першочергових задач, встановлених Генеральною асамблеєю для системи в цілому;
- проведення всебічних оглядів політики в області оперативної діяльності в усій системі ООН.

ЕКОСОР має у своєму складі комісії, комітети, спеціальні групи, які займаються економічними питаннями.

Крім безпосередніх органів ООН до системи входять спеціалізовані установи та міжурядові організації.

Організації системи ОЕСР та інші МО загальної компетенції.

Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) заснована у 1961 р. на базі Організації європейського економічного співробітництва, правонаступницею якої вона є.

Членами ОЕСР є 28 промислово розвинутих країн: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Республіка Корея, США, Туреччина, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія, Японія.

Основною *функцією ОЕСР є координація економічної політики країн-учасниць з метою пом'якшення протиріч, що виникають у світовій системі господарювання. Серед найбільш важливих напрямків діяльності ОЕСР – питання регулювання міжнародної торгівлі, стабілізації валютно-кредитної системи, проблеми взаємовідносин з країнами, що розвиваються. Проте рішення, прийняті з цих питань, носять рекомендаційний характер і рідко призводять до узгоджених дій.*

Офіційні цілі ОЕСР:

- сприяння стійкому економічному і соціальному розвитку як країн-учасниць, так і країн, які не беруть участі в організації;

- розробка ефективних методів координації їх торгівельної та загальноекономічної політики;
- сприяння досягненню найбільш високого рівня стійкого економічного розвитку, зайнятості та рівня життя в країнах-членах при збереженні фінансової стабільності, вносячи, таким чином, внесок у розвиток світової економіки;
- сприяння розвитку світової торгівлі на багатосторонній недискримінаційній основі у відповідності з міжнародними зобов'язаннями;
- стимулювання і координування дій у сфері надання допомоги державам, що розвиваються.

2. Наддержавне регулювання міжнародної торгівлі

Світова організація торгівлі була створена згідно рішення Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів і почала діяти з 1995 р. Вона є наступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ – General Agreement on Tariffs and Trade GATT), укладеної одразу після Другої світової війни. ГАТТ, в свою чергу, має передісторію виникнення та історію розвитку до часу трансформації в СОТ.

ГАТТ спрямував свою діяльність проти всіх видів протекціонізму, крім митних тарифів. Щоправда з метою зниження останніх, які на початок діяльності ГАТТ у багатьох країнах були занадто високими, було створено систему тарифних переговорів. Переговори починались на конференціях міністрів і продовжувались на раундах багатосторонніх торговельних переговорів.

З початку дії Генеральної угоди було проведено вісім таких раундів (табл. 14.1). Більшість торговельних раундів стосувалися в основному зниження тарифів, але на останніх раундах почався процес перегляду, реінтерпретації або розширення статей самої Угоди.

Таблиця 14.1 – Раунди багатосторонніх торговельних переговорів ГАТТ

Рік проведення	Місце проведення	Предмет переговорів	Кількість країн-учасниць
1947	Женева, Швейцарія	Тарифи	23
1949	Аннесі, Франція	Тарифи	13
1951-1952	Торкі, Великобританія	Тарифи	38
1956	Женева, Швейцарія	Тарифи	26
1960-1961	Женева, Швейцарія (раунд Діллона)	Тарифи	26
1964-1967	Женева, Швейцарія (раунд Кеннеді)	Тарифи, антидемпінгові заходи	62
1973-1979	Женева, Швейцарія (Токийський раунд)	Тарифи, нетарифні та рамочні угоди	102
1986-1994	Пунта-дель-Есте, Уругвай Марракеш, Марокко (Уругвайський раунд)	Тарифи, нетарифні, антидемпінгові та рамочні угоди; послуги; інтелектуальна власність; сільське господарство; текстиль та одяг.	130

Восьмий (Уругвайський) раунд торговельних переговорів був найбільш конструктивним і багатостороннім з усіх, які мали місце. Одним із основних підсумків Уругвайського раунду було рішення щодо створення (з 1 січня 1995 р.) організаційного механізму забезпечення реалізації комплексу договорів, що були розроблені в ході Уругвайського раунду – Світової організації торгівлі (СОТ). З моменту створення СОТ і підписання комплексу конвенцій і договорів Уругвайського раунду система ГАТТ–СОТ діє як торговельно-економічна ООН: договори є правовою основою, а СОТ – інституційним механізмом забезпечення дії цієї системи.

Головними *задачами СОТ* є лібералізація міжнародної торгівлі, забезпечення її справедливості та передбачуваності, сприяння економічному зростанню та підвищенню економічного добробуту людей. Країни-члени СОТ вирішують ці завдання шляхом контролю за виконанням багатосторонніх угод, проведення торговельних переговорів, врегулювання торговельних суперечок у відповідності із визначеним організацією механізмом, проведення огляду національної економічної політики держав-членів, а також надання допомоги країнам, що розвиваються.

Світова організація торгівлі є одночасно і організацією, і комплексом міжнародних правових документів, своєрідним багатоаспектним багатостороннім торговельним договором, що визначає права і обов'язки урядів країн-членів в сфері міжнародної торгівлі та формування національних торгових політик.

Головним міжнародним документом, що регулює міжнародну торгівлю послугами, є Генеральна угода торгівлі послугами (ГАТС). Даний документ входить на правах додатку в угоду про СОТ. ГАТС стосується усіх послуг, залучених до міжнародної торгівлі, яким би чином вони не здійснювалися.

Конференція Організації Об'єднаних Націй з торгівлі й розвитку – ЮНКТАД (United Nations Conference on Trade and Development - UNCTAD) – орган Генеральної Асамблеї ООН, заснована в 1964 р. її утворення ґрунтувалося на тій підставі, що ГАТТ була напівзакритою організацією, своєрідним «клубом обраних», вхід до якого був закритим для багатьох країн. Тому за ініціативою соціалістичних і рядку країн, що розвиваються, було вирішено створити орган у системі ООН, який би регулював міжнародну торгівлю за принципами, як передбачалося, більш справедливими. Головна ідея полягає в перенесенні наголосу в механізмі регулювання на користь країн, що розвиваються, особливо найменш розвинутих. Ці принципи знайшли особливе відбиття в Хартії економічних прав і обов'язків держав, яку було розроблено ЮНКТАД і прийнято Генеральною Асамблеєю в 1976 р.

Головна мета ЮНКТАД – сприяти міжнародній торгівлі для прискорення міжнародного розвитку, особливо країн, що розвиваються.

Міжнародний торговельний центр ЮНКТАД/СОТ – МТЦ (International Trade Center UNCTAD/WTO - ITC) є спільним допоміжним органом СОТ та ООН. Був утворений у 1964 р. в рамках ГАТТ, а з 1968 р. увійшов також до структури ЮНКТАД. Членами МТЦ є члени СОТ та ЮНКТАД. Штаб-квартира знаходиться в Женеві.

Головна мета МТЦ - усунути дублювання й паралелізм у діяльності СОТ і ЮНКТАД по сприянню розвитку торгівлі в країнах, що розвиваються.

Комісія Організації Об'єднаних націй з прав міжнародної торгівлі - ЮНСІТРАЛ (United Nations Commission on International Trade Law - UNCITRAL) заснована в 1966 році. Вона є головним правовим органом ООН у галузі прав міжнародної торгівлі.

Функції ЮНСІТРАЛ:

- уніфікація права міжнародної торгівлі;
- координація роботи міжнародних організацій у сфері права міжнародної торгівлі;
- сприяння широкої участі держав в існуючих міжнародних конвенціях і розробці нових міжнародних конвенцій з права міжнародної торгівлі;
- підготовка кадрів у галузі права міжнародної торгівлі, особливо для країн, що розвиваються.

Діяльність ЮНСІТРАЛ знаходить головне вираження в розробці й прийнятті конвенцій - документів, у яких містяться узгоджені норми, принципи й стандарти в галузі міжнародного торговельного права.

Міжнародні організації експортерів сировини налічують майже три десятки. Найбільш відомі й впливові:

- Організація країн - експортерів нафти (ОПЕК);
- Асоціація країн - експортерів залізної руди (АІЕК);
- Асоціація країн - виробників олова (АТПК);
- Асоціація країн - виробників натурального каучуку (АНРПК);
- Рада виробників какао-бобів;
- Організація з кави;
- Міжафриканська організація з кави (ІАКО);
- Федерація кави Америки;
- Міжнародна асоціація країн - виробників та експортерів чаю;
- Союз країн - експортерів бананів (УПЕБ);
- Група країн - експортерів цукру Латинської Америки й Карибського басейну (ГЕПЛАСЕА);
- Організація країн - експортерів джуту.

Найвпливовішою й найдієвішою з цих організацій є ОПЕК. *Організація країн - експортерів нафти - ОПЕК (Organization of the Petroleum Exporting Countries- OPEC)* утворена в 1960 р. Її заснували країни, що належать переважно до регіону Перської затоки, який має найбільші розвідані поклади нафти у світі (Іран, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія), а також Лівія й Венесуела. Згодом до організації приєдналися Алжир, Габон, Індонезія, Катар, Нігерія, Об'єднані Арабські Емірати. Таким чином, ОПЕК складається з 12 країн-членів. Штаб-квартира знаходиться у Відні.

3. Міжнародні валютно-кредитні і фінансові організації

Міжнародні валютно-кредитні і фінансові організації (міжнародні фінансові організації) - це економічні організації, створені на основі

міждержавних угод для регулювання міжнародних валютних і фінансово-кредитних відносин з метою стабілізації світової економіки.

Провідне місце серед міжнародних фінансових організацій посідають: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Банк міжнародних розрахунків (БМР), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та його підрозділи, Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна агенція з інвестиційних гарантій (МАІГ), Європейський інвестиційний банк, регіональні міжнародні банки розвитку країн, що розвиваються, Європейський банк реконструкції та розвитку, валютно-кредитні й фінансові організації ЄС та ін.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) являє собою міжнародну фінансову організацію, яка має статус спеціалізованого закладу Організації Об'єднаних Націй (ООН). За статутом, метою МВФ є сприяння міжнародному валютному співробітництву та стабілізації валют, створення багатосторонньої системи платежів і розрахунків, підтримання рівноваги платіжних балансів країн-членів Фонду. МВФ виступає інституційною основою світової валютної системи.

МВФ здійснює систему заходів, спрямованих на регулювання валютних курсів, на сприяння конвертованості валют, на надання кредитів країнам-членам Фонду для покриття тимчасового дефіциту їх платіжних балансів, на ліквідацію валютних обмежень, на організацію консультативної допомоги з фінансових та валютних питань.

МВФ – організація акціонерного типу. Його ресурси формуються за рахунок внесків країн-учасниць. Україна прийнята до МВФ у вересні 1992 р. і стала 167-им членом цієї міжнародної організації.

Основні завдання функціонування МВФ:

- 1) стежити за додержанням країнами-членами «кодексу гарної валютної поведінки», визначеного його Статутом (стабільність валютного обміну, свобода поточних розрахунків, недискримінація, конвертованість валют, зовнішня рівновага); здійснювати нагляд за економічною політикою країн-членів;
- 2) надавати в їх розпорядження фінансові ресурси для виконання вимог «кодексу», виправляючи і попереджуючи порушення рівноваги платежів за допомогою відповідної економічної політики;
- 3) представляти собою форум для узгодження дій та співробітництва країн в валютній сфері.

Світовий банк – це Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) і його філії: Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Міжнародна асоціація розвитку (МАР) і Багатостороннє агентство гарантування інвестицій (БАГІ).

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), який частіше називають Світовим банком, став першою міждержавною інвестиційною організацією, метою якого було надання допомоги країнам-членам у відбудові та розвитку економіки в повоєнний період. Він був заснований одночасно з МВФ рішеннями Бреттон-Вудської міжнародної валютно-фінансової конференції у 1944 р., діяльність розпочав у 1946 р.

Умовою надання кредитів МБРР є обстеження спеціальними місіями з представників розвинених країн економічного та фінансового стану країни, що

подає заявку на банківський кредит. Місії виробляють рекомендації, в яких, як правило, надається пріоритет розвитку приватного сектора економіки, залученню іноземних інвестицій. Якщо країна не погоджується прийняти та реалізовувати ці рекомендації, кредит не надається.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) – це міжнародна міжурядова організація, котра також є спеціалізованим закладом ООН. Створена у 1960 році для сприяння економічному розвитку найменш розвинених країн з річним доходом на душу населення не вище 790 доларів США. Таким країнам МАР надає пільгові кредити на 50 років, стягуючи тільки комісійні в розмірі 0,75% річних.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) – це також міжнародна міжурядова організація, спеціалізований заклад ООН. Створена в 1956 році для стимулювання приватного підприємства головним чином у країнах-членах МФК, що розвиваються.

МФК надає кредити приватним підприємствам і купує їхні цінні папери, не конкуруючи з приватними інвесторами (її доля в акціонерному капіталі не перевищує 20%). МФК сприяє спільним інвестиціям місцевого та іноземного капіталів і вкладає кошти тільки у прибуткові підприємства приватного сектору. Термін надання позики 5 – 15 років. Рівень відсотка встановлюється в залежності від ставок грошового ринку.

Багатостороннє агентство гарантування інвестицій (БАГІ) – це спеціалізована установа, метою якої є заохочення надходження інвестицій у країни, що розвиваються, шляхом їхнього страхування від некомерційних ризиків. Некомерційними ризиками вважаються:

- невиконання контракту внаслідок урядового рішення;
- революції, перевороти та наступні зміни в соціально-політичному стані;
- військові дії;
- відміна конвертованості національної валюти і пов'язані з цим перепони при переказі прибутків у країну інвестора;
- експропріація майна інвестора.

Важливе місце серед валютно-позичкових і фінансових інститутів займають регіональні банки розвитку. Вони виникли в 40 – 60-х роках. До них можна віднести:

- Міжамериканський банк реконструкції і розвитку (1949 р.);
- Африканський банк реконструкції і розвитку (1964 р.);
- Азіатський банк реконструкції і розвитку (1966 р.);
- Європейський банк реконструкції і розвитку (1992 р.).

Європейський банк реконструкції і розвитку – банк, який був створений для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи та СРСР. Стратегія ЄБРР щодо України впливає із його загальних завдань, а також враховує особливості економіки нашої країни.

До регіональних валютно-позичкових організацій ЄС відносяться: Європейський інвестиційний банк (ЄІБ); Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС) та інші.

Питання для самоконтролю

1. Визначте основні економічні інститути ООН?
2. Роль і значення ООН у регулюванні соціально-економічних процесів у світі?
3. Назвіть міжнародні економічні організації, що регулюють процеси міжнародної торгівлі.
4. Основні завдання Світової організації торгівлі?
5. Функції Міжнародної торговельної палати? Її значення у розвитку міжнародної торгівлі.
6. Охарактеризуйте міжнародні організації, що входять до групи Всесвітнього банку?
7. Мета і функції Міжнародного валютного фонду.
8. Назвіть основні функції Міжнародної організації праці?
9. Охарактеризуйте основні напрями діяльності ЄБРР в Україні.
10. Мета і функції створення Організації країн - експортерів нафти.
11. Роль Лондонського і Паризького клубів у подоланні кризи заборгованості у світі.

Тема 15 Економічна єдність світу і глобальні проблеми міжнародних економічних відносин

План

1. Сутність і причини глобалізації.
2. Глобальні проблеми людства.

1. Сутність і причини глобалізації

Вперше у науковий оборот термін «глобалізація» ввів американський науковець Т. Левітт у 1983 році. З тих пір ця категорія отримала широке розповсюдження у науковій літературі. Сама ж глобалізація як нова тенденція світового розвитку стала предметом численних дискусій. Існування **глобалізації** як об'єктивної реальності не підлягає сумніву, вона відображає формування транснаціонального, планетарного рівня міжнародної економіки з притаманними йому закономірностями. Національні ж господарства вимушені пристосовуватись до нових умов існування. Зростаюча взаємозалежність країн і народів розглядається як найважливіша риса глобалізації. Разом з тим однозначного визначення цього феномену немає, що пояснюється його складністю та суперечливістю.

Найважливішою *матеріальною основою* глобалізації є інформаційні технології.

Причини формування глобалізаційних процесів:

- процес інтернаціоналізації, який приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності;
- науково-технічний прогрес: поява інформаційних технологій, які корінним чином змінюють всю систему соціально-економічних відносин, переносять на якісно новий технічний рівень організаційно-економічні відносини, транспортні та комунікаційні зв'язки (зниження витрат на трансакції);

- загострення проблем, що є загальними для всіх людей і країн світу та є важливими з точки зору збереження та розвитку людської цивілізації.

Основні ознаки процесу глобалізації:

- взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення, формування міжнародних виробничих комплексів поза національними кордонами;
- фінансова глобалізація – зростаюча фінансова єдність та взаємозалежність фінансово-економічних систем країн світу;
- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;
- розширення масштабів обміну та інтенсифікація процесів руху товарів, капіталів, трудових ресурсів;
- створення інституцій міждержавного, міжнародного регулювання глобальних проблем;
- тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування.

На думку провідного українського вченого Кальченко Т.В. у рамках парадигми сучасної глобалістики можливо виділити наступні наукові школи (табл. 15.1).

Таблиця 15.1 – Глобалізація у розрізі наукових шкіл

Наукова школа	Основні наукові положення глобалізації	Представники
1	2	3
Еколого-економічна	Наголошує на реалізації системного підходу в дослідженні суспільних проблем, на відмові від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки, вимагаючи включення до аналізу зовнішніх, неекономічних факторів, врахування численних взаємодій і взаємозв'язків між суспільством і природою. Доводить можливість поєднання екологічних і економічних інтересів у процесах глобального розвитку.	П. Екінс, Х. Гендерсон, П. Хокінс, Е. Ловінс, Р. Норгаард.
Універсального еволюціонізму	Наголошує на тому, що глобальна природа є самоорганізованою системою, реакція якої є хоча і непрогнозованою, але неминучою в довгостроковому плані. Саме тому процеси глобального розвитку повинні враховувати зворотну реакцію біосфери.	Н. Моїсєєв

1	2	3
Контрольованого глобального розвитку	Передбачає реалізацію програми «Моделювання глобального розвитку» з метою створення системи моделей альтернативного глобального розвитку і рекомендацій з вибору оптимальних стратегій управління. Глобалістиці пропонується розвиватися з позицій загально-соціологічної теорії і методології. Перехід до інформаційного суспільства розглядається як магістральний шлях вирішення глобальних проблем.	Д. Гвішіані
Міжнародної політичної економії	Відслідковує формування глобального економічного, правового і політичного простору поряд зі становленням нового світогосподарського порядку. Аналіз цих процесів проводиться під кутом зору силових відносин і міждержавних конфліктів. Констатується визначна роль політичних рішень (чи відсутність таких) у розвитку найважливіших світогосподарських тенденцій і процесів.	С. Стрендж, Е. Хеллайнер, Р. Андерхілл, Ф. Черні, Л. Вейс, Т. Пемпел, Т. Скопол, П. Евенс, Д. Хелл.
Економічної соціології	Зазначає, що економіка є тісно пов'язаною з іншими сферами суспільного життя, що економічні процеси визначаються сукупністю суспільних інститутів. До таких інститутів належать не тільки правові норми і адміністративні рішення, а і системи цінностей, пріоритети, традиції, мораль, етика, що панують в суспільстві	Ф. Бродель, М. Вебер, Т. Веблен, Е. Дюргейм, К. Поланьї, І. Шумпетер, М. Кастельс, А. Турен.

Разом з тим, в умовах глобалізації збільшується нерівномірність і суперечливість світового розвитку. Відбувається нерівномірний розподіл соціально-економічних вигод і витрат. Сформувався потужний *центр* міжнародної економіки, який складається з трьох зон – Північної Америки, Західної Європи і Японії, та периферія, яка виступає джерелом дешевої сировини, робочої сили, ринком збуту продукції.

Глобалізація призвела до перенесення частини функцій і повноважень держави на *наднаціональний рівень*, тобто до диверсифікації рівнів управління. Серед негативних наслідків глобалізації – об'єднання у світовому масштабі злочинності і тероризму.

Однак, глобалізація економіки – це не лише вигоди від зростанні участі країни в світових економічних процесах, але й висока ймовірність втрат, зростання ризиків. Глобалізація передбачає, що країни стають не просто

взаємозалежними з причини формування системи міжнародного інтегрованого виробництва, зростання обсягів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій, інтенсифікації руху технологічних нововведень тощо, але й більш вразливими щодо негативного впливу світогосподарських зв'язків.

Наслідки глобалізації можна розділити на позитивні й негативні. Характер наслідків залежить від суб'єкта впливу глобалізації (табл. 15.2).

Таблиця 15.2 – Наслідки глобалізації

Суб'єкти впливу	Позитивні наслідки	Негативні наслідки
1. Національна економіка	<ol style="list-style-type: none"> 1. Жорсткість конкуренції (для споживача). 2. Приплив ресурсів із глобального простору. 3. Приплив нових знань, інформації, досвіду. 4. Розвиток міжнародної торгівлі. 5. Виникнення ефекту економії на масштабі 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Жорсткість конкуренції приводить до банкрутства неконкурентних галузей і соціальних потрясінь. 2. Національна економіка може піддатися кризовому впливу у світовій економіці. 3. Підвищується можливість олігополізації й монополізації (домінування певних ТНК).
2. Фірма	<ol style="list-style-type: none"> 1. Одержання більш широких можливостей виходу на ринки більшої кількості країн. 2. Одержання більш широкого доступу до закордонних фінансових, трудових ресурсів; можливість залучення цих ресурсів у більшому обсязі. 3. Отримання доступу до нових технологій, ринків інвестиційних товарів, знань, досвіду, інформації. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення тиску з боку закордонних компаній. 2. Збільшення рівня невизначеності й ризику на ринках постачальників і споживачів. 3. Підвищення динамізму змін в економічному середовищі.

Глобалізація на рівні фірми залежить від того, наскільки ефективно вона диверсифікувала свої надходження та розмістила свої активи в різних країнах з метою збільшення експорту товарів та послуг і використання місцевих переваг, пов'язаних з ширшим доступом до природних ресурсів та відносно дешевшої робочої сили. Загальною передумовою глобалізації компанії є рівень використання комп'ютерних і комунікаційних технологій, що дають можливість розширювати обмін ідеями та інформацією між різними країнами. Такими є головні особливості глобалізації на сучасному етапі. Внаслідок цього поступово формуються нові підходи до світового розвитку як процесу. Складаються спільні цінності (економічна стабільність, права людини, економічна безпека тощо) та інтереси, на основі яких формуються глобальні цілі діяльності світового господарства.

Якщо розглядати галузеву специфіку глобальних процесів, то найбільшої активності останні набули на міжнародному ринку капіталів, а не товарів і послуг. Це в свою чергу може провокувати чи різко поглиблювати фінансові кризи, і, як наслідок, політичну нестабільність.

Глобалізація на рівні окремої країни характеризується ступенем взаємозв'язку її економіки зі світовою економікою в цілому. Незважаючи на зростання глобалізації світової економіки, не всі країни в однаковій мірі інтегровані до неї. Існують декілька головних показників, що визначають ступінь інтегрованості економік різних держав у глобальну економіку, серед яких:

- співвідношення зовнішньоторговельного обороту і ВВП;
- прямі іноземні інвестиції (ПІІ), які спрямовуються в економіку країни і з країни, та портфельні інвестиції;
- потік платежів роялті в країну та з країни, що пов'язані з переданням технологій.

Глобалізація на світовому рівні визначається економічними взаємозв'язками між країнами, який зростає та відбивається на зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу та ноу-хау, що постійно збільшуються.

2. Глобальні проблеми людства

Глобальні проблеми – це особливий рядок соціальних явищ і процесів у сучасному світі, які за масштабами і значущістю вирізняються загальнопланетарним характером, пов'язані з життєвими інтересами народів світу і можуть бути вирішені шляхом взаємодії усіх країн світу.

В останні десятиліття у світі виникло чимало проблем, які безпосередньо стосуються долі всього людства, зачіпають інтереси всіх народів і вийшли на загальнопланетарний рівень. Від їх своєчасного розв'язання залежить існування земної цивілізації. Цього можна досягти лише спільними зусиллями всіх країн, міжнародних організацій.

Досить часто застосовується наступна класифікація глобальних проблем:

- політичні проблеми (недопущення світової ядерної війни і забезпечення стабільного миру, роззброєння, військові та регіональні конфлікти).
- природно-екологічні проблеми (необхідність ефективної і комплексної охорони навколишнього середовища, енергетична, сировинна, продовольча, кліматична, боротьба з хворобами, проблеми світового океану тощо).
- соціально-економічні проблеми (стабільність розвитку світового співтовариства, ліквідація відсталості країн, що розвиваються, проблема розвитку людини, злочинність, стихійні лиха, біженці, безробіття, бідність та ін.).
- наукові проблеми (освоєння космічного простору, довгострокове прогнозування тощо).

- Вчені виділяють два основні джерела виникнення глобальних проблем сучасності:
- поглиблення суперечностей між людиною та природою, які ведуть до виникнення екологічних, продовольчих, енергетичних, природно-сировинних проблем;
- розширення зони суперечностей між народами, людьми взагалі, що має наслідком виникнення проблем війни та миру, захисту і розвитку духовного середовища, демографічного розвитку, боротьби із злочинністю, міжнародним тероризмом, поширення небезпечних хвороб тощо.

Одним із перших, ще у 20-і роки XX століття, вказав на загрозу глобальних проблем сучасності український вчений Володимир Вернадський.

У другій половині XX століття серед глобальних проблем людства предметом розгляду стала теорія глобалістики — система наукових знань про походження і сучасний стан глобальних проблем, їх класифікацію і обґрунтування практичних соціально-економічних і політичних шляхів їх розв'язання.

Окрім вищенаведеної класифікації глобальних проблем людства існує дуже багато класифікацій глобальних проблем сучасності. Однією з найбільш популярних є запропонована норвезьким соціологом І. Галтунго Му котрий визначив чотири критичні ситуації, з якими зіткнулося людство у другій половині XX століття:

- 1) криза насильства і загроза насильства, що тепер проявляється у загрозі міжнародного тероризму;
- 2) криза зубожіння і загроза бідності;
- 3) криза відторгнення окремих осіб та соціальних груп і загроза загального придушення прав людини;
- 4) криза навколишнього середовища і загроза локального порушення екологічного балансу.

Більш традиційною є класифікація, запропонована польським політологом Артуром Воднаром, який виділяє:

- 1) ядерну загрозу знищення цивілізації;
- 2) проблему вичерпання природних ресурсів, зокрема енергетичних;
- 3) екологічні проблеми;
- 4) продовольчу проблему, тобто проблему забезпечення продовольством населення Землі, яке постійно зростає;
- 5) демографічну проблему, тобто проблему відтворення та міграції населення, формування його освітнього потенціалу, працевлаштування;
- 6) проблему охорони здоров'я;
- 7) проблему використання космосу в мирних цілях.

Також доцільно буде навести класифікацію глобальних проблем людства за їх характером:

- 1) проблеми переважно соціально-політичного характеру (відвернення ядерної війни, припинення гонки озброєнь, мирне розв'язання конфліктів, формування ненасильницького миру);

2) проблеми переважно соціально-економічного характеру (подолання економічної та культурної відсталості, вирішення проблеми зубожіння, забезпечення ефективного виробництва, розв'язання світової енергетичної, сировинної і продовольчої криз, оптимізація демографічної ситуації, особливо в країнах, що розвиваються; освоєння в мирних цілях космосу і Світового океану);

3) соціально-екологічні проблеми (забруднення навколишнього середовища, необхідність раціонального використання природних ресурсів Землі);

4) проблеми людини (забезпечення її основних прав та свобод, подолання відчуженості від природи та політики, держави).

Глобальні проблеми не можна вирішити швидко і на рівні окремих країн. Необхідний єдиний міжнародний механізм їхнього рішення і регулювання, визначення міжнародних правових і економічних норм. Рішення цих проблем покладається на ООН, МВФ, СОТ, регіональні і галузеві організації, що мають великий досвід координації.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, якими рушійними силами зумовлена активізація процесу глобалізації розвитку сучасної цивілізації.
2. У чому полягають найбільш загрозливі наслідки глобалізації?
3. Розкрийте основні переваги, що несе з собою процес глобалізації.
4. У чому полягає сутність глобальних проблем людства?
5. Охарактеризуйте існуючі класифікації глобальних проблем людства.
6. Розкрийте роль ООН у вирішенні глобальних проблем людства.

Перелік джерел

1. Бестужева С. В. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / С. В. Бестужева ; Харк. нац. екон. ун-т. – Х., 2009. – 384 с.
2. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С.Я. Боринець. – 5-те вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2008. – 582 с.
3. Волоснікова Н. М. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / Н. М. Волоснікова, С. О. Климова; С. І. Архієреєв (ред.) ; Нац. техн. ун-т «Харк. політех. ін. – т». – Х., 2010. – 271 с.
4. Делен С. А. Мировая экономика : консп. лекций / С. А. Делен. – М. : А – приор, 2010. – 141 с.
5. Киреев А. П. Международная экономика : В 2 ч. / А.П. Киреев. – М. Междунар. отношения, 20003.
6. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / В. В. Козик, Л. А. Ланкова, Н. Б.Даниленко. – 7-е вид. – К.: Знання, 2008. – 406 с.
7. Мельник Т. Міжнародна торгівля товарами в умовах глобальної конкуренції: монографія / Т. Мельник. – К. : КНТЕУ, 2007. – 396 с.
8. Мозговий О. М. Міжнародні фінанси: Навч. посіб. / О. М. Мозговий. - К.: КНЕУ, 0000. - 557 с.
9. Петрашко Л. П. Міжнародні фінанси: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Л. П. Петрашко. - К.: КНЕУ, 2003. — 221 с.
10. Роньшина Н. И. Международные экономические отношения: консп. лекцій / Н. И. Роньшина, Н. С. Носова. – М. : Зксмо, 2008 г. – 146 с.
11. Семенов Г. А. Міжнародні економічні відносини: аналіз стану, реалії і проблеми: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Г. А. Семенов, А. Г. Семенов, В. В. Томарева, Л. О. Жилінська ; Класич. приват. ун-т. – 3-тє вид., переробл. і допов. – Запоріжжя, 2010. – 214 с.
12. Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини: теорія : підручник / А. С. Філіпенко. – К.:Либідь, 2008. – 408 с.

Навчальне видання

ПУШКАР Тетяна Андріївна

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

*(для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
напряму підготовки 6.030601 – МЕНЕДЖМЕНТ
і слухачів другої вищої освіти спеціальності
7.03060101 – МЕНЕДЖМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙ І АДМІНІСТРУВАННЯ
(за видами економічної діяльності))*

Відповідальний за випуск *Т. А. Пушкар*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання: *І. В. Волосожарова*

План 2014, поз. 199 Л

Підп. до друку 24.06.2014р.

Друк на ризографі

Тираж 50 пр.

Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 6,2

Зам. №

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4705 від 28.03.2014